

Nové možnosti prístupu k výskumu dejín vojvodstva v 11. storočí

Dániel Bagi

*Katedra dejín východnej a strednej Európy,
Inštitút histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Loránda Eötvösa,
Budapešť*

New possibilities of approach to research the history of the duchy in the 11th century

Abstract: The study presents previous research on the history of the duchy in Hungarian, Czechoslovak (Czech) and Polish historiography as well. It also represents a new research concept. The Arpads' system of power division in the 11th century cannot be considered either as a model of state development or as a mere exercise of dynastic inheritance or family law. Instead of research on the state development, it is more appropriate to proceed from the then understanding of law and the organization of society, contained primarily in narrative sources and then situate the history of the duchy into it. The basis of this order had been represented by the system of relations between free people, based on a friendship confirmed by an oath. We can assume that these interpersonal relations had also determined the competence of the duchy and dukes. When comparing the Arpad dynasty duchy with similar constitutions of the Piast and Přemyslid dynasties, we can state that the territorial power division does not necessarily correspond to the authority/competent one. We still do not know the exact territorial extent of the duchy in the Kingdom of Hungary. However, we can say with certainty that its centers, unlike the Piast ones, had only slightly affected the main royal residences. While good relations had been lasting in the ruling dynasty, the dukes had important competencies. These competencies meant a share in the royal power, so the agreement had primarily represented the division of competencies. This might explain why kings and dukes regularly appear together in the main positions of the country, together representing the ruling power. The model of the power division between the Arpads in the 11th century was thus primarily family-based. It was based on consensus among family members. According to this consensus, the power division affecting the whole country had been in the ratio 2 : 1. The sources do not mention exactly what the members of the ruling family had divided among themselves. We can suppose that the reason was because it was not necessary, since the Hungarian chronicler understood the term *divisio regni* in the meaning of the disputes over the throne, as well as the power division.

Keywords: royal duchy, the Árpád dynasty, the Kingdom of Hungary, power division.

DOI: <https://doi.org/10.24040/ahn.2021.24.02.05-60>

I.

Kráľovské vojvodstvo, podľa zaužívaného pomenovania v maďarskej medievistike dukátus, ktoré vzniklo v priebehu 11. storočia a bolo zrušené v dobe Kolomana Učeného (1095 – 1116), odjakživa vzbudzovalo živý záujem maďarskej historiografie. Jedna jej vetva naň vždy nazerala z hľadiska rozvoja štátu, respektíve pôvodu uhorského štátu, avšak druhá ho výlučne považovala za vnútrodynastickú záležitosť a v prvom rade ho skúmala z hľadiska nástupníckeho práva, prípadne bojov o trón.

V historiografickej línii, chápacej vojvodstvo ako model rozvoja štátu, György Györffy, skúmajúc pôvod uhorského štátu, sa prvýkrát detailne zaoberal okruhom otázok ohľadom vojvodstva.¹ Györffy, opierajúc sa o text² jedného zo zákonov Kolomana Učeného, opísal vojvodstvo ako dva navzájom sa prelínajúce útvary. Na jednej strane to bol jeden územný celok a na druhej strane od neho nezávislé, na území celej krajiny roztrúsené majetkové zoskupenie.³ Prvé z nich považoval Györffy za archaickú štruktúru. Jeho úpadkom okolo roku 1115 však modernejšie majetkové zoskupenie nezaniklo.⁴ Podobne ako vo svojej teórii o pôvode komitátov, odvodil pôvod oboch predpokladaných štruktúr, teda územného a majetkového zoskupenia, z uhorských pomerov 10. storočia.⁵ Územie vojvodstva odvodzoval od hlavných osídlených oblastí podmanených a k maďarským kmeňom pripojených etník. Počiatok vojvodstva ako územnej jednotky považoval za časovo zhodný s dobou zaujatia vlasti (honfoglalás). Týmto sa Györffy postavil

¹ GYÖRFFY, György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. In: *Századok*, roč. 92, 1958, s. 12–87, 565–615; GYÖRFFY, György: *István király és műve*. Budapest : Gondolat, 1977, s. 374–376.

² *Ducis ministri, qui in mega regis sunt, et regis, qui in mega sunt ducis, ante comitem et iudicem, minores vero ante iudicem delitigent*. ZÁVODSZKY, Levente (ed.): *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest : Szent-István-Társulat, 1904, s. 187.

³ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 48.

⁴ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 48–49.

⁵ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 29. V dukátuse predtým videli zriadenie maďarského pôvodu Henrik Marczali a István Rugonfalvi Kiss, pozri MARCZALI, Henrik: *Magyarország története az Árpádok korában (1038 – 1301)*. In: *A magyar nemzet története II.* Szerk. Szilágyi Sándor, Budapest : Athenaeum, 1896, s. 59–60; RUGONFALVI KISS, István: *Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban*. In: *Századok*, roč. 62, 1928, s. 749.

proti skoršie formulovaným hypotézam v maďarskej historiografii, ktoré považovali kráľovské vojvodstvo za pôvodom slovanské⁶ (ruské, české alebo poľské), prípadne germánske.⁷

Podľa Györffyho stanoviska funkciou kráľovského vojvodstva bola obrana hraníc. Tu sa koncentrovala približne jedna tretina vojenských a hospodárskych zdrojov krajiny.⁸ Podľa Györffyho pozostávalo kráľovské vojvodstvo z troch väčších územných celkov. Strediskom jedného z nich bola Nitra, druhý zaberá Biharsko, Sabolčský komitát a Nyírség a tretí vznikol okolo hradu Krašov v južnej časti Uhorska.⁹ Posledný menovaný – podľa neho – taktiež posilňuje charakter vojvodstva v oblasti obrany hraníc, keďže dobre poslúžil vo vojne proti Byzancii v roku 1071.¹⁰ Vojvodstvo okrem toho zahŕňalo územia viacerých komitátov, ako Nitra, Hont, Zemplín, Novohrad, Uh, Boržava, Békeš, Zaránd, Krašov, Sriem.¹¹

V sedemdesiatych rokoch minulého storočia prišiel Gyula Kristó s novým náhľadom, ktorý protirečil Györffyho predstavám. Podľa neho kráľovské vojvodstvo 11. storočia nepozostávalo z dvoch základných štruktúr, ale predstavovalo jednu územnú jednotku.¹² Okrem toho vznik vojvodstva nie je podľa neho možné odvodzovať z doby zaujatia vlasti, teda nie je rovnako staré ako zrod uhorskej štátnej organizácie, ale vzniklo až v štyridsiatych rokoch 11. storočia a ako územno-mocenská jednotka zaniklo v časoch Kolomana.¹³ Kým Györffy videl vo vojvodstve hranično-obranné územie, Gyula Kristó ho považoval za periférne, takmer neobývané pohraničné časti kráľovstva Arpádovcov. Na týchto územiach sa,

⁶ PAULER, Gyula: *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt I – II.* Budapest : Athenaeum, 1899, s. 96–97; ACSÁDY, Ignác: *A magyar jobbagység története I.* Budapest : Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1908, s. 125; SUFFLAY, Milán: Szláv párhuzamok a „Rex junior” címéhez. In: *Századok*. roč. 43, 1909, s. 500; DOMANOVSKY, Sándor: Az Árpádok trónöröklési jogához. In: *Századok*. roč. 63, 1929, s. 37–52; HÓMAN, Bálint: *Magyar péntörténet 1000 – 1325.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1916, s. 217; KARÁCSONYI, János: *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997 – 1095.* Oradea – Nagyvárad : Szent László-Nyomda, 1926, s. 104; HÓMAN, Bálint – SZEKFŰ, Gyula: *Magyar történet I.* Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1939, s. 258.

⁷ MÁLYUSZ, Elemér: A patrimoniális királyság. In: *Társadalomtudomány*. roč. 13, 1933, s. 37–49; DEÉR, József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság.* Budapest : Holnap Kiadó, 1993, s. 126–127.

⁸ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 29.

⁹ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 50–51.

¹⁰ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 50–51.

¹¹ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 51.

¹² KRISTÓ, Gyula: *A XI. századi hercegség története Magyarországon.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1974, s. 46.

¹³ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 46. Dodajme, že Gyula Kristó urobil toľko ústupkov, že Kopáňov titul „dux” a v prípade výpravy Henricha III. v roku 1042 nepovaľoval za nepredstaviteľné, že mohli súvisieť s nejakým predchádzajúcim územným rozdelením. Pori KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 58.

podľa neho, usadilo slobodné obyvateľstvo, ktoré v dobe vzniku uhorského „feudálneho štátu“ a jeho upevnenia v 11. storočí unikalo pred „feudálnou mocou“. Kráľovská moc (regnum) sa usilovala, aby si týchto slobodných ľudí podrobila, v čom vojvodstvo, respektíve vojvodská moc hrali hlavnú úlohu.¹⁴ Gyula Kristó sa, opäť v protiklade k názorom Györgya Györffyho, domnieval, že vojvodstvo pozostávalo z dvoch častí. Strediskom jednej z nich bola Nitra, kým druhým mohol byť Bihar.¹⁵ Okrem toho Gyula Kristó, vyvracajúc skoršie názory, príznačné pre predvojnových predstaviteľov maďarskej historiografie, nepovažoval vznik vojvodstva za dynastickú záležitosť, ale jeho vytvorenie a existenciu vysvetľoval ako všeobecnú spoločenskú zákonitosť. Navyše zdôraznil úlohu rozličných mocenských skupín, stojacich medzi kráľmi a vojvodami, a to najmä v závere 11. storočia, keď regnum a ducatus boli v opozícii.

Už Henrik Marczali si myslel, že v krajinách, kde dynastia sama vytvára mocenské štruktúry, v tomto prípade okrem Uhorska aj v Poľsku a v Čechách, zaobchádza vládnucci rod s krajinou ako so svojím domíniom. „Vlastníctvo krajiny“ tak vedie k vnútrodynastickým sporom.¹⁶ Táto línia historiografie skúmala vojvodstvo v okruhu otázok nástupníckeho práva. Vo vojvodstve 11. storočia videla v prvom rade konečný výsledok dynastického majetkovoprávneho sporu a prax delenia krajiny spájala buď s nejakým nástupníckym modelom, zakladajúcim sa na normatívnom práve,¹⁷ alebo práve naopak, zdôvodňovala ju nezrelosťou a nestálosťou pravidiel dedenia trónu.¹⁸

Dnes je už jasnejšie, že dva modely rozvoja štátu, načrtnuté Györgyom Györffyom a Gyulom Kristóm, presne zodpovedajú dvom zásadným chápaniam rozvoja štátu, aktuálnym v stredovýchodnej Európe v druhej polovici 20. storočia. Jeden z nich hľadal pôvod štátu v dávnej minulosti národných dejín, kým druhý, nedbajúc o národný výklad, sa snažil dospieť k výsledku prostredníctvom štrukturálnych analógií. Zaujímavosťou oboch teórií je, že sa zrodili v protiklade k východiskám dvoch veľkých línií klasickej českej, respektíve medzivojrovej a povojrovej československej historiografie, prípadne sa o ne opierajúc. Jedným z nich je teória continuity medzi přemyslovskými Čechami a Veľkomo-

¹⁴ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 82–86.

¹⁵ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 91–92.

¹⁶ MARCZALI, H.: *Magyarország története az Árpádok korában*, s. 59.

¹⁷ BARTONIEK, Emma: *Az Árpádok trónöröklési joga*. In: *Századok* roč. 60, č. 9–10, 1926, s. 785–841; RUGONFALVI KISS, I.: *Trónbetöltés és ducatus*, s. 733–765, 849–868; RUGONFALVI KISS, István: *Trónbetöltés és ducatus az Árpád-korban*. In: *Századok* roč. 63, 1929, s. 202–210; DOMANOVSKY, S.: *Az Árpádok trónöröklési jogához*, s. 49.

¹⁸ DEÉR, J.: *Pogány magyarság*, s. 126.

ravskou ríšou. Korene tejto predstavy skutočne môžu pochádzať zo stredoveku, avšak až z Kosmovej kroniky zo začiatku 12. storočia. Prvý historik Přemyslovcov nám zanechal príbeh úpadku Svätoplukovej Veľkomoravskej ríše.¹⁹ Tvrdí, že ríšu Moravanov zdedili čiastočne Česi, čiastočne Poliaci a Uhri, takže Veľkomoravská ríša prežívala ďalej v týchto štátoch. Samozrejme, Kosmom vymyslená teória *translatio regni* žila ďalej výlučne v českej dynastickej historiografii. Kroniky zo 14. storočia, Dalimilova a Pulkavova, nielenže prevzali, ale aj doplnili príbeh, v ktorom okrem ríše Moravanov pripadla Čechom aj moravská koruna.²⁰ Už v druhej polovici 20. storočia prebehli pokusy o dekonštrukciu teórie o veľkomoravskom pôvode a teórie kontinuity. František Graus úspešne preukázal, že motív *translatio regni* bol obľúbenou súčasťou literatúry 12. storočia,²¹ iní zase presvedčivo dokázali, že Kosmov príbeh slúžil v prvom rade na potvrdenie „anexie“ Moravy začiatkom 11. storočia.²² Tieto dekonštrukčné snahy mali len čiastočný úspech. Kosmom vytvorená teória o (veľko)moravsko-českej kontinuite sa ukázala natoľko úspešná, že dokázala vytvoriť symbiózu aj s marxisticko-leninskou historiografiou.²³ Aj moderná poprevratová česká medievistika bola len čiastočne ochotná sa od nej vzdialiť, príznačne kvôli inej teórii kontinuity.

¹⁹ *Eodem anno Zuatopluk rex Moravie, sicut vulgo dicitur, in medio exercitu suorum delituit et nusquam comparuit. Sed re vera tum in se ipsum reversus, cum recognovisset, quod contra dominum suum imperatorem et compatrem Arnolfum iniuste et quasi inmemor beneficij arma movisset qui sibi non solum Boemiam, verum etiam alias regiones hinc usque ad flumen Odram et inde versus Ungariam usque ad fluvium a Gron subiugarat penitentia ductus medie noctis per opaca nemine sentiente ascendit equum et transiens sua castra fugit ad locum in latere montis Zober situm, ubi olim tres heremite inter magnam et inaccessibilem hominibus silvam eius ope et auxilio edificaverant ecclesiam. Quo ubi pervenit, ipsius silve in abdito loco equum interfecit et gladium suum humi condidit et, ut lucescente die ad heremitas accessit, quis sit illis ignorantibus, est tonsuratus et heremitico habitu indutus et quamdiu vixit, omnibus incognitus mansit, nisi cum iam mori a cognovisset, monachis semetipsum quis sit innotuit et statim obiit. Cuius regnum filii eius paucis tempore, sed minus felicitate tenuerunt, partim Ungaris illud diripientibus, partim Teutonicis orientalibus, partim Poloniensibus solo tenus hostiliter depopulantibus.* BRETHOLZ, Bertold (ed.): *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Lib. I. c. 14. In: *Monumenta Germaniae historica*. (ďalej len MGH) *Scriptores rerum Germanicarum*. (ďalej len SRG) Nova series 2. Berlin : Weidmann, 1923, s. 32–33.

²⁰ KRČMOVÁ, Marie (ed.): *Kronika tak řečeneho Dalimila*. c. 24. Praha : Paseka, 2005, s. 47; EMLER, Josef (ed.): *Kronika Pulkavova*. In: *Fontes rerum Bohemicarum* (ďalej len FRB) V. Praha : Nákladem nadání Františka Palackého, 1893, s. 15–17.

²¹ GRAUS, František: *Velkomoravská říše v české středověké tradici*. In: *Československý časopis historický*. roč. 11, 1963, s. 289–305; GRAUS, František: *Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten in Mitteleuropa*. In: *Historica* 10. 1965, s. 5–65.

²² WIHODA, Martin: *Kosmas a Vratislav*. In: *Querite primum regnum Dei. Sborník příspěvků k poctě Jany Nechutové*. Ed. Anna Pamprová, Dana Ražčíková, Libor Švanda et alii, Brno : Matice moravská, 2006, s. 367–381.

²³ Bez nároku na úplný výpočet prác: POULÍK, Josef (ed.): *Großmähren und die Anfänge der tschechoslowakischen Staatlichkeit*. Praha : Academia, 1986; RATKOŠ, Peter (ed.): *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava : Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1968;

Takto sa napr. David Kalhous prostredníctvom hagiografie svätého Václava snaží preukázať, že Přemyslovci aspoň spočiatku ďalej udržiavali staromoravské tradície,²⁴ kým Martin Wihoda sa pokúšal pomocou sociálno-historickej teórie Otta Brunnera dokázať previazanosť medzi starou Moravou a Čechami 11. – 12. storočia, zdôrazňujúc kontinuitu stredných vrstiev staromoravskej spoločnosti 10. – 11. storočia.²⁵ Pri pohľade na teóriu vojvodstva Györgya Györffyho je badať, že Györffy predstavil svojrázny, autochtónny uhorský model, ktorý bol konkurencieschopný česko-moravským a iným slovanským teóriám o pôvode štátov, ktorých stredobodom bola „štátnosť“ Moravy, respektíve jej vzťah k českým dejinám.

Aj metodické východiská teórie vytvorenej Gyulom Kristóm sú odvodené z československej historiografie. V prvom rade československí a poľskí historici vytvorili v šesťdesiatych rokoch minulého storočia takzvaný stredo- a východoeurópsky model stredovekého štátu. Podstatou teórie pôvodne vypracovanej Františkom Grausom je zhruba toto: štruktúru regiónu stredovýchodnej Európy, konkrétne monarchií Přemyslovcov, Piastovcov a Arpádovcov v podstate charakterizovalo to, že moc panovníkov, opierajúcich sa v prvom rade o svoje hrady a ťažko ozbrojený sprievod, siahala okrem cirkevných majetkov aj na všetko a na každého. To, na rozdiel od západoeurópskeho modelu, prakticky neumožňovalo vznik žiadnej inej samostatnej mocenskej štruktúry.²⁶ Grausovu teóriu, stavajúcu na veľmi silnej panovníckej moci, ďalej rozvíjal začiatkom sedemdesiatych rokov minulého storočia jeho žiak Dušan Třeštík, respektíve Třeštíkova manželka poľského pôvodu Barbara Krzemieńska. Kniežaciu moc – a zároveň podstatu stredoeurópskeho modelu vládnej moci – sformulovali tak, že panovníci prostredníctvom špeciálneho systému zaopatrenia, pomocou benefičiárov udržiavali pod svojou kontrolou celú krajinu, respektíve hrady, a samotný systém financovali v prvom rade z príjmov z obchodu

TŘEŠTÍK, Dušan: *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530 – 935)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997; TŘEŠTÍK, Dušan: Eine große Stadt der Slawen namens Prag. Staaten und Sklaven in Mitteleuropa im 10. Jh. In: *Boleslav II. Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9–10. Februar 1999*. Hg. von Petr Sommer, Praha : Filosofia, 2001, s. 93–138.

²⁴ KALHOUS, David: *Anatomy of a Duchy. The Political and Ecclesiastical Structures of Early Přemyslid Bohemia. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages 450 – 1450. Vol. 19*. Leiden : Brill, 2012, s. 193–266.

²⁵ WIHODA, Martin: *Morava v době knížecí 906 – 1197*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2010. Ku kritike Wihodovej knihy: BAGI, Dániel: Hogyan jött létre a középkori Morvaország? Egy új könyv margójára. In: *Aetas*. roč. 27, č. 4, 2012, s. 233–249.

²⁶ GRAUS, F.: Die Entstehung der mittelalterlichen Staaten, s. 8–11.

s otrokmi prekvitajúceho v tejto oblasti v priebehu 11. storočia.²⁷ Třeštík sa dokonca usiloval dokázať, že tí, ktorí platili panovníkom daň (tributum), sa stali majetkom panovníka (ius utendi, ius abutendi).²⁸ Avšak na podloženie správnosti svojej teórie nedokázal ani on uviesť iný zdroj než ďalšiu pasáž Kosmovej kroniky, povest' o Libuši. V nej Čechov, búrjaciach sa proti Libušinej matriarchát stelesňujúcej moci a želajúcich si voľbu kniežata, poučuje samotná kňažná o podstate kniežacieho práva. Skôr ako poslala po Přemysla, nového kniežata, upozorňuje Čechov na takmer neobmedzenú moc kniežat. A na to, čoho sa dočkajú poddaní, ak si zvolia nové, silné knieža.²⁹ Podľa prívržencov tohto názoru československej historickej vedy sa rovnaký model uplatnil aj na Morave od začiatku 11. storočia. Centrum (Praha) si postupne, krok za krokom podmanilo za perifériu považovanú celú Moravu, závažne tým obmedzujúc, takmer zlikvidujúc slobodným ešte aj právo na vlastníctvo.³⁰ Moc kniežat sa postupne rozšírila na všetky hradske obvody a takmer znemožnila vznik súkromných majetkov, ba dokonca súkromného vlastníctva. Aj novšia generácia českej medievistiky to spochybnila len čiastočne, nepopierajúc špeciálny, takmer už verejnoprávny vzťah medzi kniežatami a ranou šľachtou, ale vyzdvihujú, že úloha tejto ranej šľachty v politike spočívala na kniežatami darovaných súkromných majetkoch.

²⁷ TŘEŠTÍK, Dušan: K sociální struktuře přemyslovských Čech. Kosmas o knížecím vlastnictví půdy i lidí. In: *Československý časopis historický*. roč. 19, 1971, s. 537–564; TŘEŠTÍK, Dušan – KRZEMIENSKA, Barbara: Hospodářské zaklady raně středověkého státu ve střední Evropě (Čechy, Polsko, Uhry v 10. – 11. století). In: *Československý časopis historický*. roč. 27, 1979, s. 113–130; TŘEŠTÍK, Dušan – ŽEMLIČKA, Josef: O modelech vývoje přemyslovského státu. In: *Český časopis historický*. roč. 105, 2007, s. 122–163.

²⁸ TŘEŠTÍK, D.: K sociální struktuře, s. 538–539, 555.

²⁹ *O plebs miseranda nimis, que libera vivere nescit, et quam nemo bonus nisi cum vita amittit, illam vos non inviti libertatem fugitis et insuete servituti colla sponte submittitis. Heu tarde frustra vos penitebit, sicut ranas penituit, cum ydrus, quem sibi fecerant regem, eas necare cepit. Aut si nescitis, que sint iura ducis, temptabo vobis ea verbis dicere paucis. Inprimis facile est ducem ponere, sed difficile est positum deponere; nam qui modo est sub vestra potestate, utrum eum constituatis ducem an non, postquam vero constitutus fuerit, vos et omnia vestra erunt eius in potestate. Huius in conspectu vestra febricitabunt genua, et muta sicco palato adhererebit lingua. Ad cuius vocem pre nimio pavore vix respondebitis: „Ita domine, ita domine“, cum ipse solo suo nutu sine vestro preiudicio hunc dampnabit et hunc obruncabit, istum in carcerem mitti, illum precipiet in patibulo suspendi. Vos ipsos et ex vobis, quos sibi libet, alios servos, alios rusticos, alios tributarios, alios exactores, alios tortores, alios precones, alios cocos seu pistores aut molendinarios faciet. Constituet etiam sibi tribunos, centuriones, villicos, cultores vinearum simul et agrorum, messores segetum, fabros armorum, sutores pellium diversarum et coriorum. Filios vestros et filias in obsequiis suis ponet; de bubus etiam et equis sive equabus seu peccoribus vestris optima queque ad suum placitum tollet. Omnia vestra, que sunt potiora in villis, in campis, in agris, in pratis, in vineis, auferet et in usus suos rediget.* Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. I. c. 5. MGH SRG N. S. 2, s. 14.

³⁰ K poľským pomerom pozri MODZELEWSKI, Karol: *Organizacja gospodarstwa państwa Piastowskiego: X–XIII wiek*. Wrocław : Ossolineum, 1975, s. 34–78.

Popri veľkom kniežacom majetku sa teda od raných čias objavil aj súkromný majetok.³¹ O tom svedčí listina (zachovaná však v neskoršom odpise), v ktorej istý Nemoj testamentárne zanecháva svoje majetky Vyšehradskej kapitule.³² Dôkazom životaschopnosti teórie vypracovanej Grausom, respektíve Třeštíkom je, že jej zdokonaľovateľ na nej trval ešte aj v roku 2007, pravda, v tom čase už doplnenej o novší obsahový prvok, čím sa prakticky vrátil ku klasickému hodnotovému systému českej historiografie. Podľa nej korene českého, a všeobecne stredo-východoeurópskeho rozvoja štátu vychádzajú z mocenských štruktúr ríše Karolovcov, ktoré sa zachovali sprostredkovaním Veľkomoravskou ríšou, a stali sa vzorom pre celú strednú Európu.³³ Na upresnenie pripomeňme, že Třeštík svojou novou teóriou, vypracovanou v sedemdesiatych rokoch minulého storočia, odporoval aj svojmu predchádzajúcemu stanovisku. Ako bádateľ, znalý Kosmovej kroniky, bol totiž prvý, kto preukázal, že príbeh o Libuši nie je mytologickým trópom a beletristickou manierou, ale odráža zmýšľanie doby boja o investitúru. Zdôraznením „kniežacieho absolutizmu“ si Kosmas jednoducho želal vylúčiť zasahovanie rímsko-nemeckých panovníkov do voľby českých kniežat.³⁴

Čo sa týka druhej veľkej historiografickej predstavy o kráľovskom vojvodstve, je rovnako otáznou, či vojvodstvo bola čisto dynastická záležitosť. Proti teóriám znázorňujúcim vojvodstvo iba ako vnútornú vec panovníckej rodiny namietal už Elemér Mályusz, poukazujúc, že patrimoniálne kráľovstvo je umelou teóriou z 19. storočia, ktorá sa zrodila vo všeobecnej spoločenskej atmosfére po Viedenskom kongrese v roku 1815.³⁵ K tomu môžeme dodať nanajvýš len toľko, že autor teórie, Karl Ludwig von Haller (1768 – 1854), ktorý sa narodil a pôsobil vo Švajčiarsku, napísal svoju slávnu knihu o „náprave“ sústavy štátneho práva bez akýchkoľvek vážnejších právnych a historických vedomostí.³⁶ Jej hlavná myšlienka presne odrážala základné princípy nového európskeho politického systému, vypracované na Viedenskom kongrese. Dôkazom jeho prenikavého úspechu je, že myšlienka nechvejne prežíva v štátoprávno-

³¹ WIHODA, M.: *Morava v době knížecí*, s. 142; KALHOUS, David: *Mittelpunkte der Herrschaft und Cosmos von Prag. Zum Charakter der Macht des mittelalterlichen Fürsten*. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Studien zur Archäologie Europas* 14. Hg. von Jiří Macháček, Šimon Ungerman. Bonn : Habelt, 2011, s. 673–674.

³² FRIEDRICH, Gustav (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I.* (ďalej len CDB) Praha : Sumptibus comitorum Regni Bohemiae, 1904 – 1907, s. 105–106, č. 100.

³³ TŘEŠTÍK, D. – ŽEMLIČKA, J.: *O modelech vývoje*, s. 125.

³⁴ TŘEŠTÍK, Dušan: *Kosmova Kronika. Studie k počátkům českého dějepisectví a politického myšlení*. Praha : Academia, 1968, s. 174–176.

³⁵ MÁLYUSZ, E.: *A patrimoniális királyság*, s. 37–49.

³⁶ HALLER, Karl Ludwig von: *Restauration der Staats-Wissenschaft, oder Theorie des natürlich-geselligen Zustands der Chimäre des künstlich-bürgerlichen entgegengesetzt I*. Winterthur : Steinerischen Buchhandlung, 1816.

historických syntézach.³⁷ A to aj napriek tomu, že sa novšiemu výskumu podarilo preukázať, že dedenie trónu nikdy nebola iba vnútorná záležitosť dynastie. Nástupníctvo a s tým súvisiace delenie majetku zaujímal okrem priamo účastných v prvom rade veľmožov patriacich do sprievodu príslušníkov dynastie, ktorým nebolo ľahostajné ani to, kto spomedzi členov dynastie a čo zdedí z rodinného vlastníctva, keďže to mohlo zásadne ovplyvniť aj ich vlastné ďalšie osudy.³⁸

Avšak nezávisle od teórie patrimonialného kráľovstva, dodnes nebola zodpovedaná otázka, či nástupnícke právo, existujúce v rámci dynastie, mohlo mať nejakú úlohu v dejinách vojvodstva v 11. storočí. V tomto ohľade väčšina historikov odjakživa zastávala názor, že starodávne dedičné zriadenie uprednostňovalo najstaršieho príslušníka rodu pred ostatnými. Seniorát, ktorý podľa jednej z línií historiografie existoval ako súčasť nástupníckeho systému rozšíreného vo východnej a strednej Európe,³⁹ sa ešte v 11. storočí, práve pri delení krajiny medzi Arpádovcami, ocitol v protiklade k uprednostňovaniu priamych potomkov pred bočnou vetvou. A to viedlo ku konfliktom medzi členmi dynastie.⁴⁰ V tejto súvislosti možno teóriu, ktorú neskôr prijal György Györffy, odvodiť od Istvána Rugonfalviho Kissa, o tom, že vojvodstvo chránilo bratov, ktorí chceli dediť podľa starodávneho nástupníckeho princípu (*successio gradualis*), pred svojvôľou panovníkov podporovaných radami ich zahraničných manželiek a cudzozemských veľmožov. Takýmto spôsobom bolo samotné vojvodstvo v prenesenom význame nástupníckou inštitúciou.⁴¹ Seniorát ako právnu inštitúciu sa usiloval

³⁷ Pozri napríklad MEZEY, Barna: *Képviselet és alkotmány a középkori Európában*. Budapest : Rejtjel, 1998, s. 201, 206.

³⁸ BECHER, Mathias: *Dynastie, Thronfolge und Staatsverständnis im Frankenreich*. In: *Der Frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven*. Hg. von Walter Pohl, Veronika Wieser, Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 198.

³⁹ LÜBKE, Christian: *Das östliche Europa*. München : Siedler Verlag, 2004, s. 290–322; FONT, Márta: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*. Budapest : Balassi, 2005, s. 169–210.

⁴⁰ PAULER, Gy.: *A magyar nemzet története I*, s. 21, 175–176, 104; TIMON, Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest : Politzer Zsigmond és Fia, 1902, s. 103; BARTONIEK, Emma: *A magyar királyválasztási jog a középkorban*. In: *Századok* roč. 70, č. 9–10, 1936, s. 359–406; BARTONIEK, Emma: *A magyar királykoronázások története*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1987, s. 8–11; ECKHART, Ferenc: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Budapest : Politzer Zsigmond és Fia, 1946, s. 80–82; GYÖRFFY, György: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1959, s. 137; GYÖRFFY, György: *István király*, s. 33, 376; DÜM-MERTH, Dezső: *Az Árpádok nyomában*. Budapest : Panoráma, 1977, s. 232–233; KRISTÓ, Gyula (Szerk.): *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1994 (ďalej len KMTL), s. 599 (autor István Tringli).

⁴¹ RUGONFALVI KISS, I.: *Trónbetöltés és ducatus*, s. 747.

vyvrátiť už Sándor Domanovszky.⁴² Vážne argumenty proti nej sa objavili aj v novšej maďarskej medievistike. Attila Zsoldos upozornil na to, že uplatnenie dedičského práva dynastie bolo jediným skutočným nástupníckym poriadkom do konca 12. storočia.⁴³ Kornél Szovák poznal, že v priebehu 11. storočia ani seniorát, ani primogenitúra nemohli zohrávať prednostnú úlohu, pretože panovnícke právo na určenie nástupcu bolo postavené nad obe z nich.⁴⁴ Existencia alebo absencia seniorátu a primogenitúry, respektíve právno-inštitučných nástupníckych modelov je samostatnou otázkou, a žiadala by si porovnávaciu štúdiu aspoň na regionálnej úrovni. Vo všeobecnosti však môžeme poznamenať: v prvom rade by bolo nutné vyjasniť, čo možno považovať za právo v 11. storočí. Medzinárodným výskumom sa v uplynulých desaťročiach podarilo preukázať, že normatívna právna regulácia, ako aj zvykové právo prinajmenšom pred 13. storočím ustúpilo do úzadia pred systémom právnych vzťahov na slovnej báze, vzťahujúcim sa na jednotlivé prípady. „Právna prax“ nefungovala na základe vypracovaných normatívnych pravidiel, ale v každej situácii sa výsledok ústneho rokovania medzi dotýčnými stal dočasnou normou, a ak sa aj počas sporov strany odvolávali na nejaké „práva“, tie boli skôr len argumentmi slúžiacimi na vzájomné presvedčanie, nie skutočnými písanými právnymi predpismi.⁴⁵ To už vopred spochybňuje, či je možné hovoriť o akomkoľvek normatívnom práve v súvislosti s nástupníctvom. Na druhej strane je isté, že dedenie trónu nemohlo byť iba vnútornou záležitosťou dynastie. K úspešnému ustanoveniu panovníka bola potrebná dohoda a vyrovnanie sa s elitami okolo dynastie, čiže v nástupníctve zohrával oveľa väčšiu úlohu konsenzus vytvorený v aktuálnej situácii, než akýkoľvek iný činiteľ.

⁴² DOMANOVSKY, S.: Az Árpádok trónöröklési jogához, s. 51–52.

⁴³ ZSOLDOS, Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig*. Debrecen : Csokonai Kiadó, 1997, s. 45.

⁴⁴ K tomu pozri štúdiu Kornéla Szováka v: *Képes krónika*. Fordította Bollók János. A fordítást gondozta és a jegyzeteket készítette Szovák Kornél és Veszprémy László, az utószót írta, a függelékét és az irodalomjegyzékét összeállította Szovák Kornél. Budapest : Osiris, 2004, s. 247.

⁴⁵ Vo vzťahu k ríši pozri VOLLRATH, Hannah: Herrschaft und Genossenschaft im Kontext frühmittelalterlicher Rechtsbeziehungen. In: *Historisches Jahrbuch* 102. 1982, s. 38; PATZOLD, Steffen: Königserhebungen zwischen Erbrecht und Wahlrecht? In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 58. 2002, s. 476. Vo vzťahu k Francúzsku 11. – 12. storočia pozri napr. WHITE, Stephen D.: *Custom, Kinship and Gift to Saints: The Laudatio Parentum in Western France 1050 – 1150*. Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2011, s. 70–71; WHITE, Stephen D.: Pactum... Legem Vincit and Amor Iudicium: The Settlement of Disputes by Compromise in Eleventh Century Western France. In: *The American Journal of Legal History* 22. 1978, s. 305.

II.

Historici sa usilovali nájsť odpoveď na otázku pôvodu kráľovského vojvodstva v dvoch smeroch. Ak chceme vedieť, čo vojvodstvo bolo, treba uplatniť dve hľadiská. Jedno hľadá analógie v podobných európskych štruktúrach a druhé sa zameriava na pramene dokazujúce existenciu kráľovského vojvodstva, z ktorých sa môžeme dozvedieť o tom, že Uhorsko sa v 11. storočí rozdelilo.

Čo sa týka možnosti jeho začlenenia do väčších modelov, už Gyula Kristó vo vyššie citovanej monografii o kráľovskom vojvodstve na rozdiel od Györffyho nenachádzal vzory vojvodstva v uhorských dejinách, ale v skorších a súvekých európskych javoch. Ním menované príklady sa vzťahujú na dobu merovejskej a karolovskej dynastie, takisto sa týkali „vojvodstiev“ spravovaných Piastovcami a Přemyslovcami v 11 – 12. storočí.⁴⁶ Dokonca vo svojej práci o feudálnej rozdrobenosti zaradil tieto „vojvodstvá“ do troch odlišných skupín podľa toho, v akej forme existovali. Rozlišoval medzi podoblasťami vlastnenými členmi dynastie, podoblasťami ovládanými súkromnými majiteľmi a takzvanými sukcesívnymi regionálnymi vládami, ktoré vznikli kombináciou predošlých dvoch foriem.⁴⁷ Aj keď filozoficko-historické rámce, použité pre porovnávací model, medzitým stratili platnosť, niet pochýb o tom, že Gyula Kristó bol prvý, kto učinil z dejín vojvodstva 11. storočia predmet systematického porovnávacieho výskumu. Zásadnú správnosť jeho metódy potvrdzuje, že v mediévistickom výskume, v medzinárodnom⁴⁸ i maďarskom,⁴⁹ bol poskytnutý priestor pre

⁴⁶ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 11–30.

⁴⁷ KRISTÓ, Gyula: *A feudális széttagolódás Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1979, s. 23.

⁴⁸ LÜBKE, Ch.: *Das östliche Europa*, passim. Z hľadiska štrukturálnej analýzy historiografie, resp. písomníctva pozri ADAMSKA, Anna: *The Introduction of Writing in Central Europe (Poland, Hungary and Bohemia)*. In: *New Approaches to Medieval Communication*. Ed. Marco Mostert. With an Introduction by Michael Clanchy. Turnhout : Brepols, 1999, s. 165–190; ADAMSKA, Anna: *The Study of Medieval Literacy. Old Sources, New Ideas*. In: *The Development of Literate Mentalities in East-Central Europe*. Ed. Anna Adamska, Marco Mostert. Turnhout : Brepols, 2004, s. 13–47; KERSKEN, Norbert: *Mittelalterliche Nationalgeschichtsschreibung im östlichen Mitteleuropa*. In: *Mediævalia Historica Bohemica 4*. 1995, s. 147–170; KERSKEN, Norbert: *Die Anfänge nationaler Geschichtsschreibung im Hochmittelalter: Widukind von Corvey, Gallus Anonymus, Cosmas von Prag, Gesta Hungarorum*. In: *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie 2*. Hg. von Alfred Wiczorek, Hans-Martin Hinz, Stuttgart : Theiss, 2000, s. 863–867; KERSKEN, Norbert: *Mittelalterliche Geschichtsentwürfe in Alt und Neu Europa*. In: *Die Geschichtsschreibung in Mitteleuropa. Projekte und Forschungsprobleme*. Hg. von Jarosław Wenta. Toruń : Wydawnictwo Uniwersytetu Nikołaja Kopernika, 1999, s. 111–134; VESZPRÉMY, László: *Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink (11–13. század) nyugat-európai kapcsolatai. MTA doktori értekezés.* (rukopis) Budapest 2007.

⁴⁹ V maďarskej historiografii pozri najmä FONT, M.: *A keresztény nagyhatalmak*, passim. K súbežnému výskumu vojvodstva a česko-moravských záležitostí pozri najnovšie KOSZTA,

regionálnu komparatívnu analýzu, dotýkajúcej sa oblasti pomenovanej po spoločnej dohode ako stredovýchodná Európa. Tak sa nám ponúka zaujímavá otázka, či sa dá porovnať raný systém rozdelenia moci Arpádovcov s okolitými, v prvom rade poľskými a českými modelmi a ak áno, tak do akej miery je porovnateľný a či je možné ho odsledovať aj z nejakej staršej, prípadne franskej štruktúry? Porovnanie, prinajmenšom na regionálnej úrovni, má aj ďalší, do veľkej miery praktický dôvod a to kriticky malý počet prameňov. Nie je potrebné podrobnejšie vysvetľovať, ako táto okolnosť vo veľkej miere sťažuje výskum raných etáp uhorských dejín.⁵⁰ V tomto ohľade poskytuje len málo útechy, že to všetko platí aj pre stredoveké poľské a české pramene, ktoré sú najvhodnejšie pre komparáciu s uhorskými.

To nás núti položiť si otázku, odkiaľ vieme o existencii vojvodstva. Odhliadnuc od hore citovaného zákona Kolomana, z ktorého sa dozvedáme len toľko, že kráľ aj vojvoda mali majetky, aj od nepočetných listinných prameňov, v ktorých sa sem-tam naraz objavujú králi a vojvodovia, máme k dispozícii v prvom rade rozprávacie pramene. Z nich je naším najdôležitejším prameňom Uhorská kronika, čiže Kronikárska skladba zo 14. storočia.⁵¹ Predovšetkým z nej poznáme okolnosti vzniku vojvodstva, boje o trón medzi vojvodami a kráľmi v druhej polovici 11. storočia a na začiatku 12. storočia. Maďarskej medievistike, opierajúc sa predovšetkým o údaje kronikárskej skladby, sa podarilo lokalizovať domnelé hlavné strediská vojvodstva. Nepotrebuje ďalšie vysvetlenie, akou stratou pre maďarskú medievistiku je, že kroniku zahrňujúcu udalosti uhorských dejín 11. storočia poznáme len z textového korpusu, ktorý sa nám zachoval v zopár textových súboroch. Obsahuje texty od druhej polovice 11. storočia postupne sa rozširujúce, respektíve dodatočne zmenené – interpolované a všetkými inými spôsobmi skrátene, rozšírené a rôzne zdeformované. Z toho vyplýva, že vo výskume Uhorskej kroniky hrali hlavnú úlohu v prvom rade dôkladné a podrobné filologické rozborly. Pomocou nich maďarská veda v skúmaní textu kronikárskej kompozície dosiahla za

László: A hradiszei bencés monostor alapításának magyar vonatkozásai. In: *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica 75.* Szerk. Balogh Elemér, Homoki-Nagy Mária, 2013, s. 403–426.

⁵⁰ VESZPRÉMY, L.: *Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink*, s. 8. Pozri aj KRISTÓ, Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Budapest : Argumentum, 1994; KRISTÓ, Gyula: *Magyar historiográfia I. Történetírás a középkori Magyarországon*. Budapest : Osiris, 2003.

⁵¹ DOMANOVSKY, Alexander (ed.): *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV. In: Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I.* (ďalej len SRH) Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. Az Utószót és a Bibliográfiát összeállította, valamint a Függelékben közölt írásokat az I. kiadás anyagához illesztette Szovák Kornél és Veszprémy László. Budapest : Nap Kiadó, 1999, s. 219–505.

posledné polstoročie veľmi významný pokrok.⁵² A môžeme len dúfať, že ďalšie filologické výskumy lepšie objasnia ďalšie otázky.

Popri v širokom zmysle chápanom gramatickom bádaní exituje aj iný – od neho zrejme neoddeliteľný, a predsa sľubujúci nové výsledky – spôsob prístupu výkladu kronikárskych textov. Európska medievistika dosiahla v uplynulých niekoľkých desaťročiach veľmi vážny pokrok v oblasti skúmania rozprávacích prameňov a politických konfliktov. Bábateľský záujem sa popri čisto textových kritikách čoraz dôraznejšie obracal na symbolický výklad príbehov. Príbehy v stredovekých rozprávacích prameňoch vykladala romantická, historizujúca a pozitivistická historiografia takmer doslova a z nich rekonštruovala hlavné udalosti národných dejín obdobia stredoveku. Od objavenia sa duchovných dejín (*Geistesgeschichte*), presadzovaných Wilhelmom Diltheyom (1833 – 1911), pokúšali sa historiografické prúdy 20. storočia dekonštruovať a podľa nových aspektov znova vyložiť obsah prameňov. V tomto ohľade sa najďalej dostal postmoderný prístup, ktorý sa objavil po druhej svetovej vojne a stal sa populárnym od šesťdesiatych rokov minulého storočia. Pomocou metodického smeru zvaného „new philology“, ktorý študoval texty samé o sebe, nevnímajúc si ich historický kontext, sa bábateľom uplatňujúcim postmodernú metodológiu podarilo príbehy rozprávacích prameňov prakticky rozobrať na atómy, vyčleniac z nich dejiny, zbaviac ich spoločensko-historického kontextu, považujúc texty za jednoduché, aj samé o sebe jestvujúce jazykovo-štrukturálne útvary.⁵³ Nezávisle od smerov nikam nevedúcich, krajne deštruktívnych a nepotrebných pre medievistické výskumy, zrodili sa aj nové metodické inovácie, analyzu-

⁵² GERICS, József: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 22.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1961; MÁLYUSZ, Elemér – KRISTÓ, Julius: *Johannes de Thurocz Chronica Hungarorum II. Commentarii I – II.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1988; KRISTÓ, Gy.: *A történeti irodalom Magyarországon*, s. 8–22; VESZPRÉMY, László – SZOVÁK, Kornél: Krónikák, Legendák, Intelmek Utószó. In: SRH II, s. 750–761; SZOVÁK, Kornél: In: *Képes krónika*. Fordította Bollók János, s. 239–254; THOROCZKAY, Gábor: A magyar krónikairódalom kezdetei. In: *Aktualitások a magyar középkorkutatásban*. Szerk. Font Márta, Fedeles Tamás, Kiss Gergely, Pécs : Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2010, s. 23–34; SZŐCS, Tibor: A 14. századi krónikaszerkesztmény és 11. századi okleveleink. In: *Fons*. roč. 14, č. 1, 2007, s. 59–95; VESZPRÉMY, László: Korhúség és forrásérték a magyar Krónika egyes fejezeteiben. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére II.* Szerk. Bárány Attila, Dreska Gábor, Szovák Kornél. Budapest – Debrecen : Magyar Tudományos Akadémia, Debreceni Egyetem, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2014, s. 809–824.

⁵³ Cieľom tejto štúdie nemôže byť detailné predstavenie jednotlivých postmoderných či iných bábateľských smerov. Ako veľmi prítlačlivý všeobecný prehľad pozri SPIEGEL, Gabrielle M.: *The Past as Text: The Theory and Practice of Medieval Historiography*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1997.

júce výklad prameňov pomocou skutočne nových a konštruktívnych metód. Bola to francúzska škola Annales, ktorá výrazne ovplyvnila aj povojnové generácie historikov a ktorá skúmala spoločensko-historické štruktúry z dlhodobého hľadiska, preukazujúc zmenu štruktúr pomocou prameňov. Povoynové západonemecké medievistické školy, počnúc Helmutom Beumannom, stavali do centra svojho bádania dejiny autorov naračných prameňov.⁵⁴ Gerd Althoff od začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia a časom aj viacerí členovia ním vedenej takzvanej münsterskej školy prišli so štúdiami s novým prístupom. Na jednej strane zužitkovali výsledky spoločensko-historického výskumu, ktorý prebiehal v historickej vede už od začiatku 20. storočia, a na druhej strane ako základ skúmania vyzdvihli preukázateľnú symbolickú komunikáciu. Podarilo sa preukázať, že rozprávacie pramene 9. – 12. storočia neboli kusými rozprávaniami, ale presne odrážali predstavy dobových gramotných elít o svete a svetovom usporiadaní okolo nich.⁵⁵ Stredoveké právo rozlišovalo medzi slobodnými a neslobodnými.⁵⁶ Určovalo právne postavenie dvoch veľkých vrstiev stredovekej spoločnosti, presnejšie tých, ktorí spadali do rozličných kategórií slobody. Popri tomto organizačnom princípe, či dokonca nezávisle od neho, existovala v prvom rade teologicky založená idea, ktorá rozdeľovala svet na tri (niekedy štyri) funkčné alebo vertikálne stavy a obyvateľov kresťanského sveta kategorizovala podľa funkcií zastávaných vo svete. Rozlišovala stav bojovníkov, modliacich sa a

⁵⁴ K predchádzajúcim pokusom v tejto oblasti pozri BEUMANN, Helmut: *Widukind von Korvei*. Weimar : Böhlau, 1950, s. 6–8; BEUMANN, Helmut: Die Historiographie des Mittelalters als Quelle für die Ideengeschichte des Königtums. In: *Historische Zeitschrift* 160. 1955, s. 451–453; GOETZ, Hans-Werner: *Das Geschichtsbild Ottos von Freising. Ein Beitrag zur historischen Vorstellungswelt und zur Geschichte des 12. Jahrhunderts. Beihefte zum Archiv für Kulturgeschichte* 19. Köln – Wien : Böhlau, 1984, s. 8–16. Sumárny prehľad moderných historiografických metodologických smerov pozri GOETZ, Hans-Werner: *Moderne Mediävistik. Stand und Perspektiven der Mittelalterforschung*. Darmstadt : Primus, 1999.

⁵⁵ FICHTENAU, Heinrich: *Lebensordnungen des 10. Jahrhunderts. Studien über Denkart und Existenz im einstigen Karolingerreich*. Stuttgart : Anton Hiersemann, 1984. K predstavám a problému pramennej kritiky pozri GOETZ, Hans-Werner: „Vorstellungsgeschichte“: Menschliche Vorstellungen und Meinungen als Dimension der Vergangenheit. Bemerkungen zu einem jüngeren Arbeitsfeld der Geschichtswissenschaft als Beitrag zu einer Methodik der Quellenauswertung. In: GOETZ, Hans-Werner: *Vorstellungsgeschichte. Gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter*. Hg. von Anna Aurast, Simon Elling et alii. Bochum : Winkler, 2007, s. 3–18.

⁵⁶ BOLLA, Ilona: *A jogilag egységes jobbágyságról Magyarországon*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1998, s. 16–17; JÁNOSI, Monika: *Törvényalkotás a korai Árpád-korban. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár* 9. Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 1996, s. 67–130; ZSOLDOS, Attila: Szent István korának magyar társadalma. In: *Kisebbségkutatás* 9. 2000, s. 419–425; SOLYMOSI, László: Társadalom Szent István korában. In: *Államalapítás, társadalom, művelődés*. Szerk. Kristó Gyula, Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 2001, s. 55–65.

pracujúcich. Avšak okrem týchto dvoch modelov poznáme aj tretie usporiadanie spoločnosti, ktoré upravovalo vzájomný vzťah slobodných v súlade s vertikálnym ordo. Tu môžeme rozlíšiť tri typy vzťahov: pokrvnú väzbu, účelový vzťah a hierarchicky podriadené a nadradené právne vzťahy. Základom všetkých troch kategórií bola *amicitia*, čiže priateľstvo, pojem zdedený zo staroveku, ktorý značil politické, sociálne a citové väzby. V stredoveku ho prechovávala kresťanská cirkev a existoval aj v merovejskej a karolovskej ére.⁵⁷ Gerd Althoff poukázal na to, že spoločenské vzťahy sa v karolovskej dobe, ale aj neskôr, zakladali na rovnosti,⁵⁸ ktorej zárukou bolo prísahou potvrdené priateľstvo.⁵⁹ To zaručovalo poriadok vládnci vo svete, dôveru verejnosti, a zároveň aj životaschopnosť spoločenských vzťahov. Tento systém sa v druhej polovici 11. storočia „dostal do krízy“ a zmenil sa. Podriadil si príbuzných a nepríbuzných a tak vznikla sieť vzťahov zakladajúca sa na novom druhu priateľstva, v ktorej hlavnú úlohu hrali hierarchické vzťahy.

Rozprávacie pramene teda poskytujú jasný obraz o spoločenskom poriadku, prežívajúcom v myslení dobových elít a tak ponúkajú aj istý podklad o systéme vzťahov medzi účastníkmi dejín, v tomto prípade medzi Arpádovcami.

Na dôkaz toho, že to nie je len nepodložený dohad, môžeme podrobiť dôkladnejšiemu rozboru 88. kapitolu kronikárskej kompozície, ktorá okrem iného podáva správu o tom, akým spôsobom si podelili krajinu Ondrej I. a jeho brat Belo. Kronika tu hovorí nasledovné: „Keď kráľ Ondrej stratil brata, poslal poslov do Poľska k svojmu druhému bratovi Belovi s láskyplným odkazom: »Kedysi sme spoločne znášali núdzu a útrapy, môj milý brat, teraz ťa prosím, nemeškaj, príď ku mne, aby sme sa mohli obaja rovnako deliť o radosť a spolu s radosťou sa deliť aj o bohatstvo krajiny. Okrem teba nemám iného dediča ani súrodenca; ty buď mojím dedičom, ty buď mojím nasledovníkom v kralovaní.« Belu tieto slová dojali a s celou svojou rodinou prišiel ku kráľovi. Keď ho kráľ uvidel, veľmi sa zaradoval, ba až zajasal, pretože sa mohol spoľahnúť na jeho

⁵⁷ EPP, Verena: *Amicitia. Zur Geschichte personaler, sozialer, politischer und geistlicher Beziehungen im frühen Mittelalter*. Stuttgart : Anton Hiersemann, 1999, s. 35–36; EPP, Verena: *Rituale frühmittelalterlicher amicitia*. In: *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*. Hg. von Gerd Althoff. Stuttgart : Jan Thorbecke, 2001, s. 11–24.

⁵⁸ ALTHOFF, Gerd: *Verwandte, Freunde und Getreue. Zum politischen Stellenwert der Gruppenbildungen im frühen Mittelalter*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1990, s. 89–91.

⁵⁹ FRITZE, Wolfgang: Die Fränkische Schwurfreundschaft der Merowingerzeit. Ihr Wesen und ihre politische Funktion. In: *Zeitschrift für Savigny-Stiftung. Germanistische Abteilung*. 71. 1954, s. 74–125. K vzájomnému pomeru prísahy a moci pozri BECHER, Mathias: *Eid und Herrschaft. Untersuchungen zum Herrscherethos Karls des Großen. Vorträge und Forschungen. Sonderbände 39*. Sigmaringen : Jan Thorbecke, 1993.

neoblomnosť a nepoddajnosť. Potom sa kráľ a jeho brat Belo poradili a rozdelili krajinu na tri časti: dve tretiny patrili kráľovskej výsosti, teda zostali v moci kráľa, jedna tretina pripadla do vlastníctva vojvodu Bela. Toto prvé rozdelenie Uhorska medzi vojvodami a kráľmi sa stalo ohniskom sváru a rozbrojov.⁶⁰

Samozrejme, problémy ihneď začínajú tým, že nevieme, kedy presne vznikol tento úryvok kroniky, a tak či sa môže považovať za hodnoverný prameň k dejinám vojvodstva. Už skoršia maďarská medievistika poukázala na to, že táto kapitola je určite interpolovaná. Sándor Domanovszky tušil, že za písomným zaznamenaním výjavu sa skrýval autor gesta z obdobia svätého Ladislava, zachytávajúc tradíciu Belovej vetvy.⁶¹ Podľa Józsefa Gericsa a Gyulu Kristóa mohol text vsunúť ten autor, ktorý v 91. kapitole kroniky pokarhal Ondreja I., že urobil Šalamúna kráľom.⁶² O interpolácii 88. kapitoly nemôžu byť ani podľa nášho názoru pochybnosti. Správu o prvom rozdelení krajiny mohol napísať iba autor, ktorému bolo jasné, že niečo také sa udialo aj neskôr. To skutočne odkazuje najskôr na dobu svätého Ladislava. Autor kroniky však umiestnil udalosti do širšieho kontextu, teda hovorí o vojnách, konfliktoch a vojvodoch, z čoho sa dá usúdiť, že zápis mohol vzniknúť aj po odstavení Álmoša a konečnom zrušení vojvodstva, čiže opisuje udalosti z pohľadu Kolomanovej doby. Aj podľa jednohlasného úsudku maďarského bádania, kronika alebo gesta z obdobia Kolomana v prvom rade rozprávajú o zápasoch vojvodov a Šalamúna, respektíve vláde svätého Ladislava.⁶³ A tak sa môžeme oprávnene domnievať, že úseky kronikárskej skladby zahŕňajúce aj 88. kapitolu zostavil, prípadne si objednal niekto, kto si bol dokonale vedomý, kedy sa začali rozbroje vojvodov a kráľov a čo bolo presnou príčinou sporov o trón.

⁶⁰ *Rex autem hic Andreas fratre orbatus misit in Poloniam ad alterum fratrem suum Belam cum magna dilectione vocans eum et dicens: „Nos qui quondam penurie participes fuimus et laborum, rogo te dilectissime frater, ut ad me non tardes venire, quatenus consortes simus gaudiorum et bonis regni corporali presentia communicemus. Neque enim heredem habeo, nec germanum preter te. Tu sis michi heres, tu in regnum succedas. Post hec autem rex et frater eius Bela habito consilio diviserunt regnum in tres partes, quarum due in proprietatem regie maiestatis seu potestatis manserunt, tertia vero pars in proprietatem ducis est collata. Hec igitur prima regni huius divisio seminarium fuit discordie et guerrarum inter duces et reges Hungarie. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 88. SRH I, s. 345. Slovenský preklad SOPKO, Július – LENGYELOVÁ, Tünde (eds.): *Viedenská maľovaná kronika. Chronica Picta. Marek z Káľtu*. Bratislava : Perfekt, 2016, s. 210.*

⁶¹ DOMANOVSZKY, S.: *Az Árpádok trónöröklési jogához*, s. 49–50.

⁶² GERICS, J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, s. 82–83; KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi herceg-ség*, s. 67.

⁶³ GERICS, J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, s. 101; KRISTÓ, Gy.: *A történeti irodalom Magyarországon*, s. 8–22; SZOVÁK, K.: In: *Képes krónika*. Fordította Bollók János, s. 241–242; VESZPRÉMY, László: *Megjegyzések korai elbeszélő forrásaink történetéhez*. In: *Századok*. roč. 138, č. 2, 2004, s. 328–329.

Pre pochopenie pasáže 88. kronikárskej kapitoly je rozhodujúce tvrdenie v texte, ktoré rozdelenie krajiny považuje za príčinu rozbrojov medzi vojvodami a kráľmi. Neznámy kronikár tu charakterizuje udalosti pojmami *divisio regni* a *discordia*, ktoré sú pre tento príbeh kľúčové.

Pojem *divisio regni* je dôležitý terminus technicus politického jazyka stredoveku, a je bezprostredne vyvoditeľný zo spisov Nového zákona. Podľa jedného príbehu pochádzajúceho pravdepodobne z logionu⁶⁴ a zachovaného v evanjeliu Matúša a Lukáša, vyčítali farizeji Ježišovi ohľadom jedného jeho zázraku, že diabla vedel vyhnat' z chorej ženy len pomocou Belzebuba,⁶⁵ na čo im Ježiš takto odpovedal: „Každé kráľovstvo vnútorne rozdelené spustne, a dom na dom sa zrúti. Ak aj diabol vyháňa diabla, ako by mohlo obstať jeho kráľovstvo? Hovoríte, že vyhánam zlých duchov pomocou Belzebuba. Ale ak ja vyhánam zlých duchov pomocou Belzebuba, čo pomocou ich vyhánajú vaši synovia? Preto oni budú vašimi sudcami. Ale ak ja vyhánam zlých duchov Božím prstom, potom je už vám nablízku Božie kráľovstvo.“⁶⁶

Primárnou oblasťou rozboru kronikárskeho príbehu je teológia. V rámci teológiu daných vymedzení dáva metafora „vnútorne rozdeleného kráľovstva“ v prvom rade odpoveď pre pochybovačov o schopnostiach Ježiša konať zázraky, a v širšom, dodnes platnom poňatí sa postoj farizejov stal jedným zo základných vzorov bohorúhania, respektíve neodpušiteľných hriechov spáchaných proti Duchu Svätému: ved' tí, čo pochybovali o Ježišovi, priamo sponchybňovali to, či je Božím poslom a Dávidovým synom.⁶⁷

Avšak pojem *divisio regni* bol na politickom dejisku až od vzniku barbarských kráľovstiev a kniežatstiev, v prvom rade vo Franskej ríši, kde sa stal činiteľom mocenskej organizácie počnúc vládou Merovejovcov.⁶⁸ Merovejovci a Karolovci sa usilovali na základe pokrvného práva zaopatriť každého mužského potomka dynastie v rovnakej miere z otcovského dedičstva. To sa mohlo uskutočniť len tak, že všetci dostali za dedičstvo

⁶⁴ KLEIN, Hans: *Das Lukasevangelium*. Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, s. 411–417.

⁶⁵ *quidam autem ex eis dixerunt in Beelzebub principe daemoniorum eicit daemonia, et alii temptantes signum de caelo quaerebant ab eo*. Luk. 11, 15–16.

⁶⁶ *Omne regnum in se ipsum divisus est, quomodo stabit regnum ipsius? Quia dicitis in Beelzebub eicere me daemonia. si autem ego in Beelzebub eicio daemonia filii vestri in quo eiciunt ideo? Ipsi iudices vestri erunt. Porro si in digito Dei eicio daemonia profecto praevenit in vos regnum Dei*. Luk. 11, 17–20.

⁶⁷ SCHNACKENBURG, Rudolf: *God's Rule and Kingdom*. London : Palm Publishers, 1963, s. 251–260.

⁶⁸ Sührnne pozri KASTEN, Brigitte: *Königssöhne und Königsherrschaft. Untersuchungen zur Teilhabe am Reich in der Merowinger- und Karlingerzeit*. MGH Schriften 44. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1997.

približne rovnako veľké časti krajiny.⁶⁹ Ak možno veriť Františkovi Grausovi, tak korene tohto zvyku sa nenachádzajú v sakrálnosti Frankov. Frankovia, ktorí boli pokrstení až neskôr a už podľa katolíckeho rítu, si dlhú dobu držali pohanskú predstavu, že moc dynastie pramení z plodnosti panovníka, čiže čím viac právoplatných mužských potomkov vládne po zomrelom panovníkovi, tým bude mať dynastia väčšiu moc.⁷⁰ V každom prípade, či v *divisio regni* vidíme germánsky zvyk či pohanskú tradíciu, od Gregora Tourského vieme, že po smrti Chlodovika I. v roku 511 si už jeho synovia rozdelili krajinu medzi sebou nie podľa závetu svojho otca, ale na základe ich vlastnej dohody.⁷¹ *Divisio regni*, čiže prax rozdelenia krajiny, prežívala ďalej aj v ríši Karolovcov.⁷² Avšak v porovnaní s dobou Merovejovcov sa situácia natoľko zmenila, že, počnúc dedičskoprávnym nariadením Karola Veľkého z roku 806, sa delenie krajiny dialo v záвете, alebo vo vopred určenej zmluve.⁷³ Do 10. storočia trvajúca, takmer normatívna prax rozdeľovania krajiny však pre svoju povahu neprebíhala hladko. Bola zdrojom mnohých konfliktov. Typickými príkladmi sú prípady, keď sa niektorý syn zosnulého otca usiloval nezákonne získať moc nad časťou krajiny.⁷⁴ Ale odhliadnuc aj od spomínaných, nápadne protiprávných prípadov, delenie moci sprevádzali neustále spory a nedorozumenia, v prvom rade medzi otcami a synmi.⁷⁵ Prax *divisio regni* nakoniec zanikla na začiatku 10. storočia po nástupe saskej dynastie, keď ju, odvolávajúc

⁶⁹ ERKENS, Franz-Reiner: *Divisio legitima und unitas imperii. Teilungspraxis und Einheitsstreben in der Thronfolge in Frankenreich.* In: *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 52. 1996, s. 423–485; KASTEN, B.: *Königssöhne und Königsherrschaft*, s. 9–10.

⁷⁰ GRAUS, František: *Über die sogenannte germanische Treue.* In: *Historica* 1. 1959, s. 71–121.

⁷¹ *Defuncto igitur Clodovecho regi, quattuor filii eius ... regnum eius accipiunt et inter se aequalia dividunt.* KRUSCH, Bruno – LEVISON, Wilhelm (eds.): *Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. III. c. 1.* MGH *Scriptores Rerum Merovingicarum* (ďalej len SRM) I/1. Hannover : Harrassowitz Verlag, 1951, s. 97.

⁷² KASTEN, B.: *Königssöhne und Königsherrschaft*, s. 138–198.

⁷³ V súvislosti s cisárovým testamentom pozri BORETIUS, Alfred – KRAUSE, Victor (eds.): *Capitularia regum Francorum.* MGH *Capitularia* I. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1883, s. 126–128, nr. 45. Pozri aj TRISCHLER, Matthias M.: *Die „Divisio regnorum“ von 806 zwischen handschriftlicher Überlieferung und historiographischer Rezeption.* In: *Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter.* Hg. von Brigitte Kasten, Köln – Weimar – Wien : Böhlau, 2008, s. 193–258.

⁷⁴ *Chilpericus vero post patris funera thesaurus, qui in villa Brannacum ferant congregati, accepit et ad Francos utiliores petiit ipsusque muneribus mollitus sibi subdidit. Et mox Parisius ingreditur sedemque Childeberthi regis occupat; sed non diu ei a hoc licuit possedere; nam coniuncti fratres eius eum exinde repulerunt, et sic inter se hii quattuor, id est Charibertus, Gunthramnus, Chilpericus atque Sigiberthus, divisionem legitimam faciunt.* Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. X. c. 22. MGH SRM I/1, s. 152–153.

⁷⁵ KASTEN, B.: *Königssöhne und Königsherrschaft*, s. 11–13.

sa na jednotu ríše, úplne zakázali.⁷⁶ Tak sa po úpadku karolskej doby chápanie *divisio regni* prevzaté z Biblie rozšírilo o nový významový prvok. Biblické úslovie sa odvtedy stalo synonymom nesvornosti a rozporov v panovníckom rode a chaotickej vlády v krajine.⁷⁷ V tomto význame ho spomína ešte aj preambula slávnej Zlatej buly Karola IV.⁷⁸

Hoci necituje miesto v Biblii, predsa je možné sa odôvodnene domnievať, že aj 88. kapitola spomínanej kroniky chápala pojem *divisio regni* v zásade z dvoch pohľadov. Jeden z nich sa týka vzniku kráľovského vojvodstva. Avšak sa zdá, že principiálne – hospodárske a teritoriálne – rozdelenie moci bolo len jednou stránkou posudzovania bojov o trón kráľov a vojvodov. Vzájomný vzťah dvoch bratov, kráľova prosba, sľub, záznam o nástupníctve nasvedčujú tomu, že kronikára karhajúceho Ondreja a Bela aspoň rovnako zaujímala *discordia*, vznik rozporu a hašterenia medzi príbuznými, teda samotné konflikty a tí ľudia, predovšetkým príbuzní, ktorí stáli proti sebe.

Rozprávacie pramene uchovávajúce dejiny vojvodstva v prvom rade poukazujú na vzájomné vzťahy účastníkov konfliktov a zachytávajú zmenu tohto vzťahu. Mnohovravným je v tomto ohľade výraz *magna dilectio*, nachádzajúci sa vo vyššie spomínanej 88. kronikárskej kapitole. *Dilectio* je v teologickom význame slova jednou z foriem pojmu lásky *caritas*, pociťovanej voči Bohu a blížnemu, a zároveň jednou zo zastávok na ceste vedúcej k nej.⁷⁹ Už aj Alkuin učil, že *perfecta caritas* je najvyšším stupňom citov prechovávaných k Bohu a blížnemu. Aj z jeho listov vysvitá, že bez Krista niet dokonalej lásky.⁸⁰ Dôkaz o tom, že pojem *caritas* mohol byť súčasťou dobového spoločenského zmýšľania a mohol mu byť prisudzovaný rozhodujúci význam z pohľadu vnútorodinných

⁷⁶ K tomu pozri známu listinu Henricha I.: SICKEL, Theodor (ed.): *Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata*. MGH Diplomata I. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1879 – 1884, s. 55–56, nr. 20; HLAWITSCHKA, Eduard: *Zum Werden der Unteilbarkeit des mittelalterlichen Deutschen Reiches*. In: *Stirps Regia. Forschungen zum Königtum und Führungsschichten im früheren Mittelalter. Ausgewählte Aufsätze. Festgabe zu seinem 60. Geburtstag*. Hg. von Gertrud Thoma, Wolfgang Giese, Frankfurt am Main : Peter Lang, 1988, s. 247–259.

⁷⁷ Napríklad KURZE, Friedrich (ed.): *Reginonis abbatis Prumiensis chronicon cum continuatione Treverensi*. MGH SRG in usum scholarum separatim editi 50. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1890, s. 129; HOLTZMANN, Robert (ed.): *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*. MGH SRG N. S. 9. München : Monumenta Germaniae Historica, 1996, s. 488–490.

⁷⁸ FRITZ, Wolfgang D. (ed.): *Die Goldene Bulle Kaisers Karl IV. vom Jahre 1356*. MGH Fontes Iuris Germanici Antiqui in usum scholarum separatim editi 11. Weimar : Böhlau, 1972, s. 44–45.

⁷⁹ Pozri EPP, V.: *Amicitia. Zur Geschichte*, s. 37–42.

⁸⁰ *Caritas igitur, quam Deus praecepit, duplex esse debet: id est Dei et proximi*. DÜMMLER, Ernst (ed.): *Alcuini sive Albini epistolae*. MGH Epistolae 4. Berlin : Weidmann, 1895, s. 95, nr. 51.

konfliktov, poskytuje scéna s Karitas z Hartvikovej legendy.⁸¹ Henrik Marczali považoval túto pasáž za neskorú interpoláciu,⁸² ale Józsefovi Gericsovi sa podarilo dokázať, že text bol už v pôvodnom znení legendy.⁸³ Avšak Emma Bartoniek úlohu Karitas v legende poňala alegoricky a jej výskyt v texte ako prejav vôle nižších spoločenských vrstiev.⁸⁴ Voči týmto konštatovaniám už Flórián Mátyás podotkol, že Bernoldova kronika,⁸⁵ poskytujúca správy o Šalamúnovi, dodáva inú chronológiu k oslobodeniu kráľa,⁸⁶ čo viedlo Gyulu Kristóa, odmietajúceho názory Emmy Bartoniek, k tomu, aby vo výjave videl skôr otázku legitimity a idoneity obdobia Kolomana.⁸⁷ Podľa našej mienky je výjav alegorický a časti vzťahujúce sa na Karitas jednoznačne odkazujú na zmierenie a nutnosť obnovy pôvodného vzťahu k Bohu a k nášmu blížnemu. Je teda pravdepodobné a opäť to pripomíname, že v čase rozkvetu konfliktov medzi Árpádovcami, počas sporu Kolomana a Álmoša, prisudzovali zvláštny význam kvalite osobného vzťahu spoluvládncich bratov.

Otázku vojvodstva je teda vhodné skúmať v závislosti od vývoja vzťahu medzi príbuznými, pretože autori prameňov pripisovali týmto vzťahom veľký význam. Na tomto mieste je potrebné odhliadnuť od podrobného, všetko zahŕňajúceho vykreslenia tohto systému vzťahov.⁸⁸ Môžeme sa však domnievať, že aj skutočný význam *divisio regni*, vzťahujúci sa na rozdelenie krajiny a moci, závisel najmä od postoja účastníkov sporov o trón a ich vzájomných vzťahov. Chcel by som, paralelne s

⁸¹ *quadam inclusa iuxta ecclesiam Sancti Salvatoris in Bucan Smliu, nomine Karitas, cuius vite percelebris tunc temporis opinio ferebatur, revelatione sibi celitus facta, regi mandavit eos incassum niti, non posse sanctum regis transferri pignora, donec Salomon a carcerali absoluto custodia, libera intulgentia preberetur.* BARTONIEK, Emma (ed.): *Legenda Sancti Stephani regis maior et minor, atque legenda ab Hartvico episcopo conscripta.* SRH II, s. 434.

⁸² MARCZALI, H.: *Magyarország története az Árpádok korában*, s. 134.

⁸³ GERICS, J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, s. 94.

⁸⁴ BARTONIEK, E.: *A magyar királyválasztási jog a középkorban*, s. 368.

⁸⁵ ROBINSON, Ian S. (ed.): *Die Chroniken Bertholds von Reichenau und Bernolds von Konstanz 1054 – 1100.* MGH SRG N. S. 14. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 2003, s. 465.

⁸⁶ MÁTYÁS, Flórián: *Chronológiai megállapítások hazánk XI. és XII. századi történetéhez. Értekezések a történelmi tudományok köréből 19.* Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1899, s. 18.

⁸⁷ KRISTÓ, Gyula: *Legitimitás és idoneitás (Adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz).* In: *Századok* roč. 108, č. 3, 1974, s. 594.

⁸⁸ Predovšetkým ide o problém prísah a ich porušenia, ako aj otázku podrobenia sa. K podrobeniu/podriadeniu sa pozri ALTHOFF, Gerd: *Königsherrschaft und Konfliktbewältigung im 10 – 11. Jh.* In: *Frühmittelalterliche Studien* 23. 1989, s. 265–290. K uhorským pomerom pozri BAGI, Dániel: *Egy barátság vége. Álmos 1106. évi alávetése és az Árpádok korai dinasztikus konfliktusai.* In: *Századok* roč. 147, č. 2, 2013, s. 381–409.

podobnými príkladmi z dejín Piastovcov a Přemyslovcov, pojednať o čase vzniku vojvodstva a o kompetenciách vojvodskej moci.

III.

Najprv sa pozrime na otázku, kedy vzniklo vojvodstvo.

Pri krátkom pohľade späť na modely vojvodstva Györgya Györffyho a Gyulu Kristóa je potrebné krátko poznamenať, že ani neskorší výskum nedokázal dospieť ku konsenzu v otázke, kedy kráľovské vojvodstvo vzniklo. Niektorí historici odvodzovali jeho počiatky z dôb zaujatia vlasti,⁸⁹ avšak iní, oživujúc už skôr skoncipované názory v maďarskej historiografii,⁹⁰ kládli čas jeho vytvorenia do obdobia svätého Štefana.⁹¹ Naproti nim nebolo a nie je málo tých, ktorí, nezávisle od stanoviska Gyulu Kristóa alebo ho prijímajúc, datujú počiatky vojvodstva do obdobia Ondreja I.⁹² V tomto ohľade zaujali akési spoločné stanovisko Ákos Timon, Pál Engel a Márta Font. Podľa Timona a Engela je vojvodstvo z obdobia svätého Štefana,⁹³ prípadne ho môžeme sledovať už v 10. storočí,⁹⁴ avšak skutočnými mocenskými funkciami a jasnými, hmatateľnými kontúrami disponuje len od čias Ondreja I. a Bela. Podľa Máty Font neboli teórie Györffyho a Kristóa, napriek zdaniu, od seba vzdialené. Ani ona nepovažovala za nemožné, aby korene rozdelenia krajiny z doby Ondreja I. siahali do skorších čias, a že Ondrej iba obnovil už predtým existujúcu tradíciu, hoci zároveň konštatovala, že to nie je možné potvrdiť prameňom.⁹⁵ Napokon je tu potrebné spomenúť stanovisko Attilu Zsoldosa. Podľa neho siaha história majetkového komplexu vojvodov, podobne ako majetkového komplexu kráľovien, do obdobia svätého Štefana. Nachádzalo sa po celom území krajiny a patrilo členom rodiny nosiacim titul dux. Samotné pravidelné delenia krajiny začali v polovici

⁸⁹ HECKENAST, Gusztáv: *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat* 53. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1970, s. 38.

⁹⁰ MARCZALI, H.: *Magyarország története az Árpádok korában*, s. 59; RUGONFALVI KISS, I.: *Trónbetöltés és ducatus*, s. 746.

⁹¹ SIMON, Péter V.: *A Nibelungének magyar vonatkozásai*. In: *Századok* roč. 112, č. 2, 1978, s. 322; TÖRÖK, József: *A tizenegyedik század magyar egyháztörténete. Keresztény századok*. Budapest : Mikes Kiadó, 2002, s. 83.

⁹² SZÉKELY, György: *Magyarország története a honfoglalástól Mohácsig*. In: *Magyarország története I.* Szerk. Molnár Erik, Budapest : Gondolat, 1971, s. 57; KOSZTA, László: *A nyitrai püspökség létrejötte (Nyitra egyháztörténete a 9–13. században)*. In: *Századok* roč. 143, č. 2, 2009, s. 257–318.

⁹³ TIMON, Á.: *Magyar alkotmány- és jogtörténet*, s. 115.

⁹⁴ ENGEL, Pál: *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary 895 – 1526*. London – New York : I. B. Tauris, 2001, s. 30–31.

⁹⁵ FONT, Márta: *A középkori Magyar Királyság. Az Árpád-házi királyok kora 970 – 1301*. In: *Magyarország története*. Szerk. Romsics Ignác, Budapest : Akadémiai Kiadó, 2007, s. 68.

11. storočia (hoci delenie za Geju a Kopáňa môže byť považované za ich predobraz). Predsa len, počnúc od rozdelenia krajiny Ondrejom I. a Belom, vojvodovia získali väčšiu moc, lebo okrem im patriacim majetkom nadobudli moc aj nad jednu tretinu krajiny.⁹⁶ Ohľadom počiatkov vojvodstva je hneď nápadné, že v 88. kapitole kronikárskej kompozície hrá dôležitú úlohu konsenzus – Ondrej a Belo sa dohodli na rozdelení krajiny zo slobodnej vôle. Kronika to vyjadruje frázou *habito consilio*. V spojitosti s týmto výrazom zaujal Gyula Kristó stanovisko, podľa ktorého bolo do rozdelenia krajiny potrebné vziať aj kráľovskú radu pozostávajúcu z veľmožov zaujímavých sa o partikularizmus.⁹⁷ Niet pochýb, že veľmožov mohla zaujímať dohoda vznikajúca v rámci dynastie, nanajvýš je možné poznamenať toľko, že samotný dohovor sa týkal členov rodiny. Dohoda bola v podobných prípadoch nutná aj za vlády merovejskej a karolovskej dynastie. Jej absencia znemožnila rozdelenie moci. Bolo to tak po smrti kráľa Chlodovika I. v roku 511⁹⁸ alebo po smrti kráľa Chlotara I. v roku 561. U posledného zmieneneho vysvitlo aj to, že jeho deti, pochádzajúce z rozličných manželstiev, si dovedy nevedeli legálne krajinu rozdeliť, kým sa, po neúspešnej vzbure Chilpericha,⁹⁹ navzájom nedohodli.¹⁰⁰ Podobne ako pri dohode v rodine, bol konsenzus potrebný aj na prijatie závetu Karola Veľkého z roku 806, v ktorom cisár, ovplyvňujúc aj osudy budúcich generácií, vopred rozdelil krajinu medzi svojich potomkov. Udalosť poznáme z dvoch prameňov. Z *Annales regni Francorum* vieme, že závet bol vytvorený so zámerom zachovania mieru. Z príbehu sa ukazuje aj to, že obsah závetu musel byť známy v širšom okruhu, pretože naň prisahali aj veľmoži.¹⁰¹ A presný obsah samotného

⁹⁶ ZSOLDOS, A.: *Az Árpádok és alattvalóik*, s. 77.

⁹⁷ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 47.

⁹⁸ *Defuncto igitur Chlodovecho regi, quattuor filii eius, id est Theudoricus, Chlodomeris, Childeberthus atque Chlothacharius, regnum eius accipiunt et inter se aequa lantia dividunt.* Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. III. c. 1. MGH SRM I/1, s. 97.

⁹⁹ *Chilpericus vero post patris funera thesaurus, qui in villa Brannacum ferant congregati, accepit et ad Francos utiliores petiit ipsusque muneribus mollitus sibi subdidit. Et mox Parisius ingreditur sedemque Childeberthi regis occupat.* Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. III. c. 22. MGH SRM I/1, s. 152–153.

¹⁰⁰ *sed non diu ei a hoc licuit possedere; nam coniuncti fratres eius eum exinde repulerunt, et sic inter se hii e quattuor, id est Chariberthus, Gunthramnus, Chilpericus atque Sigiberthus, divisionem legitimam faciunt.* Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. III. c. 22. MGH SRM I/1, s. 153.

¹⁰¹ *Illisque absolutis conventum habuit imperator cum primoribus et optimatibus Francorum de pace constituenda et conservanda inter filios suos et divisione regni facienda in tres partes, ut sciret unusquisque illorum, quam partem tueri et regere debuisset, si superstes illi eveniret. De hac partitione et testamentum factum et iureiurando ab optimatibus Francorum confirmatum, et constitutiones pacis conservandae causa factae, atque haec omnia litteris mandata sunt et Leoni papae, ut his sua manu subscriberet, per Einhardum missa. Quibus pontifex lectis et adsensum praebeuit et propria manu subscripsit.* PERTZ, Georg Heinrich

závetu, našťastie, zachovali kapituláre karolovskej doby. Tak je možné presne vedieť, že Karol Veľký sa v záвете rozhodoval o konkrétnych územiach, ktorým uviedol aj presné hranice a dôležitejšie strediská. Do závetu zahrnul nielen svoje deti, ale aj ich potomkov, zakladajúc tým svojrázny dedičský poriadok v karolovskej ríši.¹⁰² Aj rodinné delenia saskej dynastie si vyžadovali konsenzus. Henrich I. vystavil v roku 929 listinu, ktorou sa postaral o rodinné majetky, ktoré zanechal svojej manželke.¹⁰³ Skorší výskum videl v listine akýsi raný rodinnoprávny zákon (*Hausordnung*), ktorý zároveň upravoval aj nástupníctvo. Neskôr sa však podarilo dokázať, že Ota mohol jeho otec určiť k vláde už oveľa skôr, čo vylučuje možnosť, aby toto bol dôvod vydania listiny.¹⁰⁴ Listina hovorí skôr o urovnaní rodinných majetkov a jej text nespomína ani Thankmara, Henrichovho syna z prvého manželstva, a ani Otovho brata Henricha. Máme dôkazy, že dotyční zavrhovali nariadenia dokumentu. Oto I. ihneď po nástupe k moci zopakoval príkaz svojho otca a dal svojej matke k dispozícii Quedlinburg so všetkým jeho príslušenstvom a práva na tento hrad zabezpečil aj svojim potomkom.¹⁰⁵ Je pravdepodobné, že so vzniknutou situáciou nemohol byť spokojný ani Thankmar, ani Henrich. Od Widukinda vieme, že sa Thankmar veľmi urazil, keď nemohol získať uvoľnenú Merseburskú marku, ale Oto I. ju daroval, hoci Thankmar chcel majetok získať z dôvodu pokrvného príbuzenstva.¹⁰⁶ Henrich si zas viacerými vojnami vynútil, aby dostal Lotrinsko. Tento príklad z dejín saskej dynastie je dôkazom toho, že majetkové delenia, z ktorých vynechali rodinných príslušníkov, viedli k sporom, ktoré sa dali urovať iba obnovením konsenzu. Ďalším príkladom je spor Knuta Veľkého s bratom Haralda Svenssona, ktorý po smrti ich otca zdedil dánsky trón. Detailnú správu o spore podávajú *Skutky kráľa Knuta (Cnutonis regis gesta)*. Knut žiadal svojho brata, aby sa s ním podelil o Dánsko, považované za dedičstvo, čo

(ed.): *Annales Regni Francorum*. Inde ab a. 741 usque ad a. 821., ad a. 806. MGH SRG 6. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1895, s. 121.

¹⁰² Úplný text závetu pozri *Capitularia regum Francorum*. MGH Capitularia I, s. 126, nr. 45.

¹⁰³ *placuit etiam nobis domum nostram deo opitulante ordinaliter disponere. Quapropter legali moderatione, assistantibus a fidelibus nostris; cum consensu et astipulatione filii nostri Ottonis et episcoporum procerumque et comitum petitione dulcissimae coniugi nostrae Mahthildae potestativa manu tradimus et donamus quicquid propriae hereditatis in praesenti videre habemur in locis infra nominatis – haec enim sunt: Quitilingaburg Palidi, Nordhuse, Gronaa, Tuterstetie – cum civitatibus et omnibus ad praedicta loca pertinentibus in ius proprium concessimus.* Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata. MGH Diplomata I, s. 56, nr. 20.

¹⁰⁴ LAUDAGE, Johannes: *Otto der Große*. Stuttgart : Pustet, 2005, s. 105.

¹⁰⁵ Conradi I. Heinrici I. et Ottonis I. diplomata. MGH Diplomata I, s. 90, nr. 1.

¹⁰⁶ HIRSCH, Paul – LOHMANN, Hans-Eberhard (eds.): *Widukindi monachi Corbeiensis Rerum gestarum Saxoniarum libri III, Lib. II. c. 9*. MGH SRG 60. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1939, s. 70.

Harald rozhodne odmietol.¹⁰⁷ Vyjednávane, ktoré pravdepodobne prebiehalo formou rokovania,¹⁰⁸ skončilo bezvýsledne. Gesta boli napísané už s vedomím, že kvôli predčasnej smrti Haralda sa krajina napokon dostala do rúk Knuta. Podľa neznámeho historika Harald a Knut nezavreli dohodu a preto sa nedokázali podeliť o otcovské dedičstvo a moc. S podobnou situáciou sa stretávame v Kyjevskej Rusi. Jaroslav Múdry rozdelil v závete svoju ríšu medzi svojich synov. Synovia boli teda nútení dospieť ku konsenzu o otcovskom dedičstve.¹⁰⁹ To je zaujímavé už len preto, lebo v tomto prípade karolovsko-otonskú organizáciu moci nemôžeme považovať za vzor.

Viacero generácií poľských a českých (československých) vedcov sa pokúsilo nájsť počiatky dynastického rozdelenia moci v 10. alebo aj 9. storočí, avšak je veľavravné, že všetky najstaršie, z prameňov známe pokusy Piastovcov a Přemyslovcov o rozdelenie krajiny sa objavujú až v druhej polovici 11. storočia a mysliteľné boli len v konsenzuálnej forme. U Piastovcov sa prvá takáto príležitosť naskytila okolo roku 1097. Knieža Vladislav Herman mal z dvoch manželstiev dvoch synov. Nedokázali sa dohodnúť na spravovaní krajiny a ešte za svojho života podelil krajinu medzi nich a seba.¹¹⁰ Neskôr svoje nariadenie spresnil.¹¹¹ O rozdelení

¹⁰⁷ *Est quidem quod mihi facies, si non gloriae mae invides, ut divides mecum regnum Danorum, meam scilicet hereditatem quam solus tenes ... Haroldus rex audito quod noluit, his fratrem verbis exceptit: Gaudeo, frater, de tuo adventu, habeoque gratias tibi quod me visitasti, sed est grave auditu quod loqueris de divisione regni. Hereditatem quam mihi pater te laudante tradidit, guberno, tu vero hac maiorem amisisti doleo, teque iuvare paratus, regnum meum partiri non sustinebo.* PERTZ, Georg Heinrich (ed.): *Cnutonis regis Gesta sive encomium Emmae reginae auctore monacho sancti Bertini*, Lib. II. c. 2. MGH SRG 22. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1865, s. 11–12.

¹⁰⁸ *Talibus aliisque diversis sermonibus colloquentes, convivisque regalibus convivantes, aliquanto tempore simul manserunt.* Cnutonis regis Gesta sive encomium Emmae reginae auctore monacho sancti Bertini, Lib. II. c. 2. MGH SRG 22, s. 12.

¹⁰⁹ DIMITRIEV, Lev Alexandrovič – LICHÁČEV, Dmitrij Sergejevič (eds.): *Povest' vremennyh let. Pamiatniki literatury Drevnej Rusi XI – načalo XII veka.* Moskva : Chudo-žestvennaja literatura, 1978, s. 175–176. Pozri FONT, Márta: *Oroszország, Ukrajna, Rusz.* Budapest : Balassi, 1998, s. 45.

¹¹⁰ *Unde pater. mescio quid suspicans, confestim inter eos regnum divisit, sed de manu tamen sua sedes regni principales non dimisit.* MALECZYŃSKI, Karol (ed.): *Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum*, Lib. II. c. 7. In: *Monumenta Poloniae Historica.* (ďalej len MPH) Nova series 2. Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1952, s. 77. Maďarsky pozri BAGI, Dániel (ed.): *Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek avagy hercegek krónikája és tettei.* (ďalej len Gall Névtelen) Fordította, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Bagi Dániel. A verseket fordította Jankovits László. Budapest : Argumentum, 2007, s. 168.

¹¹¹ *Post obitum quidam meum Zbigneus cum hoc, quod habet, Mazouiam simul habeat, Boleslaus vero, legitimus filius meus, in Wratislaw et in Cracou et in Sandomir sedes regni principales obtineat.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 8. MPH N. S. 2, s. 78; Gall Névtelen, s. 169.

krajiny medzi Vladislava Hermana a jeho synov vie (datované len k úmrtiu kniežaťa v roku 1102) Kosmas¹¹² a pravdepodobne vďaka Kosmasovi aj kronika Analistu Saxa napísaná v polovici 12. storočia.¹¹³ Kosmova kronika zachovala takzvaný závet českého kniežaťa Břetislava I. z roku 1055. V ňom sa umierajúci knieža rozhodol o spôsobe nástupníctva.¹¹⁴ Podľa Kosmovoho opisu Břetislav vyhradil na delenie Moravu. Podstatným prvkom tohoto delenia bola dohoda medzi členmi rodiny.

Domnievam sa, že existencia konsenzu, prípadne jeho absencia, je kľúčom k času vzniku stredo-východoeurópskych vojvodstiev. K dohode medzi Ondrejom a Belom sa vracali ako ich synovia, tak aj Belovi vnuci Koloman a Álmoš, prípadne pri občasnom oživení spoločnej vlády boli potrebné nové dohody založené na konsenze. Dohodu Piastovcov z roku 1097, zrejme založenú na dohovore Hermana a jeho synov, bolo náročné presadiť už po smrti Hermana. Zbigniew a Boleslav sa pohádali nad nepochovaným telom ich otca o rozdelení krajiny a pokladnice. Len vďaka sprostredkovaniu hniezdnenského arcibiskupa boli ochotní dodržať to, čo sľúbili ešte za života zosnulého otca.¹¹⁵ Aj súčasníci videli zhoršenie vzťahu oboch bratov. Zdá sa, že konsenzus hral hlavnú úlohu aj v štatúte regulujúcom postavenie moravských Přemyslovcov. Neskoršie dianie

¹¹² *Anno dominice incarnationis MCII. Wladizlaus dux Polonie habens duos filios, unum de concubina progenitum, nomine Izbigneu, alterum ex Iuditha Wratizlai regis filia editum, nomine Bolezlaum, hos inter suum regnum dividit per medium.* Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 16. MGH SRG N. S. 2, s. 178–179.

¹¹³ *His temporibus obiit Uuladzizlaus dux Polonie habens duos filios, unum de concubina dictum Spigneu, alterum ex Iuditha sorore ducis Boriuoy nomine Bolezlaum, quibus regnum suum divisit per medium.* NASS, Klaus (ed.): *Annalista Saxo*. MGH Scriptorum (ďalej len SS) 37. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 2006, s. 311.

¹¹⁴ *Quia me mea fata vocant et atra mors iam pre oculis volat, volo vobis assignare et vestre fidei commendare, qui post me debeat rem publicam gubernare. Vos scitis, quia nostra principalis genealogia partim sterilitate partim pereuntibus in immatura etate me usque ad unum fuit redacta. Nunc autem, ut ipsi cernitis, sunt mihi a Deo dati quinque nati, inter quos dividere regnum Boemie non videtur mihi esse utile, quia omne regnum in se ipsum divisum desolabitur. Quia vero ab origine mundi et ab initio Romani imperii et usque ad hec tempora fuerit gratia rara, testantur nobis exempla rata. Nam Cain et Abel, Romulus et Remus et mei attavi Bolezlaus et sanctus Wenczellaus si spectes quid fecerint fratres bini, quid facturi sunt quini? Hos ergo quanto potiores ac potentiores intueor, tanto mente presaga peiora augurior. Heu mens semper pavida genitorum de incertis fatis natorum. Unde providendum est, ne post mea fata aliqua inter eos oriatur discordia propter obtinenda regni gubernacula. Quade rogo vos per Dominum et obtestor fidei vestre persacramentum, quatinus inter meos natos sive nepotes semper maior natu summum ius et solium obtineat in principatu omnesque fratres sui sive, qui sunt orti herili de tribu, sint sub eius dominatu. Credite mihi, nisi monarchos hunc regat ducatum, vobis principibus ad iugulum, populo ad magnum deveniet damnum.* Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 13. MGH SRG N. S. 2, s. 102.

¹¹⁵ *sed divina gratia inspirante et archiepiscopo sene fideli mediante, preceptum viventis in presencia mortui tenuerunt.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 21. MPH N. S. 2, s. 107.

dokazuje, že v priebehu 11. storočia sa naň v konfliktných situáciách aj viackrát odvolávali ako na dohovor v rámci rodiny.

Ak do stredobodu stavíme existenciu alebo absenciu dohovoru, tak pri návrate k otázke, či vojvodstvo Arpádovcov z 11. storočia má staršie korene alebo predobrazy, môžeme konštatovať nasledovné. Odhliadnuť môžeme od titulu dux Ruizorum kráľoviča Imricha, za ktorým sa pravdepodobne nachádza poverenie od otca a k tomu prislúchajúce majetky.¹¹⁶ Henrich III. počas svojej výpravy proti Samuelovi Abovi v roku 1042 obsadil deväť uhorských hradov. Z Henrichovej vôle sa vlády nad obsadeným územím ujal niektorý fratruelus svätého Štefana. Pri dosadení Štefanovho príbuzného celkom určite chýbal konsenzus.¹¹⁷ Výskum dodnes nedokázal dospieť ku konsenzu v otázke, či osobou vybranou Henrichom III. bol Ondrej,¹¹⁸ Belo¹¹⁹ alebo niekto iný.¹²⁰ Novšia slovenská historiografia však využíva tento príbeh v prvom rade na potvrdenie toho, že Nitrianske vojvodstvo existovalo už skôr. Nech už osobou podporovanou Henrichom III. bol ktokoľvek, za svoje krátke panovanie mohol vdáčiť len rímsko-nemeckému panovníkovi. Tento prípad vôbec nebol ojedinelý. Od Wipa vieme, že Konrád II. si rovnako počínal v spore o trón medzi Meškom II. a jeho bratmi.¹²¹ A taktiež on už o rok skôr umožnil, aby sa český knieža Oldřich mohol vrátiť z vyhnanstva a následne rozdelil Čechy medzi ním a Jaromírom.¹²² Zasahovanie ríše do záležitostí

¹¹⁶ ZSOLDOS, Attila: Szent Imre herceg. In: *Szent Imre 1000 éve. Tanulmányok Szent Imre tiszteletére, születésének ezredik évfordulója alkalmából*. Szerk. Kerny Terézia, Székesfehérvár : Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2007, s. 20–23.

¹¹⁷ *Novem ibi civitates rex deditione cepit, quas rogatu Bratislauri et consensu incolarum fratrueli Stephani regis, qui cum eadem duce advenerat, dedit*. OEFELE, Edmundus Frh. v. (ed.): *Annales Altahenses Maiores*, ad a. 1042. MGH SRG 4. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1979, s. 32.

¹¹⁸ PAULER, Gy.: *A magyar nemzet története I*, s. 82–83; JASIŃSKI, Kazimierz: *Rodowód pierwszych Piastów*. Poznań : Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2004, s. 145.

¹¹⁹ SZÉKELY, György – BARTHA, Antal (Szerk.): *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig I/1*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1984, s. 839–840; VARGA, Gábor: *Ungarn und das Reich vom 10. bis zum 13. Jahrhundert. Das Herrscherhaus der Árpáden zwischen Anlehnung und Emanzipation*. München : Ungarisches Institut, 2003, s. 106.

¹²⁰ STEINHÜBEL, Ján: *Nitrianske kniežatstvo: počiatky stredovekého Slovenska. Rozprávanie o dejinách nášho územia a okolitých krajín od sťahovania národov do začiatku 12. storočia*. Bratislava : Vydavateľstvo Veda – Vydavateľstvo Rak, 2004, s. 258–259.

¹²¹ *Caesar divisa provincia Bolanorum in tres partes Misiconem fecit tetrarcham, reliquas duas duobus aliis commendavit*. BRESSLAU, Harry (ed.): *Wiponis Opera*, c. 29. MGH SRG 61. Hannover – Leipzig : Hahnsche Buchhandlung, 1915, s. 49.

¹²² *Ubi Odalricus Boemiorum dux obtentu reginae nec non et procerum de exilio rediit, et ducatus sui medietatem, fratre suo Germiro alteram partem retinente, suscepit*. PERTZ, Georg Heinrich (ed.): *Annales Magdeburgenses*, ad a. 1031. MGH SS 16. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1859, s. 170.

dynastií vládnuvich v okolitých krajinách pokračovalo aj neskôr a to nielen v stredovýchodnej Európe. Henrich III. podobnými spôsobmi usporadúval spory medzi panovníkmi Dolného a Horného Lotrinska.¹²³ Ďalej je pochybné, či je možné považovať vystupovanie Kopáňa za predobraz vojvodstva. V Čechách bol na konci 10. storočia jeden podobný prípad, keď české knieža Boleslav II. obsadil územia Slavníkovcov a rodinu až na pár výnimiek vyvraždil.¹²⁴ Starší výskum považoval Slavníkovcov za kniežací rod konkurujúci Přemyslovcom a poukázal na to, že je ťažké sa rozhodnúť, či to bol spor dvoch osobitných kmeňov, alebo dvoch rodov v rámci jedného kmeňa.¹²⁵ Avšak novšie výskumy preukázali, že boli príbuznými v rámci přemyslovskej dynastie. Navyše možno predpokladať, že kvôli svojej pozícii v rodine získali ešte v čase kniežat'a Boleslava I. (Ukrutného) tie majetky, ktoré potom v roku 995 stratili.¹²⁶ Presné okolnosti ich tragédie nepoznáme. Svätovojeťská legenda zachytávajúca správy o tejto udalosti, hoci vznikla v úplnom závere 10. storočia, prípadne na začiatku 11. storočia, bola nevyhnutne zaujatá. O Slavníkovcoch sa nedozvedáme objektívne informácie ani z Kosmovej kroniky zo začiatku 12. storočia. Kronikár sa usiloval posudzovať činy prvej generácie Přemyslovcov natoľko opatrne, že vyvraždenie Slavníkovcov pripísal na účet comesov. Avšak aj keby sme Slavníka zbavili trópmi vyjadrenej úcty, ktorá mu ako otcovi svätého mučeníka náleží, aj tak by Slavník, od ktorého pochádza pomenovanie rodiny, nemohol disponovať nevýznamnou mocou v Čechách v druhej polovici 10. storočia.¹²⁷ Avšak ním vlastnené územia mohli byť skôr súkromnými majetkami, náležiacimi rozličným vetvám rodiny, než akési kniežatstvo disponujúce samostatnou mocou. A tak môžeme, opierajúc sa o túto analógiu, opatrne predpokladať, že Kopáňom ovládané územie nazývané vojvodstvom sa môže považovať za predobraz vojvodstva vznikajúceho v polovici 11. storočia

¹²³ Annales Altahenses Maiores, ad a. 1046. MGH SRG 4, s. 41; WEINFURTER, Stefan: *Das Jahrhundert der Salier (1024 – 1125)*. Stuttgart : Thorbecke, 2004, s. 107.

¹²⁴ *Et quia tunc temporis dux non erat sue potestatis, sed comitum, comites versi in Dei odium, patrum iniquorum pessimi filii, valde malum operabantur facinus et iniquum. Nam sub quadam festiva die furtim irrumpunt urbem Lubic in qua fratres sancti Adalberti ... assistebant sacris missarum sollempniis festa celebrarent. At illi ceu lupi immanes urbis menia irrumpentes ... quatuor fratribus sancti Adalberti cum omni prole ante ipsum altare decollatis urbem comburunt.* Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. I. c. 29. MGH SRG N. S. 2, s. 53.

¹²⁵ FONT, Márta (Szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén 900 – 1453*. Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2009, s. 90.

¹²⁶ TRĚŠTÍK, D.: *Počátky Přemyslovců*, s. 89. Pozri ŽEMLIČKA, Josef: *Čechy v době knížecí (1034 – 1198)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1997, s. 40.

¹²⁷ *erat vir Zlaunic nomine, potens in honore et divitiis ... vir magnus inter cunctos eius terre habitatores.* KARWASIŃSKA, Jadwiga (ed.): *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris Vita Prior*, c. 1. MPH N. S. 4/1. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962, s. 4.

nanajvýš z pohľadu sporov o trón, v žiadnom prípade z pohľadu rozdelenia krajiny na základe konsenzu.

Je teda pravdepodobné, že počiatky vojvodstva nie je možné datovať pred dohodu Ondreja I. a Bela, ku ktorej sa vracali aj ich potomkovia, v rokoch 1063 – 1064 Šalamún a Gejza a okolo roku 1095 Koloman a Álmoš. To znamená, že rozdelenia krajiny, nech mali akýkoľvek územný rozsah, záviseli v prvom rade od vzťahu rodinných príslušníkov a konsenzu medzi nimi.

Ak chceme poznať rozsah vojvodstva a jeho funkciu, treba postaviť do centra pozornosti dohodu členov rodiny a vzťahu medzi nimi. Pozoruhodné je, že ani 88. kronikárska kapitola, ani kronikárske správy o neskoršej obnove vojvodstva presne neprehrádzajú, aké majetky sa dostávali do vlastníctva vojvodov. V súvislosti s obnovami vojvodstva v 11. storočí sa v prípade Gejzu dozvedáme len toľko, že ho nahovorili, nech prijme vojvodstvo a vojvodskú moc, ktorú mal už jeho otec¹²⁸ a Koloman odovzdal vojvodstvo svojmu bratovi v jeho celistvosti (plenarie).¹²⁹ Keďže pramene nespomínajú, na ktorých konkrétnych územiach sa Ondrej a Belo dohodli, naša historiografia, na základe údajov z kroník a iných prameňov, viažucich sa k miestam pobytu a činnosti vojvodov, sa usilovala nájsť hlavné strediská vojvodstva a zistiť, kde v Karpatskej kotline sa vojvodstvo nachádzalo, ktoré územia zahŕňalo, a z koľkých osobitných častí pozostávalo. Počas pokusov o jeho rekonštrukciu, ktoré sa vzťahovali na územný rozsah a geografické umiestnenie kráľovského vojvodstva a na určenie počtu vojvodstiev, sa od 19. storočia zrodilo mnoho navzájom si odporujúcich hypotéz.

Staršia maďarská historiografia síce predstavovala územne odlišné modely, avšak vo vojvodstve 11. storočia videla jedno súvislé územie.¹³⁰ To dnes prijíma už len slovenská medievistika.¹³¹ Povojnová historiografia viazala vojvodstvo na dve alebo tri strediská. György Györffy, ako sme už spomenuli, rátal s tromi (Bihar, Nitra, hrad Krašov) a Gyula Kristó s dvomi (Bihar, Nitra).¹³² V podobnom duchu zaujali stanovisko Márta Font, László Koszta a Attila Zsoldos, ktorí sa domnievali, že kráľovské vojvodstvo mohlo pozostávať z dvoch väčších blokov, ktoré

¹²⁸ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 97. SRH I, s. 362.

¹²⁹ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 142. SRH I, s. 420.

¹³⁰ PAULER, Gy.: *A magyar nemzet története I*, s. 96–97; KARÁCSONYI, J.: *A magyar nemzet áttérése*, s. 171; HÓMAN, B. – SZEKFŰ, Gy.: *Magyar történet I*, s. 258; RUGONFALVI KISS, I.: *Trónbetöltés és ducatus*, s. 747.

¹³¹ HOMZA, Martin: *Dzieje wczesnośredniowiecznego Spisza*. In: *Historia Scepusii I*. Ed. Martin Homza, Stanisław A. Sroka, Bratislava – Kraków: Katedra slovenských dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského – Instytut Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009, s. 137 a mapa č. 3.

¹³² KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 90–92.

sa rozprestierali okolo Nitry a Biharu. László Koszta však nevyhlásil, že by Kovin a Krašov mohli tiež nejakým spôsobom patriť ku kráľovskému vojvodstvu.¹³³ Attila Zsoldos naposledy zhrnul viacero argumentov v prospech toho, že vojvodstvo síce pozostávalo z dvoch väčších blokov, no zo začiatku zahŕňalo Biharsko a územie päťkostolskej diecézy (čiže východnú časť južného Zadunajska) a len neskôr, prostredníctvom výmeny majetkov Šalamúna a Gejzu, sa súčasťou vojvodstva stalo Nitriansko.¹³⁴ S dvomi strediskami rátal aj József Török, hoci zároveň predpokladal, že Ondrej zlúčil dve predošlé vojvodstvá, ponechajúc ich strediská.¹³⁵

Napriek všetkému vynaloženému úsiliu viacerých generácií našej historiografie sa teda nikomu nepodarilo dospieť k úplne presnému a uspokojivému výsledku. Je však možné s istotou tvrdiť, že vojvodstvo súviselo s komitátnym usporiadaním. A aj keď nevlastnilo celé komitáty, môžeme sa domnievať, že v istých komitátoch mohli byť županmi ľudia vojvodov. V spojitosti s územnou štruktúrou vojvodstva je isté, že v spoločnej podmnožine rozličných teórií sa vždy objavujú dva názvy: Bihar a Nitra.

Absencia presnejšieho geografického ohraničenia vojvodskej moci je vážnym nedostatkom už len preto, lebo tak ako na základe skorších, tak aj súdobých analógií s uhorskými udalosťami môžeme usúdiť, že v prípade územného rozdelenia moci sa zúčastnení usilovali o presné vymedzenie a pomenovanie území, ktoré si delili. Tak tomu bolo aj vo vyššie spomenutých prípadoch z merovejského¹³⁶ a karolovského obdobia.¹³⁷ Avšak nemusíme brať do úvahy len takéto všeobecné a časovo veľmi vzdialené príklady. Gesta Galla Anonyma s takmer rigoróznou presnosťou napísali, kto a aké územia v deleniach krajiny z roku 1097 a po ňom nasledujúcich získal. Podobne precízne informuje aj Kosmas o územiach, ktoré sa dostali do vlastníctva přemyslovských kniežat na Morave.¹³⁸ Dokonca ešte aj závet Jaroslava Múdreho dbal s dôkladnou presnosťou o to,

¹³³ ZSOLDOS, A.: *Az Árpádok és alattvalóik*, s. 82; FONT, M.: *A középkori Magyar Királyság*, s. 68; KOSZTA, L.: *A nyitrai püspökség létrejötte*, s. 280.

¹³⁴ ZSOLDOS, Attila: Bihar megye korai története. In: *Nagyvárad és Bihar története a korai középkorban*. Szerk. Zsoldos Attila, Nagyvárad : Varadinum Kulturális Alapítvány, 2014, s. 183–185.

¹³⁵ TÖRÖK, J.: *A tizenegyedik század*, s. 113.

¹³⁶ *Deditque sors Charibertho regnum Childeberthi sedemque habere Parisius, Gunthramno vero regnum Chlodomeris ac tenere sedem Aurilianensem, Chilperico vero regnum Chlothari, patris eius, cathedramque Sessionas habere, Sygibertho quoque regnum Theuderici sedemque habere Remensim*. Gregorii Turonensis Opera. Libri Historiarum X, Lib. IV. c. 22. MGH SRM I/1, s. 155.

¹³⁷ *Capitularia regum Francorum*. MGH Capitularia I, s. 126, nr. 45.

¹³⁸ *Post cuius obitum frater eius a Wratislaus omnibus Boemiis faventibus sublimatur in solium, qui confestim Moravie regnum inter fratres suos dividit per medium, dans Ottoni*

aby stanovil, kto má čo dostať. Z príbehu, zachovanom v Povesti vremennych let, jednoznačne vysvitá, že to boli hlavné strediská Rusi.¹³⁹ Jaroslavov najstarší syn dostal Kyjev, Novgorod, Pskov a Turov-Pinsk, dvaja ďalší, v roku 1054 ešte žijúci synovia Černigov, Tmutarakaň, ako aj Perejaslav a Rostov-Suzdaľ. Navyše, závet kniežata zvýhodňoval vetvu vtedy už nežijúceho najstaršieho syna, keď svojmu vnukovi Rastislavovi pridelil územia v juhozápadnej časti krajiny, pravdepodobne v Peremyšli.¹⁴⁰

Lepšiemu pochopeniu nepomáha ani fráza bona regni v 88. kronikárskej kapitole. Je isté, že spoločné užívanie bohatstva kráľovstva hralo v myslení kronikára dôležitú úlohu, avšak kvôli nesmiernemu množstvu zásahov v rôznom čase do známeho textu kronikárskej kompozície ešte nie je isté ani to, či sa výraz mohol nachádzať v pôvodnom texte. Termín vo forme regni bona alebo bona regni svedčí skôr o rímskom právnom myslení.¹⁴¹ Nie je vylúčené, že sa dostal do kroniky až v druhej polovici 12. storočia, alebo ešte neskôr. Ďalej ani výrazy regnum, proprietas, potestas regia, ani v iných kapitolách kroniky sa vyskytujúci výraz ducatus nepomáhajú v porozumení. V spojitosti s termínom ducatus treba konštatovať, že popri všeobecnom význame označujúcom mocenské kompetencie ho súčasníci chápali aj ako územie. V dvoch prípadoch, pri ostrihomskom stretnutí Gejzu a Šalamúna, ako aj pri konflikte po byzantských vojnách v roku 1071 sa môžeme jednoznačne dočítať, že Gejza odišiel in ducatum.¹⁴² V tomto ohľade je opäť potrebné upozorniť na niekdajšie konštatovanie Gyulu Kristóa, podľa ktorého slová dux a ducatus môžu mať viacero významov, tak ako podobné termíny všeobecne. Už len v spojitosti s majetkami kniežata Dávida je prípustné, aby sme ich preložili ako vlastníctvo. Nedostaneme sa ďalej ani ohľadom pojmu regnum. V medzinárodnom medievistickom výskume sa z času na čas objavujú nové pokusy o interpretáciu,¹⁴³ ktoré sa pokúšajú o zladenie pojmu

orientalem plagam, quam ipse prius obtinuerat, que fuit aptior venatibus et abundantior piscibus, occidentalem vero, que est versus Teutonicos, dat Conrado, qui et ipse sciebat Teutonicam linguam. Regio autem illa est planior et campestris atque fertilior frugibus. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. 2. c. 18. MGH SRG N. S. 2, 110.

¹³⁹ *Povešť vremennych let.* PLDR, s. 175–176.

¹⁴⁰ FONT, M.: *Oroszország*, s. 45–46.

¹⁴¹ V tom zmysle, že ide o kráľovské, resp. ríšske majetky sa to objavuje aj vo viacerých listinách Fridricha Barbarossu. Pozri APPELT, Heinrich (ed.): *Friderici I. diplomata I – II.* MGH Diplomata 10. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1979, s. 133, nr. 80.

¹⁴² *rex ... dimisit ducem abire in ducatum.* *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 112. SRH I, s. 378; *Geysa rediit in ducatum.* *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 110. SRH I, s. 376.

¹⁴³ Sumárne k prehľadu nemeckého a francúzskeho bádania pozri najnovšie SCHIEFFER, Rudolf: *Die internationale Forschung zur Staatlichkeit in der Karolingerzeit.* In: *Der Frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven.* Hg. von Walter Pohl, Veronika Wieser, Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, s. 43–50.

regnum a moderného poňatia štátu. Aj Hans-Werner Goetz, považovaný za bádateľa znalého abstraktných historických pojmov, však dokázal zistiť len toľko, že pojem regnum môže byť v abstraktnom zmysle nezriedka interpretovaný aj ako „štát“, ale sám nepopieral, že samotný termín aj v ním uvedených pramenných textoch nesie často i odlišný význam.¹⁴⁴ Regnum sa obvykle vyskytuje vo význame „moc“, „vláda“, „kráľovská moc“, „krajina“. V porovnaní s výrazmi ducatus, dux, alebo proprietas ducis sa síce ľahšie interpretuje jeho aktuálny význam v danej situácii, nedáva však odpoveď na otázku, aké územie pod ním súčasníci rozumeli.

Z vyššie uvedeného priamo vyplýva, že pramene nám poskytujú len veľmi neistú odpoveď na otázku, čo si medzi sebou Arpádovci okolo roku 1048 rozdelili. Avšak aj málovravnosť kronikárskej kompozície pripúšťa, aby sme pod rozdelením krajiny nemuseli rozumieť len vytvorenie územného podielu, ale vo všeobecnosti deľbu moci, prípadne aj spoločné vlastníctvo jej finančných zdrojov. O tom poslednom svedčí rozdelenie koristi na buzašskom majetku župana Vida po roku 1071, ktoré tak tiež predstavovalo rozdelenie krajiny a moci.¹⁴⁵

Osobitne v otázke vojvodských stredísk sa teda neposúvame vpred. Avšak, ak porovnáme uhorské vojvodské strediská so situáciou iných súčasných stredo- a východoeurópskych centier z hľadiska funkcie, akú plnili v rozdelení krajiny, môžeme dosiahnuť pozoruhodný výsledok.

Ohľadom porovnania dôležitosti dvoch predpokladaných vojvodských centier argumentoval László Koszta tým, že spočiatku mohol byť Bihar významnejším strediskom vojvodstva,¹⁴⁶ čo potvrdzuje aj to, že sa stal biskupským sídlom skôr. Podľa neho začal význam Biharska klesať od polovice 11. storočia v prospech Nitrianska, čo by sa dalo vysvetliť návratom Bela domov z Poľska. Belo, azda aj pre svoje rodinné a dobré politické vzťahy s Piastovcami, chcel mať pod svojou kontrolou Považie, ktoré predstavovalo hlavnú tranzitnú cestu do Poľska. K nárastu významu Nitry mohlo prispieť aj to, že po obsadení Moravy Přemyslovcami nadobudla Nitra aj hranično-obrannú funkciu. A musíme vziať na vedomie aj to, že v neskoršom vyostrenom konflikte Ondreja I. a Bela, ako aj v nadväzujúcom mocenskom boji ich synov mal Nitriansky

¹⁴⁴ GOETZ, Hans-Werner: Regnum. Zum politischen Denken der Karolingerzeit. In: GOETZ, Hans-Werner: *Vorstellungsgeschichte. Gesammelte Schriften zu Wahrnehmungen, Deutungen und Vorstellungen im Mittelalter*. Hg. von Anna Aurast, Simon Elling et alii, Bochum : Winkler, 2007, s. 219–272 (najmä 223, 235, 271).

¹⁴⁵ *thezaurum ... rex ... in quatuor partes divisit, et quartam partem duci, de tribus partibus unam haberet, ut omnibus militibus, secundam autem Vyd, tertiam autem Iliá*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 109. SRH I, s. 375.

¹⁴⁶ KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 281.

hrad strategický význam, keďže odtiaľ bolo možné zorganizovať obranu.¹⁴⁷ Oproti tomu Attila Zsoldos predstavil naposledy vážne argumenty v prospech toho, že ešte aj v čase bitky pri Mogyoróde mohlo byť Biharsko dôležitejším vojvodským sídlom. Svoje stanovisko založil v prvom rade na správe v 121. kapitole kronikárskej kompozície zo 14. storočia, podľa ktorej v bitke pri Mogyoróde postavili Gejzu na čelo nitrianskych oddielov a Ladislava na čelo biharských, oni si však podľa rozprávania kroniky vymenili znak,¹⁴⁸ z čoho je možné vyvodit', že Gejza stál pôvodne na čele biharských oddielov a Ladislav na čele nitrianskych.¹⁴⁹ Niet pochýb o tom, že existujú argumenty pre aj proti obojkon koncepciám. O prvenstve Nitry hovorí okrem iného to, že medzi synmi Bela I. a olomouckými kniežatami pretrvával blízky vzťah, keďže dcéra Bela I. sa vydala za olomouckého knieža Ota I. (Pekného), ďalej kvôli väzbám Gejzu na dvoch zoborských pustovníkov, ako aj preto, že podľa kronikárskej kompozície chcel Šalamún pokračovať vo vojne proti Gejzovi obliehaním Nitry po osudnej bitke pri Mogyoróde.¹⁵⁰ Oproti tomu za Biharsko hovorí okolnosť odvoditeľná z textu kroniky, podľa ktorej sa Gejza uchýlil do Igfonského lesa v zime v roku 1073 a ešte predtým poslal biharského biskupa vyjednávať k Šalamúnovi.¹⁵¹ V súvislosti s výmenou znakov v 121. kapitole kroniky si treba všimnúť gramatickú štruktúru textu, ktorá nepochybne nasvedčuje tomu, že výmena sa udiala skôr než útok na župana Vida. Avšak len z gramatického hľadiska nie je možné vo vete určiť, či sa to všetko chronologicky udialo po zostavení oddielov, alebo ešte predtým, teda či Gejza v bitke pri Mogyoróde stál skutočne na čele nitrianskeho vojska a vymenil si znak s Ladislavom len s ohľadom na župana Vida, alebo sa obaja vojvodovia už vopred postavili na čelo oddielov s vymenenými zástavami. Z povahy veci, samozrejme, vyplýva, že logicky

¹⁴⁷ KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 281–282.

¹⁴⁸ *Et in medio siquidem Bihoriensi agmine, Ladizlaum locato ex sinistra parte, Otthonem vero ex dextera constituerunt. Geysam vero in Nitriensi agmine in medio collocaverunt. Preterea ex utraque parte ter tria agmina quaternatim connectendo conservaverunt. Cumque rex de monte descenderet, exercitus Geyse, qui inferiori loco erat, videbatur elevantiore cunctis exercitibus Salomonis. Quo viso dixit Erney ad comitem Vyd: »Mirum est, si agmina ista fugiant a facie nostra, quia Danubium post dorsum eorum non dimisissent; sed puto, ut ipsi proposuerunt vincere sive mori.« Dux autem Ladizlaus ante exercitum suum super arduum equum residens gratia exortandi suos et enimandi in girum flexit abenas. Cumque tetigisset veprem lanceas, quedam hermelina albissima mirum in modum lancee eius inseditetsuper ipsam discurrendo in sinum eius usque devenit. Cum autem commisum esset prelium, comes Vyd et Bachienses in primo ictu a Bohemis miserabiliter sunt prostrati. Ladizlaus autem dux commutaverat signa sua cum vexillo ducis Geyse ea intentione, quod Salomon audicious invaderet illud agmen, in quo signa Geysae gestabantur, putans esse agmen Geyse, quem nuper devicerat. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 121. SRH I, s. 389–390.*

¹⁴⁹ ZSOLDOS, A.: Bihar megye, s. 187.

¹⁵⁰ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 127. SRH I, s. 398–399.

¹⁵¹ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 113. SRH I, s. 378.

by to mohlo byť predstaviteľné len pred bitkou. Táto otázka si, podľa môjho názoru, vyžaduje ďalšiu analýzu a diskusiu. Každopádne sa však javí, že Nitra a Bihar hrali závažnú úlohu v dejinách vojvodstva, obe sa pravidelne objavujú počas sporov vojvodov a kráľov.

Význam oboch vojvodských centier sa popri tom oplatí „odmerať“ aj na inej stupnici, môžeme ich totiž porovnávať s centrálnymi miestami, kde sa uskutočňoval výkon panovníckej moci. V tomto ohľade je nápadné, že s výnimkou Biharského biskupstva, založeného Ondrejom I.¹⁵² alebo ešte svätým Štefanom,¹⁵³ neprinieslo rozdelenie krajiny so sebou aj delenie dôležitejších miest potrebných na výkon ústrednej panovníckej moci. Rovnako sa toto konštatovanie vzťahuje na biskupské sídla a aj na iné panovnícke sídla. Rozhodujúci dôkaz to nie je, ale ako vážny protiargument je možné spomenúť skúsenosti súvekých Piastovcov a Přemyslovcov. Vladislav Herman síce rozdelil v roku 1097 moc a krajinu medzi svojich dvoch synov, ale ponechal si hlavné miesta (sedes regni principales) svojej ríše.¹⁵⁴ Tie si želan prenechať svojim synom, Zbigniewovi a Boleslavovi, prostredníctvom závetu až po svojej smrti, dávajúc im presné pokyny. Zbigniew, popri strediskách, nachádzajúcich sa už vtedy v jeho vlastníctve, získal spomedzi hlavných centier mazovský Płock a obľúbenejšiemu Boleslavovi prisľúbil Vroclav, Krakov, Sandomier.¹⁵⁵ Keď Vladislav Herman v roku 1102 zomrel, jeho synovia sa stretli v Plocku, na plánovanom mieste pohrebu kniežaťa, a ihneď sa aj pohádali, pretože sa nedokázali dohodnúť na rozdelení krajiny a pokladnice. Situácia mohla byť veľmi napätá, pretože bolo potrebné sprostredkovanie hniezdnenského arcibiskupa, aby sa vedeli dohodnúť.¹⁵⁶ Boleslavovi pripadli dve centrálna sídla a získal aj hustejšie

¹⁵² THOROCZKAY, Gábor: Szent István egyházmegyéi – Szent István püspökei. In: *Szent István és az államalapítás*. Szerk. Veszprémi László, Budapest : Osiris, 2002, s. 491; KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 281. Súhrne pozri KRISTÓ, Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest : Magvető Könyvkiadó, 1988, s. 474–475; KMTL, s. 712 (Tibor Almási).

¹⁵³ PAULER, Gy.: *A magyar nemzet története I*, s. 398 (a poznámka č. 92); HÓMAN, B. – SZEKFŰ, Gy.: *Magyar történet I*, s. 200; GYÖRFFY, Gy.: *István király*, s. 377; SZÁNTÓ, Konrád: *A katolikus egyház története I*. Budapest : Ecclesia Könyvkiadó, 1987, s. 314.

¹⁵⁴ *sed de manu sedes regni principales non dimisit*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 7. MPH N. S. 2, s. 74.

¹⁵⁵ *Post obitum quidem meum Zbigneus cum hoc, quod habet, Mazouiam simul habeat, Boleslauus vero, legitimus filius meus, in Wratislav et in Cracou et in Sudomir sedes regni principales obtineat*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 8. MPH N. S. 2, s. 75.

¹⁵⁶ *Advenientes autem ambo fratres, adhuc in sepulto patre magnum inter se pene de divisione thesaurorum et regni discidium habuerunt. sed divina gratia inspirante et archiepiscopo sene fideli mediante, preceptum viventis in presencia mortui tenuerunt*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 21. MPH N. S. 2, s. 88.

obývané časti krajiny.¹⁵⁷ Príbeh, zapísaný v gestách Galla Anonyma, ktoré vznikli okolo roku 1113, je poučný v dvoch ohľadoch. Pre knieža, oznamujúceho svoju poslednú vôľu, ako aj pre jeho synov bolo dôležité, aby presne určili, čo komu bude patriť. Okrem toho pri územnom rozdelení moci mali hlavnú úlohu sedes regni principales, čiže hlavné centrálné miesta piastovskej monarchie. O ich vlastníctvo zápasil otec so synmi a neskôr obaja bratia navzájom. Najneskôr pri rozdelení krajiny v roku 1102 pripadli do rúk Zbigniewa aspoň dve, avšak možno až tri biskupské sídla: Poznaň, Hniezdno a pravdepodobne aj Płock, založený po roku 1075. Rovnako si bratia podelili tie hlavné hrady, ktorých vlastníctvo bolo nevyhnutne dôležité z hľadiska výkonu moci, teda malopolské a veľkopolské, ako aj sliezske hrady (civitates), ktoré boli centrálnymi miestami piastovskej vlády od začiatku 11. storočia. Podobne núti k zamysleniu aj spôsob rozdelenia krajiny Přemyslovcov.

Opäť musíme pripomenúť, že podľa typológie oddelenej vlády, vypracovanej Gyulom Kristóm, najdôležitejšou spoločnou črtou stredo- a východoeurópskych vojvodstiev je ich vznik ďaleko od centrálnych oblastí, v okrajových končinách krajín ovládaných dynastiami.¹⁵⁸ Túto tézu však v prípade Poľska kvôli rozdeleniu centrálnych lokalít určite nie je možné potvrdiť. Ohľadom českých krajín je nevyhnutné korigovať ju natoľko, nakoľko to potvrdzujú novšie výskumy. Vláda Přemyslovcov sa na Morave presadila veľmi skoro, už pred milénium, a pravdepodobne sa vybuďovala postupne po zániku poľskej vlády okolo roku 1002. Na to poukazuje okrem iného nález mincí kniežaťa Boleslava II. pri hrade Staré Zámky pri Brne.¹⁵⁹ Hlavná línia výskumu datuje definitívne pripojenie Moravy k Čechám do doby medzi rokmi 1013 a 1023. Okrem toho už z 30. rokov 11. storočia máme pramene, ktoré potvrdzujú, že Břetislav ako poverenec svojho otca zaviedol vládu přemyslovskej dynastie na Morave. Máme k dispozícii zakladaciu listinu kolegiátnej kapituly v Starej Boleslavi, zachovanú v novovekom falze,¹⁶⁰ ktorej údaje však môžu pochádzať z pôvodného, alebo jemu blízkeho dokumentu.¹⁶¹ Kosmas¹⁶² kladie založenie kapituly

¹⁵⁷ *Bolezlaus tamen legitimus duas sedes regni principales partemque populiosorem obtinuit. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 21. MPH N. S. 2, s. 88.*

¹⁵⁸ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 14–16.

¹⁵⁹ PROCHÁZKA, Rudolf: *Zur Funktion der mährischen Burgen des 10–12. Jahrhunderts. In: Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Hg. von Jiří Macháček, Šimon Ungerman, Bonn : Habelt, 2011, s. 613.

¹⁶⁰ CDB I, s. 361, nr. 382.

¹⁶¹ Pozri SLÁMA, Jiří: *Der ökonomische Wandel im Přemyslidenstaat unter der Herrschaft der Nachfolger Boleslavs II. In: Boleslav II. Der Tschechische Staat um 1000, seine Herrscher und Ökonomik. Internationales Symposium, Praha 9–10. Februar 1999*. Hg. von Petr Sommer, Praha : Filosofia, 2001, s. 141.

¹⁶² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 13. MGH SRG N. S. 2, s. 100.*

do roku 1046. Z listiny poznávame kontúry nového hradného systému založeného Břetislavom. Jeho hrady boli základom přemyslovskej moci na Morave a zároveň aj tranzitnými stanicami obchodu s otrokmi smerujúceho do Uhorska. Na druhej strane listina informuje aj o tom, že Přemyslovci už okolo roku 1045 ovládali dôležité moravské lokality, pretože za vlády českého kniežata Břetislava I. sa peniaze prichádzajúce z Moravy dostali do českých cirkevných inštitúcií ako kniežacie dary.¹⁶³ Teda okolo roku 1046 už k vlastným majetkom Přemyslovcov patrili Olomouc, Znojmo, Brno, ako aj početné menšie hrady. Olomouc a Brno v žiadnom prípade nemôžeme považovať za periférne. Tak v roku 1055 získali „hlavnú sieť“ moravských hradov mladší synovia kniežata Břetislava. Tieto hrady, hoci sa nenachádzali v Čechách, už dávno boli moravskými strediskami moci Přemyslovcov.

Presný územný rozsah Arpádovcami spravovaného vojvodstva môžeme však, aspoň na základe dostupných prameňov, zistiť len veľmi ťažko. Navyše sa zdá, že príslušníci uhorskej vládnucej dynastie sa, na rozdiel od svojich stredo- a východoeurópskych súčasníkov, nesnažili zapojiť centrálné miesta dynastickej moci do del'by. A to všetko je nanajvýš pozoruhodné. Celú vec je totiž nutné preskúmať aj z iného uhla pohľadu. Treba zistiť, akými skutočnými kompetenciami disponovali vojvodovia 11. storočia, čiže aké funkcie mohli mať historikmi predpokladané vojvodské strediská. Zaujímá nás to už len preto, lebo naša staršia i novšia historiografia priradila kráľovskému vojvodstvu prísny, takmer až verejnoprávny charakter, prisudzujúc mu veľmi rozhodné, hospodárske, politické, súhrnne „štátne“ funkcie. Hóman o Belovi poznamenal, že vo svojej časti krajiny vykonával plnú panovnícku moc, svojmu bratovi však „dlhoval bezpodmienečnú vernosť a vazalskú úctu“. A traja kráľovskí vojvodovia v 11. storočí boli, podľa jeho názoru, takmer neobmedzenými vládcami.¹⁶⁴ S týmto názorom súhlasila aj neskoršia maďarská medievistika. Gyula Kristó priamo pojednával o suverenite vojvodstva, štátno-územnom vyčlenení a definoval ho ako podštát.¹⁶⁵ Podľa Mártý Font disponovalo vojvodstvo takmer kráľovskými právami, hoci zahraničnopoliticky nebolo samostatné.¹⁶⁶ Naposledy zas László Koszta zaujal stanovisko, že vojvodstvo bolo takmer štátom v štáte.¹⁶⁷

Nie je dôvod pochybovať o tom, že vojvodstvo a vojvodská moc mohli mať veľmi rozsiahlu pôsobnosť. Pýtame sa však, či je možné a či sa vôbec

¹⁶³ SLÁMA, J.: *Der ökonomische Wandel*, s. 143 (a poznámka č. 21).

¹⁶⁴ HÓMAN, B. – SZEKFŰ, Gy.: *Magyar történet I*, s. 259, 324.

¹⁶⁵ KRISTÓ, Gy.: *A feudális széttagolódás*, s. 66, 74.

¹⁶⁶ FONT, M.: *A középkori Magyar Királyság*, s. 69.

¹⁶⁷ KOSZTA, L.: *A nyitrai püspökség létrejötte*, s. 280.

oplatí sledovať funkcie vojvodstva, prípadne jeho stredo- a východoeurópskych ekvivalentov, z pohľadu verejnej moci? Spomenuli sme práce pojednávajúce o kráľovskom vojvodstve v rámci štátnych modelov 19. – 20. storočia,¹⁶⁸ ktoré „vojvodstvá“ považovali za výsledok delenia „štátu“. Celú vec však si môžeme priblížiť aj z inej strany, ako imitatio, čiže kopírovanie, napodobňovanie a nasledovanie funkcií kráľovskej, prípadne kniežacej moci. Pri vzniku stredo- a východoeurópskych monarchií mohlo zohrať úlohu imitatio imperii, napodobňovanie ríše. Na to upozornil už József Deér v súvislosti s vytvorením svätoštefanskej monarchie.¹⁶⁹ Podobné názory nezastávajú len maďarskí historici.¹⁷⁰ Popri imitatio imperii je pravdepodobné, že v okruhu stredo-východoeurópskych panovníckych dynastií sa stávalo, že členovia rodiny, ktorí pri delení moci nadobudli moc a majetky, mohli mať záujem aj o napodobňovanie kráľovskej, prípadne kniežacej moci. Imitatio regni, nasledovanie a napodobňovanie panovníkov, nekončilo v kruhu príslušníkov vlastnej dynastie. Zdá sa, že aj elity, sústredujúce sa od druhej polovice 11. storočia okolo panovníkov v čoraz väčšom počte, považovali panovnícku rodinu za svoj vzor.¹⁷¹ Dobrým príkladom sú donácie súkromných majetkov a zakladanie cirkevných ustanovizní objavujúce sa v zriedkavom listinnom materiáli, ako aj v kronike. Zriadenia, prípadne donácie majetkov palatínom Radom, županom Petrom, palatínom Atha/Otom,¹⁷² zrejme sledovali popri vlastnom obohatení a ambíciách aj imitatio dynastie. Je

¹⁶⁸ Najmä KRZEMIENSKA, Barbara: Die Rotunde in Znojmo und die Stellung Mährens in [sic] böhmischen Přemyslidenstaat. In: *Historica* 27. 1987, s. 54.

¹⁶⁹ DEÉR, J.: *Pogány magyarság*, s. 103.

¹⁷⁰ Michałowski pokladal napríklad Krakov za repliku Aachenu (MICHAŁOWSKI, Roman: *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, Instytut Historyczny, 1989, s. 87). Pauk zasa považoval Plock za imitáciu Speyeru (PAUK, Marcin Rafał: Plock i Spira. Piastowska „imitatio imperii“ na przełomie XI–XII wieku? In: *Świat średniowiecza. Studia ofiarowane Profesorowi Henrykowi Samsonowiczowi*. Ed. Antoni Bartoszewicz, Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2010, s. 497).

¹⁷¹ Ohľadom Piastovcov a Přemyslovcov pozri MICHAŁOWSKI, R.: *Princeps fundator*, s. 108–110. K otázke posledne SKWIERCZYŃSKI, Krzysztof: Imitatio regni. Adelige Stiftungen im Polen des 11. und 12. Jh. In: *Monarchische und adelige Sakralstiftungen in Polen*. Hg. von Eduard Mühle, Berlin : De Gruyter, 2013, s. 173–174.

¹⁷² GYÖRFFY, Georgius (ed.): *Diplomata Hungariae antiquissima, accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia I. (ab anno 1000 usque ad annum 1131)*. Adiuverunt Johannes Bapt. Borsa, Franciscus L. Hervay, Bernardus L. Kumorovitz et Julius Moravcsik. (ďalej len DHA I) Budapestini : In Aedibus Academiae Scientiarum Hungaricae, 1992, s. 161, nr. 46, s. 184, nr. 58. In reversu autem eorum Atha palatinus rogavit regem et ducem ut in constructione monasterii sui quo in honore Sancti Iacobi edificaverat, in Zelyz interessent. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 99. SRH I, s. 366. K zakladacej listine kláštora pozri DHA I, s. 170–174, nr. 50/II. K problémom chronológie udalostí zaznamenaných v listine a v kronike pozri DHA I, s. 170–171. V kontexte vzťahov Arpádovcov a Přemyslovcov pozri KOSZTA, L.: A hradístei bencés monostor, s. 421.

pravdepodobné, že to motivovalo zriaďovateľov cirkevných ustanovizní, ktorí pozývali na vysvätenie svojho cirkevného objektu aj panovníkov.¹⁷³ Okrem zselicszentjakabskej vysviacky je iste takým aj príbeh dochovaný v gestách Galla Anonyma zaznamenávajúci cirkevnú fundáciu v Rude, na ktoré zakladateľ pozval aj knieža so sprievodom.¹⁷⁴ Ešte zaujímavejší je príbeh zachovaný v Kosmovej kronike o Mstišovi, ktorý osobne pozval Vratislava II., aby sa zúčastnil na vysvätení jeho kostola postaveného v Bíline v severozápadných Čechách.¹⁷⁵ Príbeh je pozoruhodný z viacerých hľadísk. Podľa Kosmasa sa knieža síce chcel pomstiť pozývateľovi za dávnejšiu urážku, jeho pozvaniu však vyhovel aj napriek svojej krivde.

Pri rozdelení moci teda hralo dôležitú úlohu imitatio, napodobňovanie kráľovskej alebo kniežacej moci. Samozrejme to, do akej miery bolo možné získať určité okruhy pôsobnosti, bolo opäť len určené vzťahom medzi účastníkmi delení. Oprávnené sa môžeme pýtať, či „osvojenie si“ jednotlivých prvkov panovníckych právomocí trvalo dlhšie, či sa vojvodská moc prispôbovala kráľovskému majestátu pomaly,¹⁷⁶ alebo či sa rozdelenie moci od začiatku spájalo s rozdelením určitých okruhov pôsobnosti, ktoré bolo možné stratiť pri naštrbení vzťahu medzi kráľom a vojvodom? Príkladom nech je vojvodské právo na razenie mincí a donáciu majetku.

Kráľovskí vojvodovia Belo a Gejza vo svojej vojvodskej pôsobnosti dávali raziť aj mince.¹⁷⁷ O mieste vojvodskej mincovne sa však názory rozchádzajú. Slovenský výskum, ktorý kladie príliš veľký dôraz na úlohu

¹⁷³ Staršia historiografia to pokladala za zriedkavú, výnimočnú príležitosť. Pozri MÁLYUSZ, Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarország*. Budapest: Műszaki Kiadó, 2007, s. 23–24.

¹⁷⁴ *Forte quidam nobilis in confinio terre ecclesiam construxit, ad cuius consecrationem Boleszlauum ducem, adhuc satis puerum cum suis iuvenibus invitavit.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 33. MPH N. S. 2, s. 100.

¹⁷⁵ *Ea tempestate Mztis comes urbis Beline, filius Boris, vir magne audacie, maioris eloquentie nec minoris prudentie, quamvis non inmemor, quod suspectum ducem habuerit, quia eius coniugem sibi quandoque domino suo commissam in custodia tenuerit tamen audacter palatium ducis ingressus rogaturus eum his verbis suppliciter est aggressus: »Fratris tui «, inquit, »per gratiam in honore sancti Petri apostoli edificavi ecclesiam, cuius ad dedicationis sollempnitatem quo dignemini adventare simul et urbem adventu tuo letificare, supplices meas ne despice preces.« Ille quamvis non inmemor accepte iniurie, quam olim sibi fecerat in coniuge, tamen propter novitatem suam dissimulans in corde quam habuit iram, dixit: »Ego veniam, civitatem letificabo meam et, quod res et iusticia postulat, faciam.« Hoc verbum, quod locutus est princeps, non intellexit comes et magnas duci agens grates letus abiit et parat, que sunt necessaria ad magna convivio. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 19. MGH SRG N. S. 2, s. 111.*

¹⁷⁶ KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 282–283.

¹⁷⁷ Najnovšie, aj so zhrnutím staršej literatúry, pozri KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 285.

Nitry, hľadá túto mincovňu v Nitre.¹⁷⁸ Oproti tomu starší maďarský výskum zdôrazňoval význam Biharu, preto tu hľadal aj vojvodskú mincovňu.¹⁷⁹ Novšie bádateľské názory o mieste razenia vojvodských mincí sú trochu opatrnejšie. Podľa Lászlóa Kovácsa, ktorý naposledy systematizoval numizmatické pamiatky včasnej arpádovskej doby, nie je možné jednoznačne určiť, kde táto mincovňa bola. To však nespochybňuje mincovníctvo vojvodov.¹⁸⁰ Nezávisle od neznalosti miesta vojvodskej mincovne niet pochybností, že vojvodstvo či vojvodský majestát mali aj takúto funkciu. Môžeme teda vojvodské razenie peňazí považovať za samostatnú, od kráľovskej moci nezávislú funkciu? Táto otázka podnecuje k hľadaniu analógií u Piastovcov a Přemyslovcov. V Poľsku poznáme mince od čias Boleslava I. (Chrabrého), stopy pravidelného razenia peňazí sú však preukázateľné len od čias Boleslava II. (Smelého).¹⁸¹ Je veľká škoda, že s výnimkou niekoľkých dodnes neidentifikovaných mincí nemôžeme priradiť mincu k samostatnej vláde Zbigniewa.¹⁸² Veľká neistota vládne aj pri minciach razených za spoločnej vlády Vladislava Hermana a Boleslava III., keďže sa na seba natoľko podobajú, že ich rozlíšenie je takmer nemožné.¹⁸³ Taktiež nie je možné navzájom rozlíšiť mince Boleslava III. razené medzi rokmi 1097 a 1102, 1102 a 1112 a neskôr razené mince. Preto nevieme, či Piastovci razili mince paralelne. Ešte zaujímavejšie je přemyslovské mincovníctvo.¹⁸⁴ Kosmas napísal, že už v čase ustanovenia Břetislava I. za knieža bolo zvykom hádzat peniaze medzi prítomných ľudí.¹⁸⁵ Nevieme, či Kosmas, ktorý žil takmer o sto

¹⁷⁸ HUNKA, Ján: Mincovníctvo uhorských vojvodov v druhej polovici 11. storočia. In: *Slovenská numizmatika*. roč. 14, 1996, s. 83–85.

¹⁷⁹ GEDAI, István: Numismatische Angaben zur Frage des „Dukatus“. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 2. 1969, s. 209.

¹⁸⁰ KOVÁCS, László: *A kora Árpád-kori pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000 – 1141) érméiről*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1997, s. 130.

¹⁸¹ SUCHODOLSKI, Stanisław: *Moneta możnowładcza i kościelna w Polsce wczesnośredniowiecznej*. Wrocław – Warszawa: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987.

¹⁸² KĘDZIERSKI, Adam: Czy istnieją monety Zbigniewa, syna Władysława Hermana? In: *Wiadomości numizmatyczne*. roč. 49, č. 1, 2005, s. 34–35.

¹⁸³ KĘDZIERSKI, A.: Czy istnieją monety, s. 37.

¹⁸⁴ Ku klasifikácii českých a moravských denárov pozri CACH, František: *Nejstarší české mince I – III*. Praha: Numizmatická společnost československá, 1970 – 1974 (I. zväzok: *České denáry do mincovní reformy Břetislava I.* Praha 1970; II. zväzok: *České a moravské denáry od mincovní reformy Břetislava I. do doby brakteátové*. Praha 1972); ŠMERDA, Jan: *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století*. Brno: Nakladatelství Dáel, 1996, s. 96–115.

¹⁸⁵ *et sicut semper in electione ducis faciunt, per superioris aule cancellos decem milla nummorum aut plus per populum spargunt, ne ducem in solio comprimant, sed potius sparsos nummos rapiant*. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. I. c. 42. MGH SRG N. S. 2, s. 78.

rokov neskôr, chcel len zveličovať, alebo skutočne písomne zaznamenal existujúcu tradíciu. Nevieme, či to boli kniežat'om razené a skutočne používané peniaze, alebo mince zvlášť vyrobené na túto príležitosť.¹⁸⁶ Je však nepochybné, že razenie a obeh peňazí v Čechách mali v Kosmovej dobe¹⁸⁷ veľmi starú tradíciu. Predpokladá sa, že prvá mincovňa bola na Pražskom hrade a počiatky razenia peňazí na Morave sa kladú do rokov 1013 – 1020, teda do obdobia vybudovania vlády Přemyslovcov na Morave, a určite do moravského obdobia Břetislava I. (pred rokom 1034).¹⁸⁸ Najstaršia moravská mincovňa bola celkom iste v Olomouci, čo môžeme zdôvodniť nielen predpokladanou kontinuitou veľkomoravskej cirkevnej organizácie v Olomouci, ale aj nepochybniteľnou skutočnosťou, že spomedzi troch nových přemyslovských stredísk, vystavaných na začiatku 11. storočia, tu postavili najväčší hrad. Aj samotný Břetislav sa počas svojho moravského obdobia najradšej zdržieval práve v Olomouci.¹⁸⁹ Podarilo sa identifikovať viacero denárov Břetislava I., ktoré nesú meno svätého Petra, patróna kostola Olomouckého hradu. Zakladateľ razby peňazí na Morave si teda za sídlo mincovne vybral Olomouc. Spornejším je čas vzniku kniežacej mincovne v Brne, v druhom väčšom moravskom hradnom stredisku. K dispozícii máme listinu Břetislava I. datovanú do roku 1048, ktorou udeľuje dary ním založenému rajhradskému klášturu.¹⁹⁰ Listina je falzifikátom z 13. storočia, keď ju vyhotovili ako dôkaz v súdnom spore o kláštorné majetky, no určité jej časti sa opierajú o pôvodné údaje.¹⁹¹ Podľa zmienky

¹⁸⁶ Takto to predpokladá napr. PAUK, Marcin Rafał: Moneta w kulturze średniowiecza wokół denarów czeskich z pierwszej połowy XII stulecia. In: *Kwartalnik Historyczny*. roč. 119, č. 3, 2012, s. 470.

¹⁸⁷ V súvislosti s finančnými záležitosťami začiatku 12. storočia nás informuje sám Kosmas, a to nevelmi lichotivými slovami, ktoré napísal o pokrstenom Židovi Jakubovi Apellovi dosadenom do kniežacej pokladnice: „*Ah quantum de mammona iniquitatis ex domo eiusdem subplantatoris sublatum est et in fiscum ducis redactum!*” Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. III. c. 57. MGH SRG N. S. 2, s. 232.

¹⁸⁸ ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 161–163; SLÁMA, J.: Der ökonomische Wandel, s. 144; VIDEMAN, Jan – MACHÁČEK, Jiří: Nové mincovní nálezy z dolního Podyjí v kontextu raně středověké Moravy. In: *Archeologické rozhledy*. roč. 65, č. 4, 2013, s. 855.

¹⁸⁹ POŠVÁŘ, Jaroslav: *Moravské mincovny*. Brno : Moravské museum, 1970, s. 70.

¹⁹⁰ BOCZEK, Antonius (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae I. (896 – 1199)*. (ďalej len CDM I.) Olomucii : Ex Typographia Aloysii Skarnitzl, 1836, s. 122–123, nr. 137.

¹⁹¹ POŠVÁŘ, J.: *Moravské mincovny*, s. 11 (a poznámka č. 29). K listine pozri MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk: Církevní instituce na Moravě a historické pozadí vzniku třebíčského kláštera. In: *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané v dnech 24. – 25. května 2001 v Třebíči*. Ed. Libor Jan, Petr Obšusta, Brno : Matice moravská, 2002, s. 58. K okolnostiam sfalšovania dokumentu pozri JAN, Libor: Počátky benediktinů na Moravě a rajhradský klášter. In: *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané v dnech 24. – 25. května 2001 v Třebíči*. Ed. Libor Jan, Petr Obšusta, Brno : Matice moravská, 2002, s. 25.

v listine Břetislav daroval kláštora aj desatinu výťažku z razenia mincí.¹⁹² Musíme zdôrazniť, že nie je možné rozhodnúť sa, či decimi nummi je len želaním falzifikátora z 13. storočia, alebo je to skutočný dar Břetislava I. Ak prijmeme druhú domnienku, tak môžeme predpokladať, že už pred rokom 1055 pracovala aj brnenská mincovňa, ktorá pokračovala aj v dobe údelného kniežatstva po roku 1055. Okrem moravských denárov Oldřicha, Břetislava I. a Spytihněva II.¹⁹³ dali aj neskôr panujúce olomoucké, brnenské a znojenské kniežatá raziť mnoho denárov. V Olomouci to môžeme sledovať od čias Vratislava II. V tej dobe dávalo každé moravské knieža do obehu vlastné mince.¹⁹⁴ Obzvlášť to platí pre skutočného zakladateľa olomouckej vetvy Přemyslovcov Ota I., a jeho syna Ota II.¹⁹⁵ Menej mincí sa viaže k brnským a znojenským členom rodiny.¹⁹⁶ Starší i novší výskum dospel k stanovisku, že olomoucká a brnenská mincovňa boli len „dekoncentrovanými orgánmi“ mincovne pražských kniežat. Neboli samostatné, lebo razenie peňazí bolo, podobne ako v dobe Karola Veľkého, výlučným panovníckym monopolom.¹⁹⁷ To znamená, že moravské kniežatá síce mohli dávať do obehu mince s vlastnou podobizňou, ale len so súhlasom pražských kniežat. No v niekoľkých prípadoch, napríklad medzi rokmi 1087 a 1092, keď Vratislav II. chcel násilne zakročiť proti svojim moravským príbuzným, je zrejmé, že moravské kniežatá sa aj samostatnou razbou mincí pokúšali klásť odpor svojvôli pražského kniežata či kráľa. Poznáme až dve mince Eufémie, vdovy po olomouckom kniežati Otovi I. (Peknom).¹⁹⁸ O Eufémii sa predpokladá, že vykonávala regentské povinnosti v mene svojich maloletých synov Svätopluka a Ota. Obe mince sa datujú medzi roky 1087 a 1095. Medzitým aj Vratislav II. a jeho syn Boleslav dali spoločne raziť moravské mince, ktoré majú vyrazenú postavu s korunou a nápis BOLESLAV DUX.¹⁹⁹ Minca jednoznačne potvrdzuje, že pražské kniežatá sa pokúsili podriaďiť si svojich olomouckých príbuzných aj v razení peňazí. Nemusela to byť len svojvôľa Vratislava II., ktorého Kosmas opísal ako netvora, ale jeho cieľavedomá politika. Vratislav po predčasnej smrti

¹⁹² *Ad hec in Brunensi provincia decimationem frumenti ac decimi nummi.* CDM I, s. 123, nr. 137.

¹⁹³ ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 96.

¹⁹⁴ ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 98.

¹⁹⁵ ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 99, 104–106.

¹⁹⁶ ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 112–115.

¹⁹⁷ POŠVÁŘ, J.: *Moravské mincovny*, s. 12; ŽEMLIČKA, J.: *Čechy v době knížecí*, s. 162;

WIHODA, M.: *Morava v době knížecí*, s. 127.

¹⁹⁸ CACH, F.: *Nejstarší české mince II*, č. 379–380; ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 100–101, č. 336, 344.

¹⁹⁹ CACH, F.: *Nejstarší české mince II*, č. 355; ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 101, č. 337–340b.

Boleslava dal spoločne so synom Břetislavom, ktorý pochádzal z iného manželstva, raziť moravské mince, ktoré sa vo svojej symbolike zhodovali s predošlými mincami.²⁰⁰

Vráťme sa k otázke, či sa vojvodská moc časom prispôsobila kráľovskému majestátu alebo naopak. Vojvodovia od začiatku disponovali určitými funkciami, ktoré neskôr, v dôsledku konfliktov, stratili. Kým Belo a Gejza dávali do obehu vojvodské denáre, tak práve v poslednom období vojvodstva, keď vojvodskú moc sprevádzala aj korunovácia, razenie vojvodských mincí končí. Kráľ Koloman sa od začiatku usiloval obmedziť Álmošove vojvodské právomoci, čo mohlo mať za následok aj ukončenie razenia peňazí.²⁰¹ Vzťah Kolomana a Álmoša zatienoval konflikt. To mohlo zabrániť tomu, aby Álmoš využíval vojvodské právo na razbu peňazí, existujúce preukázateľne od čias Ondreja a Bela. V prípade razenia peňazí sa teda neprejavuje pomalé vyrovnávanie kráľovských a vojvodských pôsobností, ale práve naopak. Vidíme odobratie (alebo zrušenie) skoršej právomoci. Navyše, ťažko sa zbavíme podozrenia, že razenie peňazí nebolo právom oddelenej oblastnej vlády, ale vždy ho mal dux. Bola to právomoc, o ktorú sa kráľ mohol deliť. Tak ju Belo a Gejza mohli vykonávať a Álmoš, ktorý mal od začiatku zlý vzťah so svojím bratom, nemohol.

Toto podozrenie potvrdzujú aj nasledujúce skutočnosti. Stručne už bola reč o tom, že elity zoskupené okolo príslušníkov dynastie mali záujem o imitatio panovníckej moci, a vedome sa usilovali o to, aby sa donáciami a zriadeniami podobali príslušníkom dynastie. Niektorí z nich to robili natoľko úspešne, že sa dostali až príliš blízko k panovníkom. Nemusíme podrobnejšie predstavovať župana Vida, ktorý sa, aspoň podľa kronikárskej kompozície zo 14. storočia, usiloval o vojvodskú moc, aby sa tak dostal na úroveň dynastie. Svojho „župana Vida“ mal aj poľský knieža Vladislav Herman. Bol ním mocný vojvoda Setiech. Setiech, pôsobiaci medzi rokmi 1079 a 1100, mohol disponovať mnohými majetkami v rôznych častiach krajiny, s ktorými môžu byť spojené aj viaceré jeho cirkevné fundácie.²⁰² Zdá sa však, že vojvoda Setiech sa neuspokojil s hromadením majetkov, ale dával raziť aj peniaze. Poznáme dve rôzne razby denáru, na ktorých figuruje jeho meno v tvare ZETECH.²⁰³ Nepodarilo sa dospieť ku konsenzu v tom, či vlastná minca vojvodu slúžila na hospodárske, prípadne sakrálne účely, alebo či súvisela s tým, že vojvoda

²⁰⁰ CACH, F.: *Nejstarší české mince II*, č. 358; ŠMERDA, J.: *Denáry české a moravské*, s. 101, č. 341–344.

²⁰¹ KRISTÓ, Gy.: *A feudális széttagolódás*, s. 69.

²⁰² DOBOSZ, József: *Monarchia i moźni wobec Kościota w Polsce do pocztku XIII wieku*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2002, s. 256–259.

²⁰³ Ich detailný opis pozri v SUCHODOLSKI, S.: *Moneta moźnowładcza*, s. 14–33.

si chcel privlastniť moc Piastovcov a chcel sa povzniesť k panovníckemu rodu. K možnosti rozhodnutia v tejto otázke výrazne prispelo, že sa nedávno objavil aj tretí typ jeho denára, na ktorom nie je zobrazený nápis ZETECH, ani jeho symboly objavujúce sa na predošlých vojvodských denároch, avšak váha a výzdoba razby vykazuje podobnosť s predošlými dvomi.²⁰⁴ Zdá sa, že neskôr nájdené mince mohli slúžiť na hospodárske účely, kým mince nesúce meno a znak vojvodovej rodiny môžu nasvedčovať tomu, že s povolením Vladislava Hermana získal aj panovnícku právomoc. Na základe toho je možné, že sa odhodlal získať politickú moc.²⁰⁵ Mince vojvodu Setiecha podnecujú k zamysleniu aj preto, lebo medzi moravskými mincami je razba s čitateľným nápisom VSEBOR. Sú to skoré moravské mince Břetislava I., razené ešte za života jeho otca.²⁰⁶ Minca sa objavila na mnohých miestach, predovšetkým v Čechách, ale aj oveľa ďalej, napríklad v okolí Baltského mora. Z toho môžeme usúdiť, že prostredníctvom obchodu sa dostala do obehu. Meno VSEBOR, vyrazené na minci, patrí Všeborovi, ktorého spomína Kosmas.²⁰⁷ Jeho syn Kojata zastával v časoch Vratislava II. vysokú funkciu na kniežacom dvore.²⁰⁸ Hoci tohto Všebora, ak to bol skutočne on, poznáme len cez jeho syna Kojatu, spomínaného v Kosmovej kronike, predsa je pravdepodobné, že sú to prvé dve generácie jedného z najstarších moravských šľachtických rodov, spomedzi ktorých mohol otec aj raziť peniaze. Setiech a Všebor svedčia o tom, že panovníci, ak chceli, tak udelili právo razenia peňazí svojim zaslúžilým veľmožom. Razenie a používanie peňazí nemohlo súvisieť s vydelením územia, ale mohlo byť výsledkom dohovoru medzi panovníkom a členmi jeho rodiny, alebo jeho veľmožmi a veľmi záviselo od ich vzájomného vzťahu, od ich konsenzu.

Jedným z dôležitých poznávacích znakov samostatnej vojvodskej moci a vojvodského výkonu moci, je donácia majetkov vojvodov, prípadne účasť pri donácii súkromných vlastníkov. V 11. storočí vojvodovia darovali majetky dvomi spôsobmi. Buď konali samostatne, alebo spolu s kráľom, prípadne v zhode s ním. Samostatnú donáciu majetku nám dokladá napríklad százdska zakladacia listina. Spomína majetok

²⁰⁴ SUCHODOLSKI, Stanisław: Czy monety palatyna Sieciecha świadczą o jego dążeniu do przyjęcia władzy w Polsce? In: *Causa creandi. O pragmatyce źródła historycznego*. Ed. Przemysław Wiszewski, Stanisław Rosik, Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2005, s. 368.

²⁰⁵ SUCHODOLSKI, S.: *Czy monety palatyna*, s. 371.

²⁰⁶ Pozri CACH, F.: *Nejstarší české mince I*, č. 300.

²⁰⁷ Napr. SUCHODOLSKI, S.: *Czy monety palatyna*, s. 328 (a poznámka č. 15); WIHODA, M.: *Morava v době knížecí*, s. 127.

²⁰⁸ *ablata est tibi urbis prefectura et data es Koyate, filio Wseboris, qui tunc temporis primus est in palatio ducis*. Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Lib. II. c. 19. MGH SRG N. S. 2, s. 111.

zvaný Bubath, ktorý kedysi dostal Peter od vojvodu.²⁰⁹ Spomína aj pozemok využívaný na kosenie, ktorý kedysi vlastnil vojvoda.²¹⁰ V tejto listine je ešte jedna zmienka o pozemku známom ako vojvodský statok, ktorý župan Peter daroval kláštora.²¹¹ Župan Peter daroval okrem toho ešte jeden pozemok, ktorý mu, podľa jeho vlastných slov, voľakedy daroval dux Magnus čiže vojvoda Gejza.²¹² Kráľ a vojvoda však v mnohých prípadoch konali spoločne. Z interpolovanej kópie zakladacej listiny Tihanyského opátstva je zrejmé, že s prevodom majetku musel súhlasiť dux Belo.²¹³ Už spomenutý župan Peter sa v százdskej zakladacej listine odvoláva, že majetok Taktaszada, ktorý daroval, mu zanechali spoločne kráľ Šalamún a dux Gejza.²¹⁴ Spoločný súhlas Ondreja I. a Bela bol potrebný na donáciu časti majetkov palatína Rada pre Páťkostolské biskupstvo.²¹⁵ Listina pozostáva z dvoch častí, z jednej autentickej a druhej interpolovanej.²¹⁶ Donácia Radových majetkov je v autentickej časti listiny. Môžeme predpokladať, že pri určitých donáciách bolo nutné postupovať spoločne. V poslednom prípade to pravdepodobne neboli vlastné majetky vojvodov, ale kráľovské majetkové celky, ktoré kvôli spoločnej vláde museli darovať obaja spoločne. V už viackrát spomínanej százdskej zakladacej listine donátor žiadal kráľa Šalamúna, ako aj vojvodov Gejzu a Ladislava, aby ľud, žijúci na majetku darovanom kláštora, oslobodili od platenia desiatku.²¹⁷ Hoci sa v listine jednoznačne píše, že túto žiadosť prijali kráľ a ostrihomský arcibiskup (*quam petitionem rex et archiepiscopus concesserunt*), mnohé prezrádza, že svoj súhlas museli dať aj Gejza a Ladislav. Kráľovský súhlas sa však nevy-

²⁰⁹ (okolo 1067): *Ad Fonsol fenerie predium, quod vocatur Bubath, dux michi et ego monasterio*. DHA I, s. 184, nr. 58.

²¹⁰ *cetera vero in pratis et pascuis in feno secando et in cumulo colligendo, unde dux habuit, inde monasterium permisi habere*. DHA I, s. 184, nr. 58. Pozri aj MAKK, Ferenc – THOROCZKAY, Gábor (eds.): *Írott források az 1050 – 1116 közötti magyar történelemlről*. (ďalej len ÍFMT) Szeged : Szegedi Középkorász Műhely, 2006, s. 37, pozn. č. 155 (S úvodom, poznámkami a prekladom Ferenc Pitiho).

²¹¹ *Possessionem in Scenholm, quam dux michi, ego monasterio subdidit*. DHA I, s. 183, nr. 58. Pozri aj Ferenc Piti in: ÍFMT, s. 36 (pozn. č. 147).

²¹² *Hanc terram dux Magnus dedit michi et ego monasterio*. DHA I, s. 184, nr. 58. Pozri aj Ferenc Piti in: ÍFMT, s. 39 (pozn. č. 178).

²¹³ *Hec omnia ... consilio karissimi fratris nostri Bele duicis contulimus*. DHA I, s. 156, nr. 43/2.

²¹⁴ *do territorium, quod postea concessit michi Salomon rex cum Magno duce in villa, qui dicitur Ceda*. DHA I, s. 184, nr. 58. Pozri aj Ferenc Piti in: ÍFMT, s. 38 (pozn. č. 162).

²¹⁵ *quomodo ego Rado palatinus licencia piissimi regis Andree eiusque fratris Adalberti invictissimi ducis partem possessionis mee Sancto Petro Quinqueecclesiensi ordinavi*. DHA I, s. 161, nr. 46.

²¹⁶ Pozri príslušný komentár Györgya Györffyho in: DHA I, s. 160.

²¹⁷ *Tandem ego Petrus rogavi regem cum duce Magno et cum duce Ladizlao, ut hii populi decimas non darent*. DHA I, s. 185, nr. 58.

skytuje len v takomto právnom vzťahu. S donáciou vojvodu Dávida súhlasil aj svätý Ladislav.²¹⁸

Nie je možné určiť, či samostatné vojvodské majetkové donácie pramenili z panovníckej právomoci, či tvorili súčasť vojvodského majetkového komplexu, alebo či pokrývali súkromné majetky vojvodov. Môžeme si len domyslieť, že spolupráca medzi kráľmi a vojvodami nezahŕňala v sebe spoločné panovnícke právo na donáciu majetkov. To znamená, že ako vládcovia museli postupovať vždy spoločne a pri súkromných donáciách mohli konať samostatne. Ak to tak bolo, systém rozdelenia moci realizovaný Arpádovcami sa skutočne zakladal na spolupráci kráľa a vojvodu.

V širokom okruhu stredo- a východoeurópskych dynastií je samostatné právo uhorských vojvodov na donáciu majetkov zvláštnosťou. U Zbigniewa nepoznáme ani jednu súkromnú alebo vládcovskú donáciu. Len na základe majetkových donácií jeho brata Boleslava III. môžeme predpokladať, že aj on mal na to oprávnenie. Na základe správy Galla Anonyma vieme, že Boleslav pri príležitosti svojho sobáša niektorým (verným) daroval hrady a mestá, iným dediny a statky.²¹⁹ Správu o udalostiach okolo roku 1103 treba prijímať s náležitou opatrnosťou. Poľský kronikár totiž mienil v hlavnej postave svojho diela oživiť štedrosť Boleslava Veľkého, teda Boleslava Chrabrého.

U Přemyslovcov je situácia o niečo lepšia, pretože tu máme aspoň niekoľko listín, ktoré sa zachovali v neskoršom odpise. Benediktínsky kláštor v Hradišti je jedným z najdôležitejších a najvýznamnejších zakladateľských činov a jedna z najštedrejších majetkových donácií olomouckého kniežaťa Ota I. (Pekného) a jeho manželky Eufémie.²²⁰ Ako svedok bol pri založení a obdarovaní prítomný aj jeho brat, v Prahe panujúci Vratislav II.²²¹ Avšak treba poznamenať, že k založeniu Otom a jeho manželkou musel prispieť aj Vratislav. V listine, ktorá vznikla takmer v rovnakom čase, čítame, že bol prítomný pri vysviacke, dal svoj súhlas na založenie a panovníckym dekrétom, prostredníctvom moci nadobudnutej prvenstvom veku a dedičstvom, prispel k majetkovým donáciám Ota a Eufémie.²²² Aj Vratislav rozmnožil dary pre kláštor. Už L. Bernát Kumorovitz poukázal na podobnosť medzi listinou župana Petra z roku 1067

²¹⁸ *de consensu meo*. DHA I, s. 284, nr. 96.

²¹⁹ *Belliger Bolezlaus dare munera non quievit, ... aliis civitatis, castella, aliis villas et predia*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 23. MPH N. S. 2, s. 90.

²²⁰ CDM I, s. 162–164, nr. 182. K založeniu hradištského kláštora a jeho vzťahom k Uhorsku pozri KOSZTA, L.: A hradištei bencés monostor, s. 403–426.

²²¹ CDM I, s. 163, nr. 182.

²²² *Rogante itaque Ottone nostro videlicet fratre carissimo proprioque germano Moraviae provincie principe, nos, ut eius qua min honore Christi et beati protomartiris Stephani*

a zakladacou listinou hradištského kláštora.²²³ Na základe toho by sme mohli hradištskú zakladaciu listinu zaradiť medzi súkromné listiny. České kniežatá vytvorili právo, aby ako panovníci prispievali k súkromným zakladateľským činom ich moravských kniežacích príbuzných, ako keby to boli len veľmoži 11. storočia.²²⁴ Právo českých kniežat prispievať k majetkovým donáciám núti k zamysleniu, ako ďaleko siahali takéto právomoci u olomouckých kniežat. Druhá známa donácia moravských Přemyslovcov patrila třebečskému benediktínskemu kláštoru, ktorý založili Oldřich a Litold okolo roku 1100. Zakladaciu listinu poznáme jedine z jedného rukopisu Kosmasovej kroniky.²²⁵ Už Bertold Bretholz, ktorý pripravil kritické vydanie Kosmasovej kroniky, poznamenal, že vo svojich formuláciách je takmer identická so zakladacou listinou hradištského kláštora.²²⁶ To opäť potvrdzuje platnosť názoru L. Bernáta Kumorovitza, že medzi súkromné listiny napodobňujúce listiny panovníkov patrí aj třebečska zakladacia listina. Nápadné je, že v tomto prípade sa nestretávame s potvrdením českých kniežat. Dôvod je (možno) v tom, ako to v známom texte zakladacej listiny čítame, že Litold a Oldřich sa mohli na svoje predtým odobraté majetky vrátiť len po smrti Břetislava II. a kláštor mohli založiť za vlády Bořivoja II. Bořivoj sa však do roku 1103 snažil získať poľský trón a tak je možné, že sa nemohol zaoberať svojimi brnenskými a znojemskými príbuznými.

K funkciám spoločného výkonu moci patrili aj vojenské funkcie. György Györffy videl vo vojvodstve v prvom rade oblasť usídlenia pridružených etník prichádzajúcich spolu s Maďarmi. Považoval ho za „nárazníkovú zónu“ a preto mu prisudzoval hlavne vojenské a hranično-obranné funkcie.²²⁷ Táto predstava sa značne podobá na názor dodnes presadzovaný hlavnou líniou českej a československej historiografie. Podľa tohto názoru, Přemyslovcami zabraté a pre mladších členov rodiny

erexerat, dedicationi interessemus ecclesie in suburbio Olomuciensis civitatis, consensum prebuimus, ibique cum summa fraternitatis diligentia honorifice suspecti et habiti sumus. Unde eius annuentes percibus per hanc, quam a Deo nobis proveciorus etetis et dignitatis hereditarie datam possidemus potestatem, dominii nostro decreto confirmationem abbacie in iam prefata ecclesia, quam ut diximus ipse tam proprio pro remedio anime, quam coniugis sue dilecte Euffemie nomine construxerat, rebusque optime ex propriis ditaverat, statuimus. CDM I, s. 164–165, nr. 183.

²²³ KUMOROVITZ, L. Bernát: A középkori „magánjogi” írásbeliség első korszaka, XI–XII. század. In: *Századok*. roč. 97, č. 1, 1963, s. 3–4 (pozri tiež poznámku č. 16).

²²⁴ Podobný postup vidíme aj v ďalších, sčasti v neskorších falzách zachovaných listinách, napr. v CDB I, s. 351–352, nr. 378, kde Břetislav I. sa podieľal na istej súkromnej donácii.

²²⁵ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Anhang IV. MGH SRG N. S. 2, s. 258–261.

²²⁶ Cosmae Pragensis Chronica Boemorum, Anhang IV. MGH SRG N. S. 2, s. 257, pozn. č. 1 a 2, tamže pozri aj staršiu literatúru k listine.

²²⁷ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetiségűl a vármegyéig, s. 49–50; GYÖRFFY, Gy.: *Tanulmányok*, s. 39–40.

udržiavané moravské údelné kniežatstvá boli obrannou zónou Čiech voči Uhorsku. To mohlo zapríčiniť nárast vojenského významu severozápadnej časti Uhorska, kam smerovali útoky Břetislava I.²²⁸ Neskôr vzniknuté Znojenské kniežatstvo takisto slúžilo na obranu, tentoraz voči Rakúsku.²²⁹ Gyula Kristó zastával názor, že kráľovské vojvodstvo sa zriadilo na pohraničí arpádovskej monarchie a hralo rozhodujúcu úlohu vo feudalizácii tam unikajúceho slobodného obyvateľstva, ktoré ešte nebolo podriadené.²³⁰ Györffy a Kristó nepochybovali o tom, že vojvodstvo mohlo mať v prvom rade vojenskú funkciu. Zatiaľčo Györffy, podobne ako už pred ním János Karácsonyi,²³¹ vyzdvihol obranu hraníc,²³² Kristó postavil do centra vojvodskú moc ako nátlakovú organizáciu, ktorá sa zameriavala na ozbrojené podmanenie ešte nepodriadeného ľudu žijúceho v okrajovej oblasti kráľovstva.²³³ Od Györgya Györffyo pochádza navyše aj idea,²³⁴ ktorú si novšie osvojil aj László Koszta,²³⁵ že meč, spomínaný v 92. kapitole kronikárskej kompozície zo 14. storočia²³⁶ v známom várkonyskom výjave, je jednoznačným dôkazom toho, že vojvodstvo plnilo predovšetkým vojenské, hranično-obranné úlohy. Koszta popri tom označil za úlohu vojvodstva obranu moravského pohraničia.²³⁷ Pri posudzovaní argumentov nemáme dôvod pochybovať o tom, že kráľovskí vojvodovia vždy vykonávali aj vojenské úlohy. Dokonca mnohé úryvky kronikárskej kompozície zo 14. storočia potvrdzujú, že kráľ aj vojvoda vždy disponovali vlastným vojskom.²³⁸ Gesta Galla Anonyma dosvedčujú, že to nebolo charakteristické len pre

²²⁸ KRZEMIEŃSKA, B.: Die Rotunde, s. 19.

²²⁹ PROCHÁZKA, R.: Zur Funktion der mährischen Burgen, s. 613–614.

²³⁰ KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 73–85.

²³¹ KARÁCSONYI, J.: *A magyar nemzet áttérése*, s. 108.

²³² GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 50; GYÖRFFY, Gy.: *Tanulmányok*, s. 40–41. K jeho úlohe pri obrane hranice pozri aj KARÁCSONYI, J.: *A magyar nemzet áttérése*, s. 108.

²³³ Podrobnejšie pozri KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 84–85.

²³⁴ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 52–53; GYÖRFFY, Gy.: *Tanulmányok*, s. 40.

²³⁵ KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 282–284.

²³⁶ *Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stramentum et gladium iuxta, qui ducatum designat*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 92. SRH I, s. 354.

²³⁷ KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 282–284. V staršej literatúre pozri GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 52–53; GYÖRFFY, Gy.: *Tanulmányok*, s. 40.

²³⁸ Bez nároku na úplnosť napr.: *Rex autem et dux secunda feria transierunt Zauam et mane facto ordinauerunt acies suas et plenis manipulis suis universaliter per turmas suas insertis umbonibus obsederunt civitatem*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 106. SRH I, s. 371–372. *Vyd autem dicebat: 'Statim ut exercitum nostrum viderent, fugient.' Sed et duces summo mane suas acies ordinauerunt*. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 121. SRH I, s. 387.

Árpádovcov. Počas rozdelenia piastovskej monarchie v roku 1097 sa Vladislava Hermana opýtali jeho veľmoži, ktorému synovi určil väčšiu úlohu v spravovaní štátu a tým aj vo zvolávaní armády. Knieža vo vojenskej oblasti rátal s obidvomi synmi, rozdelenie krajiny teda rozdeľovalo aj vojenské funkcie.²³⁹ Tento záznam Galla Anonyma je len nepriamym dokladom o vojenskej situácii v Poľsku. Poľský kronikár zaznamenal predovšetkým to, že Zbigniew bol od začiatku neschopný a to aj na vykonávanie vojenských úloh. Dokonca aj iné záznamy Galla Anonyma potvrdzujú, že vojenské velenie Zbigniewovi patrilo. Ten však svoju vojenskú silu nepoužil na boj proti nepriateľom, ale na pustošenie otcovského dedičstva.²⁴⁰ Iné miesta v kronike predsa len poukazujú na to, že v období do smrti Vladislava Hermana, keď si moc delili otec a dvaja synovia, všetci traja mali vlastné vojsko. Boleslav aj napriek tomu, že ešte nebol opásaný mečom.²⁴¹ Je taktiež nesporné, že vojakov mali aj moravské kniežatá. Už skorší výskum si všimol,²⁴² že Boleslav Chrabrý počas vojen s ríšou disponoval aj moravskými bojovníkmi.²⁴³ Aj neskoršie pramene svedčia, že moravské kniežatá neboli bez samostatnej vojenskej sily.²⁴⁴ Dobrým príkladom je prítomnosť kniežaťa Ota a jeho vojska v bitke pri Mogyóróde.²⁴⁵ Tieto príbehy však môžu poskytnúť ešte jeden poznatok. Vojenské úlohy, nadobudnuté pri delení moci sa pravdepodobne nepovažovali za zvláštnosť, ale boli prirodzeným sprievodným javom výkonu moci. Navyše môžeme predpokladať, že tak ako v Uhorsku, tak aj v Poľsku a Čechách všetci členovia rodiny, ktorí sa dostali k moci, mali aj vojenské úlohy. To, podľa nášho názoru, zodpovedá predstavám o moci z 11. storočia v zmysle chápania sveta ako funkčných stavov. To znamená, že panovnícke úlohy so sebou automaticky priniesli aj výkon vojenských

²³⁹ *Interrogatus autem pater a principibus, quis eorum excellencius emereret in legacionibus mittendis et suscipiendis, in exercitus convocando et conducendo et in tanti regni dispensatione multimoda...* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 8. MPH N. S. 2, s. 74.

²⁴⁰ *Zbigneus fratri suo laboranti nec invitatus auxilium impendebat, insuper etiam cum hostibus fratris occulte fedus et amicitiam coniungebat et pecuniam illis pro militibus in subsidium transmittibat.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 24. MPH N. S. 2, s. 91.

²⁴¹ *Zbigneus ... cum exercitu patris atque suo contra Pomoranos sine fratre parvulo prope-ravit, minusque tamen laudis maior cum multis antecedens, quam iunior frater cum paucis subsequens, acquisivit.* Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, Lib. II. c. 17. MPH N. S. 2, s. 84–85.

²⁴² Pozri KRZEMIENSKA, B.: Die Rotunde, s. 31.

²⁴³ *Interea Mararenses Bolezlavi milites magnam Bawariorum cataveram dolo circumvenientes incautam occidunt...* Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, VII. 57. (42). MGH SRG N. S. 9, s. 470.

²⁴⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, Lib. II. c. 35. MGH SRG N. S. 2, s. 132. Pozri aj s ďalšou literatúrou KRZEMIENSKA, B.: Die Rotunde, s. 31 a poznámka č. 113.

²⁴⁵ *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 121. SRH I, s. 390.

funkcií, dokonca panovníci museli vo všeobecnosti mať aj vojenské schopnosti.²⁴⁶ V tejto súvislosti je samozrejmé, že sa spoluvládovia a vlastníci jednotlivých oblastí, postarali aj o obranu hraníc, bránili sa pred vpádmi. Proti vyslovene hranično-obrannej funkcii vojvodstva hovorí aj to, že sa s ňou nestretávame na západnom pohraničí. Významnejšie západné pohraničné hrady, napríklad Bratislava a Mošon, ostali v Šalamúnových rukách až do jeho definitívneho vyhnania. Sem sa stiahol po porážke v bitke pri Mogyoróde.

Inou otázkou je, či je prijateľná teória, podľa ktorej je meč symbolom moci vojvodskej a vojvodstva, a koruna kráľovskej moci. Príbeh koruny a meča, ktorý poznáme z 92. kapitoly kronikárskej kompozície zo 14. storočia, sa hlboko integroval do maďarského historického vedomia. Ondrej I., ktorý proti Belovi podporoval nástupníctvo svojho syna Šalamúna, dal povolať brata do svojej várkonyskej kúrie, aby dospeli k dohode. Položil pred seba korunu a meč, následne vysvetlil svojim ľuďom, že chce dať vojvodovi na výber. Ak si vyberie meč, nech odchádza v mieri, ak korunu, potom nech mu tým istým mečom odseknú hlavu. Belovi pri vchode pošepkali, že ak chce žiť, nech si vyberie meč. A on zo strachu, nie dobrovoľne, tak aj urobil.²⁴⁷ Avšak o výklade, čase vzniku kapitoly kroniky, teda textových úsekov zachytávajúcích takzvaný várkonyský výjav, neexistuje medzi maďarskými bádateľmi konsenzus. Gyula Kristó akceptoval názor staršieho literárnohistorického bádania, ktoré interpretovalo várkonyský výjav v prvom rade ako epický, prípadne ľudový príbeh. Domnieval sa, že výber medzi dobrom a zlom v úryvku kroniky²⁴⁸ je odrazom akéhosi kompromisu, ktorý nemohol vzniknúť skôr než v dobe Kolomana.²⁴⁹ J. Lajos Csóka v ňom videl vsuvku z 12. storočia a považoval ho za odraz pojmu koruny, vyjadreného v Hartvikovej legende.²⁵⁰ Oproti

²⁴⁶ Napr. *strenui militis et boni imperatoris officia simul exeguebatur*. THORPE, Benjamin (ed.): *Florentii Wigorniensis Monachi Chronicon ex chronicis. Tomus I.* London : English Historical Society, 1848, s. 175.

²⁴⁷ *Volo attemptare ducem et in duobus interrogare, si vult habere coronam vel ducatum.* "Fecitque rex ei coronam iacere ante se super rubeum stramentum et gladium iuxta, qui ducatum designat. "Si ducatum dux cum bona pace habere voluerit, habeat; si vero coronam, statim vos duo principes surgite et eodem gladio ducem Belam decollate. ... Putabat enim [Andreas] de eadem simplicitate [Belam] dedisse coronam filio suo, sicut sibi Leuente dederat. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV., c. 92. SRH I, s. 354–355.

²⁴⁸ ARANY, János: Naiv eposzunk. In: *Arany János összes művei X.* Szerk. Keresztury Mária, Budapest : Akadémiai Kiadó, 1962, s. 264–274; KARDOS, Tibor: *Középkori kultúra, középkori költészet. A magyar irodalom keletkezése.* Budapest : Magyar Történelmi Társulat, 1941, s. 101.

²⁴⁹ KRISTÓ, Gyula: XI–XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány. In: KRISTÓ, Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról.* Budapest : Magvető, 1983, s. 340–343. Pozri aj KRISTÓ, Gy.: Legitimitás, s. 596–597.

²⁵⁰ CSÓKA, J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században.* Budapest : Akadémiai Kiadó, 1967, s. 419.

predstavám Kristóa považoval József Gerics 92. kapitolu za súčasť kronikárskeho konštruktu z obdobia Šalamúna.²⁵¹ Zoltán Tóth, využívajúc aj svoje skoršie výskumy,²⁵² preukázal použitie anglosaského Dunstan-Egbertovho (korunovačného) poriadku v 11. storočí, v ktorom sa meč nerátal medzi odznaky kráľovskej inaugurácie. Keďže v Uhorsku v dobe Kolomana meč bol už znakom kráľovskej hodnosti a po roku 1074 nosili vojvodovia dokázateľne vojvodské koruny, zaujal Gerics stanovisko, že „musíme rátať s takou fázou panovníckych odznakov v našich dejinách, v ktorej nepochybne bolo platné znázornenie vzťahu vojvodských a kráľovských znakov v 92. kapitole“,²⁵³

Nemôže byť pochýb o správnosti konštatovania Józsefa Gericsa. Vo voľbe medzi korunou a mečom sotva môžeme vidieť len epické symboly a len ťažko môžeme veriť, že je to iba ľudový motív výberu medzi dobrom a zlom. Príbeh musel zodpovedať dobovej verejnej mienke a právnemu poriadku. Samozrejme, otázkou je, čo pod tým rozumieme. Vysvetliť samostatný meč môže názor historiografie, spomenutý už v prvej časti tejto práce, že vojvodstvo malo v prvom rade hranično-obranné a všeobecné vojenské funkcie a vojvoda bol vždy predovšetkým vojenskou oporou kráľovskej moci.²⁵⁴ Na tomto mieste opäť pripomíname, že kráľovskí vojvodovia vždy vykonávali aj vojenské úlohy. Avšak výkon moci býval vo všeobecnosti spätý s vojenskými úlohami a tak bol zjavne aj panovníckou úlohou. Pre to všetko je potrebné dôkladnejšie preskúmať otázku, či mohol byť meč samostatným odznakom moci, a ak áno, v akom zmysle.

Meč (pod názvami gladius, spata alebo ensis) bol neodmysliteľným doplnkom panovníckeho odevu.²⁵⁵ Spolu s korunou a žezlom bol vlastníctvom panovníka a v tomto význame patrilo do rodinného dedičstva. Tak to bolo aj predtým, než by sa meč dostal do korunovačných poriadkov. Koruna a ostatné korunovačné insígnie a odevy mali rovnaký osud. Bolo možné ich získať v súlade so závetom panovníka. Už aj z 9. storočia máme údaje, že panovníci sa v závete dopredu postarali o dedenie

²⁵¹ GERICS, J.: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink*, s. 83.

²⁵² TÓTH, Zoltán: *Attila's Schwert. Studie über die Herkunft des sogenannten Säbels Karls des Großen in Wien*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1930, s. 130–131; Pozri aj TÓTH, Zoltán: Gladius divinitus ornatus (Megjegyzések a német koronázási formula keltéhez). In: *Századok*. roč. 67, 1933, 485–487.

²⁵³ GERICS, József: A magyarországi királykoronázás szertartásáról az 1050-es években. In: GERICS, József: *Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban*. Budapest : METEM, 1995, s. 127–128.

²⁵⁴ GYÖRFFY, Gy.: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, s. 52–53; KRISTÓ, Gy.: *A XI. századi hercegség*, s. 84–85. Posledne: KOSZTA, L.: A nyitrai püspökség létrejötte, s. 282–284.

²⁵⁵ V tomto duchu sa vyjadril aj Einhard v už citovanom Živote Karola Veľkého: *et gladio semper accinctus*. HOLDER-EGGER, Oswald (ed.): Einhardi Vita Karoli Magni, c. 23. MGH SRG 25. Hannover – Leipzig : Hahnsche Buchhandlung, 1911, s. 28.

svojich osobných predmetov, napríklad aj meča. Karol Veľký sa ešte vo svojom závete, známom z Einhardovho životopisného diela, len všeobecne rozhodol o tom, že majú jeho osobné predmety rozdať alebo predať.²⁵⁶ Ľudovít Pobožný však už vo svojom závete konkrétne nariadil, aby jeho korunu a meč zdedil Lotar.²⁵⁷ Dôkazom toho, že to nebolo len prosté rozdelenie rodinného vlastníctva, ale prenesenie moci prostredníctvom týchto odznakov je, že panovník nariadil, aby spísali kráľovské ozdoby čiže koruny, zbrane, nádoby a iné predmety nachádzajúce sa v pokladnici.²⁵⁸ Z nich si vybral mocenské odznaky, korunu a meč, ktoré mali poslať Lotarovi. Obraz o Ľudovítovi Pobožnom, ktorý vykreslil autor spisu, je zrejme zaujatý, samozrejme môže byť aj zveličený, veď podľa Fuldských letopisov, ktoré takisto informujú o cisárovom testamente, došlo len k odovzdaniu koruny a žezla.²⁵⁹ Avšak po smrti cisára a franského kráľa Karola Veľkého, počnúc najneskôr Ľudovítom Pobožným, boli koruna a meč odovzdávané spoločne. Po smrti Karola Lysého v roku 877 jeho manželka Richilda poslala následníkovi trónu Ľudovítovi II. (Koktavému) predmety potrebné na kráľovskú korunováciu, medzi nimi korunu a meč a odovzdala mu príkaz jeho otca, čiže jeho závet.²⁶⁰ Po smrti Ľudovíta Pobožného aj v závete jeho najmladšieho syna bol medzi odznakmi výkonu moci opäť meč. Nie jasné, či to súvisí s tým, že Ľudovít Pobožný v spojitosti s odovzdaním panovníckych odznakov synovi Lotarovi ho zaviazal, aby rešpektoval práva syna Karola Lysého, ktorého

²⁵⁶ Einhardi Vita Karoli Magni, c. 33. MGH SRG 25, s. 39. Pozri aj RÖCKELEIN, Hedwig: *Das Schwert als Zeichen von Macht und Herrschaft in Text-, Bild- und Sachzeugnissen der Karolingerzeit*. Magisterarbeit zur Erlangung der Würde des Magister Artium der Philosophischen Fakultäten der Albert-Ludwigs-Universität zu Freiburg, 1981, Manuskript, passim; KÖRNTGEN, Ludger: *Königsherrschaft und Gottes Gnade. Zu Kontext und Funktion sakraler Vorstellungen in Historiographie und Bildzeugnissen der ottonisch-früh-sächsischen Zeit*. Berlin : De Gruyter, 2001, s. 220–228.

²⁵⁷ *Et Hlotario quidem coronam, ense auro gemmisque redimitum eo tenore habendum misit*. TREMP, Ernst (ed.): *Astronomus, Vita Hludowici imperatoris*, c. 63. MGH SRG 64. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1995, s. 548.

²⁵⁸ *et rem familiarem, que constabat in ornamentis regalibus, scilicet coronis et armis, vasis, libris vestibusque sacerdotalibus, per singula describi iuberet*. Astronomus, *Vita Hludowici imperatoris*, c. 63. MGH SRG 64, s. 548.

²⁵⁹ *Hunc enim ferunt imperatorem morientem designasse, ut post se regni gubernacula susciperet, missis et insigniis regalibus, hoc est sceptro imperii et corona*. KURZE, Friedrich (ed.): *Annales Fuldenses sive annales regni Francorum orientalis*, a. A. 840. MGH SRG 7. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1891, s. 31.

²⁶⁰ *Richildis ... ad Hlodowicum veniens ... attulit ei praeceptum, per quod pater suus illi regnum ante mortem suam tradiderat, et spatam, quae vocatur Sancti Petri, per quam eum de regno revestiret, sed et regium vestimentum et coronam ac fustem*. WAITZ, Georg (ed.): *Annales Bertiniani*, a. A. 877. MGH SRG 5. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 1883, s. 137–138.

mal s poslednou manželkou Juditou.²⁶¹ V každom prípade po smrti Ľudovíta Koktavého meč a koruna boli opäť spolu medzi mocenskými odznakmi nasledujúceho panovníka. To môže opäť potvrdzovať, že správa v životopise Ľudovíta Pobožného je pravdivá.²⁶² Spoločné odovzdávanie koruny a meča vybranému dedičovi trónu sa však neobjavilo len v karolovskej dynastii. Aj omnoho neskoršia udalosť, ktorá sa stala v posledných desaťročiach 11. storočia, poukazuje na to, že koruna a meč spoločne zohrávali úlohu pri dedení trónu. *Gesta Normannorum Ducum*, napísané Viliamom z Jumièges, zachováva zväzok pripisovaný Viliamovi Dobývateľovi, v ktorom panovník pred svojou smrťou rozdelil ríšu medzi svojich synov. Viliamovi II. (Ryšavému) zanechal Anglicko, jeho normanské majetky zdedil Róbert a svojho tretieho syna Henricha, ktorý sa napokon po smrti Viliama II. dostal k moci, uspokojil 5 000 librami. Podľa svedectva zväzku zdedil panovnícke odznaky, teda korunu, meč a žezlo Viliam.²⁶³ Text nie je bez problémov. Výskum preukázal, že s malou výnimkou sa zakladá na takmer doslovnom prevzatí vyššie citovaného zväzku Ľudovíta Pobožného a zväzku v Einhardovom životopise Karola Veľkého.²⁶⁴ Údajný zväzok mohol vzniknúť okolo roku 1097, ako výsledok sporu medzi Viliamom II. (Ryšavým) a jeho bratom Róbertom, ktorý zdedil Normanské a Mainské vojvodstvo. Text jednoznačne slúžil na to, aby Viliam II. predstavil poslednú vôľu svojho otca z takého pohľadu, ako keby jemu prislúchali všetky odznaky kráľovskej moci, a jeho bratovi len vojvodstvo. Keďže normanské elity protestovali proti rozdeleniu územia, Viliam II. preniesol zodpovednosť na svojho otca za to, že kontinentálne a anglické normanské majetky neostali v jedných rukách.²⁶⁵

Koruna a meč sa teda podľa zvyklostí dedili v jedných rukách. Pri poznaní toho všetkého je vhodné bližšie preskúmať, v akých prípadoch

²⁶¹ Astronomus, *Vita Hludowici imperatoris*, c. 63. MGH SRG 64, s. 548.

²⁶² *et sentiens se mortem evadere non posse, per Odonem ... et Album ... coronam et spatam ac reliquum regium apparatusum filio suo Hludowico misit, mandans illis qui cum eo erant, ut eum in regem sacrari ac coronari facerent.* *Annales Bertiniani*, a. A. 879. MGH SRG 5, s. 148.

²⁶³ *et Willelmo quidem, suo filio, coronam, ense, sceptrum ... habendum permisit.* HOUTS VAN, Elisabeth (ed.): *The Gesta Normannorum Ducum of William of Jumièges, Orderic Vitalis and Robert of Torigni, Vol. 2.* Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 186. Ku kritickému vydaniu *De obitu Willelmi* pozri tiež: LACK, Katherine: *The De Obitu Willelmi: Propaganda for the Anglo-Norman Succession, 1087–88?* In: *English Historical Review*. roč. 123, č. 505, 2008, s. 1445–1456.

²⁶⁴ GILLINGHAM, John: *At the Deathbed of the Kings of England.* In: *Herrscher- und Fürstentestamente im westeuropäischen Mittelalter.* Hg. von Brigitte Kasten, Köln – Weimar – Wien: Böhlau, 2008, s. 523, 525 a poznámka 73. Súhrne pozri aj: LACK, K.: *The De Obitu Willelmi*, s. 1445–1449.

²⁶⁵ LACK, K.: *The De Obitu Willelmi*, s. 1439.

a v akej dobe sa objavuje meč samostatne, teda bez koruny.²⁶⁶ Podľa Galla Anonyma Boleslav, vzoprúc sa zvyklostiam, už po mnohýkrát Zbigniewovi odpustil a vpustil ho späť do krajiny. Avšak Zbigniew sa nevrátil skromne, ako miles, ale s „vytaseným mečom“. To znamená v spoločnosti muzikantov, v sprievode trubačov a pred sebou nechal niest meč (*ense praecedente*), ukazujúc, že prišiel vládnuť a nie slúžiť.²⁶⁷ To bolo poslednou kvapkou, ktorou pretiekol pohár trpezlivosti. Nasledovalo oslepenie a definitívne odstránenie Zbigniewa. Tento príchod sa mal udiat opačne. Správne by Boleslav vchádzal do mesta v súlade s pravidlami *adventus regis*, imitujúcimi príchod Ježiša do Jeruzalema a jeho meč by niesol niekto iný, v tomto prípade zrejme Zbigniew. Hoci z 12. storočia poznáme mnoho podobných príkladov,²⁶⁸ z čoho by sme mohli usúdiť, že symbol nosenia meča môže súvisieť s premenou západoeurópskej spoločnosti a myslenia v 12. storočí. Podobné prípady poznáme aj z oveľa skorších čias. Dudo zo Saint-Quentin zaznamenal stretnutie západofranského kráľa Ľudovíta IV. Zámorského s jeho švagrom, rímskonemeckým kráľom a cisárom Otom I. (ktorého Dudo nesprávne menuje Henrich).²⁶⁹ Podľa Duda Ľudovít IV. Zámorský požiadal Ota o vojenskú pomoc. On však bol ochotný rokovať s ním len vtedy, ak medzi nimi bude sprostredkovateľom jeho starý priateľ, normandský vojvoda Viliam I. Dlhý meč, syn Rolla, zakladateľ a normanskej dynastie. V súlade s dohodou poslal normandský vojvoda Otovi vyslanca. Oto dal svoj súhlas na stretnutie a poslal k Viliamovi svojho dôverníka menom Cono. Cono spolu s Viliamom prichádzali do Visé na stretnutie západofranského a saského panovníka. Cono nielen ohlásil príchod normandského

²⁶⁶ Medzi príkladmi neuvádzame príbeh, ktorý zachoval kronikár Lampert z Hersfeldu, podľa ktorého matka kráľa Šalamúna darovala Otovi z Nordheimu meč pripisovaný Atilovi. V tomto prípade išlo, ako sme to krátko spomenuli už aj vyššie, o dar, teda dvorskú reprezentáciu. Pozri ZSOLDOS, Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 2005, s. 128. Text pozri Gábor Thoroczky in: ÍFMT, s. 106–107 a poznámka 584. K textu Lamperta z Hersfeldu pozri aj VESZPRÉMY, László: A magyarországi hun hagyomány legkorábbi írott forrásai és európai kapcsolatok. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica* 135. 2013, s. 29–30.

²⁶⁷ *non se servitutum sed regnaturum designabat*. Galli Anonymi chronicae et gesta ducum sive principum Polonorum, c. 25. MPH N. S. 2, s. 155.

²⁶⁸ Takýto prípad je známy práve z poľských dejín zo začiatku 12. storočia: Magdeburské anály zaznamenali, že roku 1135 Boleslav III., z ktorého sa stal *miles*, sám niesol v Merseburgu meč cisára Lothara III., keď po dlhých bojoch napokon uznal ríšsku zvrchovanosť. *Bolizlaus vero post sacramenta in die sancto manibus applicatis miles eius efficitur, et cesari ad ecclesiam processuro, gladium illius ante ipsum portavit*. Pozri *Annales Magdeburgenses*, a. A. 1135. MGH SS 20, s. 185. K pasáži z prameňa pozri DALEWSKI, Zbigniew: *Ritual and Politics. Writing the History of a Dynastic Conflict in Medieval Poland*. Leiden – Boston : Brill, 2008, s. 17.

²⁶⁹ LAIR, Jules (ed.): *Dudo de Saint Quentin: De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, c. 52. Caen : Typ. F. Le Blanc-Hardel, Imprimeur-Libraire, 1865, s. 194–197.

vojvodu, ale niesol aj jeho meč, čím chcel vyjadriť vládovskú veľkosť Viliama.²⁷⁰ Okrem správy Duda zo Saint-Quentin poznáme mnoho iných prípadov, ktoré sa udiali ešte pred 12. storočím. Thietmar Merseburgský zapísal príbeh Anfrida (neskoršieho utrechtského biskupa svätého Anfrida). Anfrid v mladom veku, po tom, čo ho dali na vojenskú službu, nosil meč Ota I. pri jeho príchode do Ríma.²⁷¹ V tomto prípade kládol Thietmar veľký dôraz na dôverný vzťah medzi Otom a Anfridom. Anfrid mohol túto úlohu dostať len vďaka veľkej dôvere, ktorú k nemu Oto prechovával. Podľa inej správy merseburgského biskupa, poľský knieža Boleslav Chrabrý, ktorý sa chcel zmieriť s cisárom Henrichom II., stal sa cisárovým miles-om a idúc v jeho sprievode, sám nosil cisársky meč.²⁷² Symbolický význam nosenia meča teda spočíval v tom, že vyjadroval moc a vôľu panovníka vládnuť. Ten, kto nosil jeho meč, sa podriadil jeho moci.

Popri nosení meča však poznáme aj iné príklady samostatného meča, ktoré sú pre porovnanie s várkonyským výjavom významné. Už vyššie spomínaný príbeh Duda zo Saint-Quentin totiž nekončil príchodom Viliama Dlhého meča. Lotrincov a Sasov dráždil príchod Viliama, preto sa posmešne spýtali Cona, akým úžasným nadaním a mocou disponuje normanský vojvoda, ktorý sa dostavil pokrytý zlatom, no iba s 500 vojakmi?²⁷³ Urážku ešte Viliam prehltol, ale jeho vojaci nie a na druhý deň, bez vedomia ich pána prešli do tábora Sasov, kde sa pustili do pustošenia príbytkov Otovho vojska. Viliam, aby zabrzdil súkromnú akciu svojich vlastných ľudí, požiadal Cona, ktorý ho o udalostiach informoval, aby vzal jeho meč a ukázal ho vojakom. Vojaci nato v tichosti opustili saský tábor.²⁷⁴ Práve táto udalosť sa ponúka ako možná príčina prezývky Dlhý meč, ktorú normanský vojvoda Viliam I. mal.²⁷⁵ Bližšie k pravde však

²⁷⁰ Dudo de Saint Quentin, *De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, c. 52, s. 197.

²⁷¹ *Romam sane predicto cesare ingrediente, non minimum confisus in iuvene fecit eum spataferium suum*. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, IV. 32. MGH SRG N. S. 9, s. 169.

²⁷² *et post sacramenta regi ad ecclesiam ornato incedenti armiger habetur*. Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon, VI. 91. MGH SRG N. S. 9, s. 382.

²⁷³ *Lotharienses et Saxones coeperunt invective et ironice alloqui Cononem, dicentes: Quam mirae sufficientiae et potestatis est dux ... qui huc advenit auro computus et ornatus cum militibus quingentis?* Dudo de Saint-Quentin, *De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, s. 197.

²⁷⁴ *Tunc Willelmus ensem ... dedit Cononi, ut indicio exeundi deferret eum et ostenderet legioni domibus residenti domosque adhuc dissipanti. Quum autem Cono iterum festinans illis occurreret, ensemque Willelmi ducis ... illis demonstraret, continuo non modo adquiescunt, verum summissio vultu proclivi contra ensem, domos dimiserunt, seseque nimium in exitu opprimentes, sine murmure ad suum ducem reverterunt*. Dudo de Saint-Quentin, *De moribus et actis primorum Normanniae ducum*, s. 197.

²⁷⁵ SHOPKOW, Leah: The Carolingian World of Dudo de Saint Quentin. In: *Journal of Medieval History* 15. 1989, s. 32–33.

môže byť to, že Cono konal v službe panovníka a v tomto postavení niesol a ukázal Viliamov meč.²⁷⁶

Napokon o tom, že meč jasne vyjadroval aj rozdiel v postavení medzi dvomi stranami, máme názorný príbeh z pera Richera z Reims. Podľa neho sa rímskonemecký cisár Oto II. a vojvoda Hugo Kapet stretli, aby viedli rokovania. Pred rokovaním poslal Oto všetkých von zo siene a svoj meč položil na stoličku. Na konci rozhovoru vstal, meč tam zanechal a požiadal Huga, aby sa vrátil a doniesol mu ho. Tým dal jasné znamenie pre prítomných, že Hugo sa stal Otovým vazalom. Symbolickú silu gesta najlepšie pochopil orleánsky biskup sprevádzajúci vojvodu Huga ako tlmočník. Biskup ihneď vytrhol meč z Hugových rúk a sám ho odniesol za Otom.²⁷⁷

Ak sa vrátíme k protikladnému postaveniu koruny a meča v 92. kapitole kroniky, tak ani zďaleka nemáme istotu, že tento protiklad vyplýva len z korunovačného poriadku. Takisto je otázne, či meč symbolizuje len vojenské úlohy. Vyššie uvedené príklady objasňujú, že od doby Karolovcov, kedy sa meč ešte ani neobjavil v korunovačnom poriadku, rozhodovali panovníci o korune, meči a ostatných odznakoch a tiež o odeve ako o súčasti rodinného vlastníctva. Bez delenia ich zanechali jedinej osobe. Samostatný meč bol symbolom podriadenosti. Nepochybujúc o uplatnení Dunstan-Egbertovho (korunovačného) poriadku pri Šalamúnovej korunovácii,²⁷⁸ máme vážne podozrenie, že to bol dobre naplánovaný teatrálny výjav, ktorý sa začína stretnutím dvoch rovnocenných členov rodiny a končí uznaním panovníka a odchodom vazala. Ako pri vyššie uvedených prípadoch, tak aj pri várkonyskom výjave vôbec nie je isté, že to boli udalosti, ktoré sa skutočne stali. Z príbehu sa vynára skôr taký

²⁷⁶ KAMP, Hermann: Die Macht der Zeichen und Gesten. Öffentliches Verhalten bei Dudo von Saint-Quentin. In: *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*. ed. Gerd Althoff, Stuttgart : Jan Thorbecke, 2001, s. 135.

²⁷⁷ *Otto gloriam sibi parere cupiens, ex industria egit, ut omnibus a cubiculo regio emissis, eius gladius super sellam plectilem deponeretur. Dux etiam solus cum solo episcopo introduce-retur, ut rege Latiariter loquente, episcopus Latinitatis interpres, duci quicquid diceretur indicaret. Introgressi igitur a rege ingenti favore excepti sunt. Rex iniuriarum querelam deponit. Et osculum dans, gratiam sui favoraliter amico impertit. Post multa colloquia de amicitia habenda, cum rex exiret, gladiumque respiciens peteret, dux paululum a se discedens se inclinavit ut gladium tolleret, ac post regem ferret. Hac enim causa super sellam relictus fuit, ut dum dux cuntis videntibus gladium ferret, in posterum etiam se militaturum indicaret. Episcopus vero duci consulens, gladium ab eius manu rapuit, et ipse deferens post regem incessit.* HOFFMANN, Hartmut (ed.): Richeri historiarum libri IIII, Lib. III. c. 84–85. MGH SS 38. Hannover : Hahnsche Buchhandlung, 2000, s. 217–218.

²⁷⁸ LASZLOVSZKY, József: Angolszász koronázási ordo Magyarországon. In: Bárány, Attila – Laszlovszky, József – Papp, Zsuzsanna: *Angol-magyar kapcsolatok a középkorban I.* Máriabesznyő : Attraktor, 2008, s. 109–110, vzniesol vo vzťahu k existencii a využitiu tohto korunovačného poriadku v Uhorsku pochybnosti, resp. pripustil prevzatie len istých jeho prvkov.

systém argumentov, ktorý zostavili pre málopočetné, vybrané obecnosť, schopné pochopiť aj jeho symbolické prvky, prípadne ich prekrútený, miestami groteskný spôsob vyjadrenia. Je pravdepodobné, že príbeh o korune a meči v nám známej podobe vznikol neskôr, až po úplynutí Šalamúnovej vlády. Pokúsil sa postaviť argumentáciu o skoršom odklone od pôvodnej rodinnej dohody, zahrnutej v 88. kapitole kroniky. Tento pokus však nebol platný. Hneď totiž udrie do očí, že Belo sa chopí meča len z donútenia, čiže podriadenosť požadovanú jeho bratom nepovažuje za platnú. Služba vynútená zneužitím tiesne alebo neznalosti druhého, prípadne podvodom, ako to zachytila aj humorná zápleтка Huga Kapeta s Otom II., známa z pera Richera, bola v očiach tých, ktorí poznali symboly a vedeli o podrobnostiach daného prípadu, neoprávnená. Preto vystúpili proti nej, ako to dokazuje aj zákrok orleánskeho biskupa.

Koruna a meč vo Várkonyi teda nie je protikladným postavením symboliky dvoch „štátov“, ale omnoho viac hovorí o tom, akým spôsobom sa Ondrej snažil podriaďovať si Bela a prečo to bolo pre vojvodu neprijateľné. Príbeh sa tematicky hodí skôr do reťazca udalostí, na konci ktorého bol Álmoš podriadený pod múrmi Abaújváru v roku 1106.

IV.

Prichádzajúc k zhrnutiu, pri návrate k otázke, čím bolo vojvodstvo, môžeme konštatovať nasledovné.

Arpádovský systém delenia moci v 11. storočí nemôžeme považovať ani za model vývoja štátu, ani za jednoduché uplatnenie dynastického dedičského alebo rodinného práva. Prvý z týchto dvoch názorov sa osobitým spôsobom usiloval adaptovať teórie postavené na prameňoch a českej historiografickej tradícii na uhorské pomery a druhý premietal pomery z obdobia Viedenského kongresu späť do stredoveku.

Namiesto výskumu rozvoja štátu je vhodnejšie vychádzať z dobového chápania práva a usporiadania spoločnosti, obsiahnutého v prvom rade v rozprávacích prameňoch, a doň zasadiť dejiny vojvodstva. Základom tohto poriadku bol v prvom rade systém vzťahov medzi slobodnými, ktorý spočíval na priateľstve potvrdenom prísahou. Úpadok amicície však znemožnil predchádzajúcu spoluprácu založenú na rovnosti a konsenze, a nevyhnutne viedol ku konfliktom.

Môžeme sa domnievať, že tieto medziľudské vzťahy určovali aj pôsobnosť vojvodstva a vojvodov. Pri porovnaní vojvodstva Arpádovcov s podobnými ustanovizňami ich piastovských a priemyslovských súčasníkov môžeme konštatovať, že územné delenie moci sa nemusí nevyhnutne zhodovať s kompetenčným. Presný územný rozsah vojvodstva dodnes nepoznáme. Môžeme však s určitosťou tvrdiť, že jeho strediská,

na rozdiel napríklad od piastovských, sa len v nepatrnej miere dotýkali hlavných panovníckych sídiel. Kým pretrvávali dobré vzťahy v panovníckej rodine, vojvodovia disponovali vážnymi kompetenciami. Tieto kompetencie však znamenali v prvom rade podiel na kráľovskej moci, čiže dohoda znamenala vždy v prvom rade rozdelenie kompetencií. To možno vysvetľuje, prečo sa králi a vojvodovia pravidelne spolu objavujú na hlavných miestach krajiny ako aj inde, spoločne reprezentujúc panovnícku moc. Na druhom konci stupnice sú moravské kniežatá. Morava už od polovice 11. storočia disponovala preukázateľnou oddelenou územnou vládou, moravské kniežatá aj napodobňovali svojich pražských príbuzných, ale skutočným mocenským oprávnením nedisponovali a pravidelne sa búrili proti príbuzenskému „útlaku“.

Model del'by moci Arpádovcov v 11. storočí bol teda v prvom rade rodinný. Jeho základom bol konsenzus medzi členmi rodiny. V zmysle tohto konsenzu sa del'ba moci dotýkala celej krajiny v pomere 2 : 1. Prameň sa nezmieňuje o tom, čo si presne členovia panovníckej rodiny medzi sebou rozdelili. Môžeme sa domnievať, že to bolo preto, lebo to nebolo potrebné, keďže pod výrazom *divisio regni*, uhorský kronikár rozumel v prvom rade spory o trón, ako aj rozdelenie moci.

Preklad z maďarčiny: *Sabina Danková*